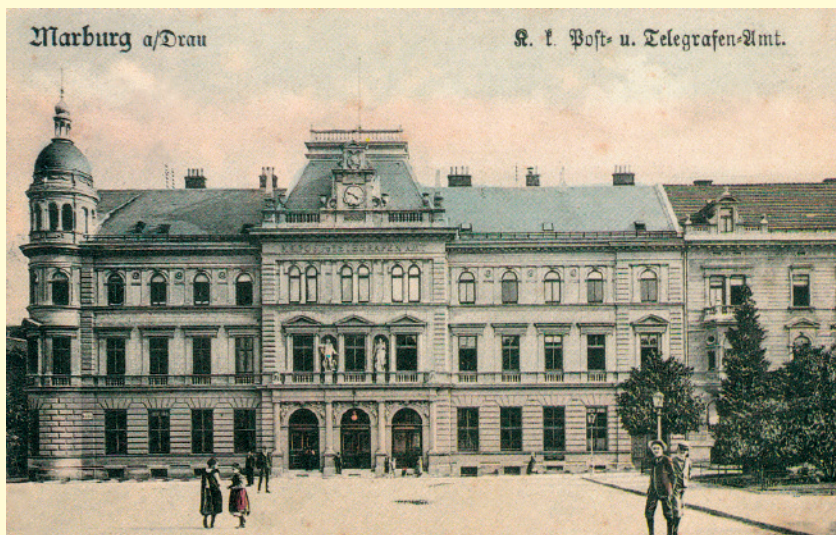

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Ἱ ČZN

Review for History and Ethnography

Poznano dobri „HUMANIK“ čevlji!

SLOVENIA-TRANSPORT d. z o. z.
Kotarska cesta, zve-družina & transportna podjetja,
LJUBLJANA, Mikloičeva cesta št. 34. — Telefona 2718.
Selive. Prevozi. Tarimi tiro. Ocaranje.

**TELEFONSKI
IMENIK**
Kraljevine
Srbov, Hrvatov in Slovencev

Direkcija pošte in telegrafa Ljubljana
Cena 20 llin
1929
Tiskarna „Slovenija“ • Ljubljana.

„ADLER“

Glavno zastopstvo: Ing. C. R. LUCKMANN, Ljubljana, Ahacjeva 10.
Poznato dobre „HUMANIK“ čipele!

3

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 87
NOVA VRSTA 52

STR.
1-192

2016

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

MARBURG a/Drau [Slikovno gradivo]. K. k. Post u. Telegrafen Amt.
Ponatis razglednice iz leta 1905. ZDT RZ 1 in 242271500

Telefonski imenik 1929. ZDT dt XV dt 8408

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*.
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 87 – Nova vrsta 52
3. zvezek 2016

Review for History and Ethnography

Year 87 – New Series 52
Volume 3, 2016

Maribor
2016

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Irena Mavrič-Žižek, <i>Dr. Marjan Žnidarič sedemdesetletnik</i>	5

RAZPRAVE – STUDIES

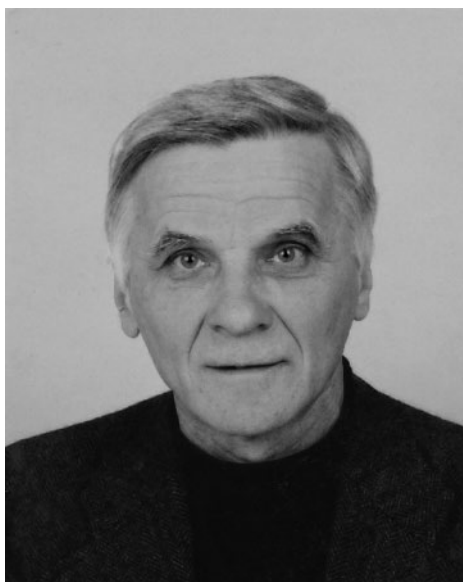
Martin Bele, <i>Posesti Krške škofije na Kranjskem v 12. in 13. stoletju</i> (The Diocese of Gurk Estates in Carniola in the 12 th and 13 th Century)	11
Marjan Toš, <i>Prekletstvo judovske skupnosti v Mariboru – 520 let po izgonu Judov iz mesta</i> (The Curse of the Jewish Community in Maribor – 520 Years after the Deportation of Jews from Maribor)	38
Mateja Čoh Kladnik, <i>Ozadje sodnih procesov proti kmetom v severovzhodni Sloveniji po sporu z informbirojem (1948–1951)</i> (Background of Legal Proceedings against Farmers in Northeast Slovenia after the Dispute with Cominform (1948–1951))	61
Martin Marič, <i>Otto von Habsburg in Slovenci</i> (Otto von Habsburg and Slovenes)	85
Borivoj Breže, <i>Razgledni stolp na Mariborskem Pohorju</i> (The Lookout Tower on Mariborsko Pohorje)	122
Mojca Štuhec, <i>Baroničina hiša in historični slogi v mariborski arhitekturi</i> (The Baroness' House and the Historical Styles in Maribor Architecture)	150

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Marjan Toš, <i>Johannes Sachslehner: Dva milijona smo jih pospravili. Odilo Globočnik – Hitlerjev menedžer</i>	180
Marjan Toš, <i>Richard J. B. Bosworth: Mussolini</i>	182
Majda Potrata, <i>Spominjanja ob dnevu Primoža Trubarja v Univerzitetni knjižnici Maribor</i>	185

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Dr. Marjan Žnidarič sedemdesetletnik

Dr. Marjan Žnidarič, zgodovinar, muzealec in publicist je praznoval sedemdeset let svojega življenja 29. julija letos. Zelo težko je pisati o človeku, ki je veliko ustvaril in še vedno ustvarja. Prvič sem se z njim srečala v začetku 90. let, ko sem kot kustodinja takratnega Pokrajinskega muzeja Ptuj prišla v Muzej narodne osvoboditve Maribor pregledovat arhivsko gradivo za ptujsko območje. V oktobru 2001 pa je postal moj direktor, saj sem v omenjenem muzeju prevzela arhiv. Dr. Marjana Žnidariča uvrščamo med tiste vodilne slovenske zgodovinarje, ki so v drugi polovici 20. stoletja posvetili velik del svojega dela in energije proučevanju obdobja druge svetovne vojne, ko se je oblikovala slovenska samobitnost. Uvrščamo ga lahko med najboljše poznavalce nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem.

Jubilant se je rodil leta 1946 v Sobetincih pri Ptujju v delavsko-kmečki družini očetu Francu in materi Ani. Po končani osnovni šoli v Markovcih pri Ptujju je nadaljeval šolanje na ptujski gimnaziji, kjer je leta 1965 maturiral. Po maturi se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, diplomiral je aprila 1970 iz zgodovine in geografije. Takoj po končani diplomi se je prvega junija istega leta zaposlil v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru kot kustos-pedagog na muzejskem oddelku. Decembra 1973 je opravil strokovni muzejski izpit, v letu 1975 pa je končal postdiplomski študij na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Pod mentorstvom dr. Metoda Mikuža je novembra 1975 uspešno zagovarjal magistrsko nalogo *Okupacija in okupatorjevi ukrepi v Mariboru leta 1941*. Na isti fakulteti je decembra 1996 pred komisijo, ki so jo sestavljali dr. Milan Ževart, dr. Tone Ferenc in dr. Miroslav Stiplovšek, obranil disertacijo na temo *Okupacija in osvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*, ki je naslednje leto izšla v knjižni obliki z naslovom *Do pekla in nazaj*.

Na delovnem mestu kustosa pedagoga je ostal v muzeju deset let, vse do konca oktobra 1980, ko je odšel za slaba štiri leta poklicno v politiko. Postal je izvršni sekretar pri MK ZKS Maribor, odgovoren za kulturo, izobraževanje in znanost. Po preteku mandata se je sredi maja 1984 vrnil nazaj v muzej, vendar je že po treh mesecih, 1. septembra 1984, postal glavni direktor in odgovorni urednik Založbe Obzorja v Mariboru. Pod njegovim vodstvom se je založba reorganizirala v enovito delovno organizacijo, po številu izdanih knjig – okrog 130 letno – pa je bila na drugem mestu v Sloveniji takoj za Mladinsko knjigo. V svojem založniškem programu je imela kar šest strokovnih revij ter bila z njimi vodilna med slovenskimi založniki. V času njegovega direktorovanja je založba kljub ostremu nasprotovanju nekaterih političnih struktur tako v Mariboru kot v Sloveniji izdala znamenit *Kocbekov zbornik*, ki je dolga leta čakal v »založniškem bunkerju«. Po šestih letih dela v založništvu je 1. julija 1990 prevzel naloge ravnatelja Mariborske knjižnice, ene največjih splošnoizobraževalnih knjižnic v Sloveniji. Čeprav je v knjižničarstvu delal le dobro leto, mu je uspelo, da je v tem času Mariborska knjižnica pridobila nove namenske ter sodobno opremljene knjižnične prostore v Novi vasi, ki so obsegali pionirski oddelek in oddelek za odrasle.

V želji, da bi se ponovno posvetil muzeološkemu in zgodovinsko-raziskovalnemu delu se je oktobra 1991 ponovno vrnil nazaj v Muzej narodne osvoboditve Maribor. Po odhodu dolgoletnega ravnatelja prof. dr. Milana Ževarta v pokoj je 1. januarja 1992 prevzel vodenje muzeja ter bil njegov direktor vse do oktobra 2006. Pod njegovim vodstvom se je muzej razvil v razpoznavno in strokovno visoko cenjeno kulturno ustanovo. Delo muzeja je bilo usmerjeno v okrepljeno zbiranje muzejskega gradiva za zgodovino 20. stoletja ter v muzeološko obdelavo nekaterih velikih in za narodno identiteto slovenstva ob severni meji pomembnih tem, kot so: nacistična okupacija

in osvobodilni boj, kultura med obema vojnama, sokoli in orli, zgodovina slovenskega športa ter povojni razvoj. Rezultat takšne usmeritve je bila tudi bogata razstavna dejavnost muzeja – 8 do 10 muzejskih občasnih in priložnostnih razstav letno, ki so v javnosti tako doma kakor v tujini vzbudile veliko pozornosti. Tematsko zanimive občasne razstave, ki so bile vsebinsko in oblikovno zelo dobro pripravljene, so obravnavale najpomembnejša poglavja iz zgodovine severovzhodne Slovenije v času prve in druge Jugoslavije, druge svetovne vojne, pa tudi nekatere dogodke iz obdobja samostojne Slovenije. Mnoge med njimi so gostovale tudi po Sloveniji. Med njimi omenimo le nekatere: Človeka nikar ... Boj za slovenske severne meje 1991, Izganjanje Slovencev na Štajerskem in Koroškem 1941–1945, Sokoli in orli na Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju, Osvoboditev Maribora, 40 let Nogometnega kluba Pohorje, Ko so ljudje gradili domovino – severovzhodna Slovenija 1945–1955, Boj za slovensko severno mejo 1918–1920, Cilj – Maribor, ob 60-letnici bombnih napadov na Maribor; Večerovi fotoreporterji, Ob 60-letnici Večera; Škof za novo tisočletje, v spomin škofu dr. Vekoslavu Grmiču, in Na poti v svobodo. V sodelovanju z Muzejem novejše zgodovine v Ljubljani in Muzejem novejše zgodovine v Celju pa so bile pripravljene razstave Tam za hribi je tako kot tukaj ... Evropska poglavja slovenske zgodovine v 20. stoletju, Kolo nasilja in Podobe družabnosti. Pri mnogih od teh je dr. Žnidarič sodeloval kot avtor oziroma kot soavtor. V času njegovega direktorovanja je muzej pripravil nekaj simpozijev (Kulturno-moralne razsežnosti narodnoosvobodilnega boja 1941–1945, O nemški mobilizaciji v drugi svetovni vojni), strokovnih srečanj zgodovinarjev ter posvetov (O nujnosti odpora proti okupatorju, Upor na smrt obsojenega, Ob 80-letnici koroškega plebiscita, Partizansko zdravstvo na Pohorju 1941–1945, V krempljih nacizma, Slovenska državnost v 20. stoletju in Prvi Grmičevi dnevi). Tako kot dr. Milan Ževart je tudi dr. Žnidarič vseskozi poudarjal, da je muzej strokovna ustanova, muzealstvo je jemal kot strogo znanstveno disciplino, tesno povezano z zgodovinsko stroko, pri tem pa zagovarjal stališče, da mora biti zgodovinski muzej hkrati tudi raziskovalna institucija. Za njegovo muzejsko delo mu je Ministrstvo za kulturo 29. oktobra 2001 podelilo najvišji naziv v muzejski stroki – muzejski svetnik.

Svoje življenje je dr. Marjan Žnidarič posvetil novejši zgodovini – raziskovalnemu delu in pisanju. Njegova bibliografija obsega že 435 bibliografskih enot, od samostojnih publikacij (teh je 26), znanstvenih razprav (49), strokovnih člankov, jubilejnih in spominskih zapisov, poročil o znanstvenih srečanjih, enciklopedičnih gesel, ocen in recenzij ter prispevkov o kulturi in kulturni politiki. Čeprav njegova raziskovanja segajo na različna področja novejše zgodovine severovzhodne Slovenije, jih lahko v grobem razdelimo na 3 tematske sklope. Osrednje mesto v njegovem raziskovalnem delu predstavlja

proučevanje nacistične okupacije in osvobodilnega boja v Mariboru in na slovenskem Štajerskem v letih 1941–1945. Podrobno se je ukvarjal z okupatorjevimi raznarodovalnimi ukrepi, z okupatorjevim nasiljem, z mobilizacijo v nemško vojsko, z zavezniškim bombardiranjem spodnještajerskih mest, z življenjem med okupacijo, s partizanskimi enotami na slovenskem Štajerskem ter z odporniškim gibanjem. O tem pričajo številni članki in razprave, kot so: Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske (1976), Tovarna letalskih motorjev v Mariboru 1941–1945 (1997), Mariborska bolnišnica med drugo svetovno vojno (2001), Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941 (2004), Okupatorjevo šolstvo na slovenskem Štajerskem (2005), Vertriebene Slowenen in Bosnien während des Zweiten Weltkrieg (Berlin 2005). Vzorčni primer pisanja lokalnih zgodovin pa predstavlja študija Miklavž v času nacistične okupacije in osvobodilnega boja (2001). Med samostojnimi publikacijami moramo omeniti: Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem (1990), Zbornik zgodovinskih obeležij narodnoosvobodilnega boja v občini Maribor-Tezno (2000), Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem 1942–1945 (2001), Cilj Maribor, ob 60-letnici bombnih napadov na Maribor (2004); Na poti v svobodo, Slovenske partizanske enote v severovzhodni Sloveniji 1941–1945 (2005); Spominska obeležja Lackovega odreda (2007), Na krilih junaštva in tovarištva – pregled zgodovine 14. divizije (2009). Osrednje mesto med omenjenimi publikacijami pa vsekakor zavzemata knjigi: *Do pekla in nazaj, nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (1997), ki je prva celovita zgodovinska študija o večjem slovenskem mestu med drugo svetovno vojno, ter monografija *Četrta operativna cona, Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju* (2014), kjer je podal sintezo osvobodilnega boja na smrt obsojenega slovenskega naroda. Drugi tematski sklop Žnidaričevih raziskovanj predstavlja proučevanje nemške manjšine na slovenskem Štajerskem in dejavnost Nemcev v Mariboru od konca prve do konca druge svetovne vojne. Med temi izstopajo študije: *Prispevek k zgodovini Nemcev v Mariboru med obema vojnama* (1983), *Nemški živelj v Podravski regiji med obema vojnama do leta 1945* (1993) ter *Prispevek k zgodovini Nemcev v Mariboru pred razpadom Avstroogrske in po njem* (2005). Zadnja leta se je lotil proučevanja znanih osebnosti v kulturnem življenju mesta ob Dravi ter zgodovine športa in športnih društev na mariborskem območju. Pripravil je publikaciji *Škof za novo tisočletje, Upornik z razlogom* (2003) in *Železničarsko športno društvo Maribor 1927–2007: ob 80-letnici društva* (2007). Ob vseh teh naštetih delih ne smemo pozabiti na številna Žnidaričeva predavanja stanovskim kolegom v muzejih in zgodovinskih društvih širom Slovenije, predavanja ob raznih jubilejih in obletnicah, zanimive za publiko pa so bile njegove predstavitve

knjižnih novosti na področju novejšje zgodovine. Zelo odmevni so bili njegovi referati na številnih strokovnih srečanjih slovenskih zgodovinarjev in muzealcev v Ljubljani, Izoli, na Ptuju, v Mariboru itd., ki so se odlikovali po historični analizi in sintezi.

Poleg svojega raziskovalnega dela je bil dr. Žnidarič nekaj časa povezan tudi s pedagoškim delom. Sredi sedemdesetih let je pogodbeno poučeval zgodovino na takratni Pedagoški gimnaziji v Mariboru, leta 1977 pa je bil na Pedagoški akademiji izvoljen v naziv profesorja višje šole, kjer je do leta 1983 na katedri za zgodovino predaval Občo zgodovino od antike do prve svetovne vojne.

Ob svojem muzejskem delu je dr. Žnidarič opravljal tudi pomembne funkcije v številnih strokovnih organizacijah, komisijah, združenjih, sodeloval v upravnih odborih in svetih raznih kulturnih institucij itd. Bil je predsednik in dolgoletni član Zgodovinskega društva v Mariboru ter glavni in odgovorni urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje (1992–1997 in 2002–2005), več kot dve desetletji pa član njegovega uredniškega odbora. Postal je prvi predsednik in dolgoletni član odbora za Glazerjeve nagrade pri mestnem svetu Maribor, bil je predsednik odbora za postavitve spomenika škofu Antonu Martinu Slomšku ter član žirije za novinarske nagrade pri Društvu novinarjev Slovenije. Nekaj let je vodil Klub Koroških Slovencev v Mariboru. Na kulturnem področju je bil predsednik ekspertne skupine za muzejstvo pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije ter član komisije za muzejsko mrežo pri Zvezi muzejev Slovenije. Vrsto let je bil podpredsednik društva piscev zgodovine NOV Slovenije ter član Sveta Zveze združenj borcev (ZZB) in udeležencev NOV Slovenije, predsednik zgodovinske komisije pri Glavnem odboru ZZB NOV Slovenije, član komisije za ohranitev in negovanje vrednot, poimenovanj in spominskih znamenj NOB pri ZZB in udeležencev NOV Slovenije ter član sveta za ohranjanje zgodovinskih izročil osvobodilnega boja Slovenije pri občinskem odboru ZZB in udeležencev NOV Maribor. Danes opravlja naloge predsednika ZB za vrednote NOB Maribor ter je član Sveta Zveze združenja borcev (ZZB) za vrednote NOB Slovenije. Za prispevek k ohranjanju izročil NOB mu je glavni odbor ZZB in udeležencev NOV Slovenije podelil oktobra 1998 zlato plaketo. Dr. Žnidarič se aktivno udejstvuje tudi v Miklavžu na Dravskem polju, kjer živi. Bil je predsednik KUD Zvonka Antoličič Miklavž na Dravskem polju in predsednik komisije za poimenovanje ulic omenjene občine, danes pa je član odbora za občinska priznanja. Ob svojem strokovnem delu se je v mlajših letih aktivno udejeval tudi v športu.

Svoje bogato muzeološko in zgodovinsko znanje je dr. Žnidarič vsa leta nesebično delil z mlajšimi stanovskimi kolegi. Od njega smo se veliko naučili, s svojo mirnostjo, potrpežljivostjo in skromnostjo nam je dajal vtis dobrega in poštenega človeka, ki je bil pripravljen pomagati ob vsakem trenutku. Tudi

po upokojitvi, leta 2007 ostaja zvest svojemu poklicu, saj še vedno raziskuje in piše. Ob življenjskem jubileju se mu zahvaljujemo za vse, kar je doslej ustvaril v slovenskem zgodovinopisju, ter mu želimo še veliko dobrih in ustvarjalnih let.

*Irena Mavrič-Žižek**

* Dr. Irena Mavrič-Žižek, muzejska svetovalka, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor, irena.mavric@mnom.si

Posesti Krške škofije na Kranjskem v 12. in 13. stoletju

Martin Bele*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4)"11/12", 27-774(497.4)"11/12"

Martin Bele: Posesti Krške škofije na Kranjskem v 12. in 13. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 11–37

V prispevku so obravnavane posesti, ki jih je Krška škofija (današnja Celovška škofija) v 12. in 13. stoletju imela na območju Kranjske. Teh posesti je bilo v primerjavi s tistimi na današnjem slovenskem Štajerskem ali Koroškem razmeroma malo. Večina se jih je nahajala na današnjem severnem Dolenjskem. Na njih je do konca 13. stoletja zrastle osem gradov, Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn in Rekštanj. Skozi ves obravnavani čas so krški kranjski ministeriali skoraj vedno stali ob robu političnega dogajanja. Edina izjema med njimi je bil Nikolaj Lemberški.

Ključne besede: Krška škofija, Kranjska, 12. in 13. stoletje, Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn, Rekštanj

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4)"11/12", 27-774(497.4)"11/12"

Martin Bele: The Diocese of Gurk Estates in Carniola in the 12th and 13th Century. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 11–37

The treatise discusses the Diocese of Gurk (today Roman Catholic Diocese of Gurk-Klagenfurt), 12th century estates in Carniola. There were only a few compared with the number of those in the today's Slovene Styria and Carinthia. The majority of the estates were in the area of the present-day northern Lower Carniola. Until the end of the 13th century, eight castles were built there: Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn and Rekštanj. Throughout the whole period discussed in this

* Dr. Martin Bele, doktor znanosti, asistent, Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, martin.bele@gmail.com

treatise, they were left aside the political development. The only exception was Nicholas of Lemberg.

Key words: Diocese of Gurk, Carniola, 12th and 13th century, Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn, Rekštanj

Krška škofija z današnjim sedežem v Celovcu je ena najstarejših škofij v vzhodnoalpskem prostoru. Ustanovljena je bila že v drugi polovici 11. stoletja. Njene posesti so se v 12. in 13. stoletju primarno nahajale na območju Koroške in današnje slovenske Štajerske, nekaj pa jih je škofija imela tudi na Kranjskem. Čas 12. in 13. stoletja je bil v vzhodnoalpskem prostoru turbulentno obdobje mnogih političnih in upravnih sprememb. V te spremembe so bili vpleteni takratni krški škofje in tudi plemiči, ki so krške posesti (tudi na Kranjskem) tedaj imeli v svojih rokah. Da bi bolje razumeli splošne razmere, v katerih so škofje in plemiči živeli in delovali, se bomo v pričujoči raziskavi, še preden se posvetimo krškim posestim na Kranjskem, posvetili pregledu nastanka in politične zgodovine tako Kranjske kot Krške škofije.

KRATKA POLITIČNA ZGODOVINA

Iz Vzhodnofrankovske države je po izumrtju vzhodnofrankovskih Karolinov (leta 911) izšlo t. i. nemško kraljestvo (*regnum Teutonicum*). Nemški kralj Oton I. je sredi 10. stoletja svojo oblast razširil še nad Italško kraljestvo, nato pa se je leta 962 v Rimu dal kronati za cesarja. Cesarstvo na zahodu (*Sacrum imperium Romanum*) je bilo tako obnovljeno. Vanj je velika večina slovenskega ozemlja nato spadala skoraj devet stoletij.¹ Kmalu po porazu Madžarov pri Augsburgu leta 955 je na vzhodni meji cesarstva nastala vrsta (mejnih) grofij, ki naj bi državo varovale pred slovansko in ogrsko nevarnostjo. Leta 973 je bila prvič omenjena mejna grofija Kranjska. Do okrog leta 1000 je bil njen mejni grof podrejen oblasti bavarskega oziroma koroškega vojvode, nato pa neposredno kroni. Prvotna Kranjska je obsegala le Gorenjsko, Ljubljansko kotlino in vzhodno Notranjsko.² Vzhodno od Kranjske je v istem času obstajala (mejna?) grofija Savnija, ki pa se je po letu 1036 razdrobila. Njen dolenski del med Savo in Krko se je v 13. stoletju trajno povezal s Kranjsko, zanj pa se je uveljavilo ime Slovenska marka (oz. Marka). Okrog leta 1200 so

¹ Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov; Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, 2009), 89–90; Frank Rexroth, *Deutsche Geschichte im Mittelalter*, 20–23.

² Miha Kosi, Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje), *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, 2011), 61, 68.

grofje Višnjegorski osvojili tudi območje Bele krajine, ki je posledično prav tako postalo del Kranjske.³

Kranjsko je leta 1093 iz cesarjevih rok prejel oglejski patriarh (pred tem že leta 1077), vendar se tam ni mogel uveljaviti niti on niti njegovi nasledniki. V 12. in 13. stoletju je bila Kranjska teritorialno v veliki meri razbita in razdeljena med pet velikih škofijskih posestnikov (poleg Krke in Ogleja še Salzburg, Freising in Brixen). Poleg tega je imelo tam posesti tudi večje število plemiških rodbin (med drugim koroški vojvode Spanheimi ter grofje Andeški, Ortenburški, Vovbrški, Višnjegorski in Bogenski). Med njimi je obstajala močna konkurenca in zdelo se je, da je mejna grofija povsem razpadla. Listine 12. stoletja kranjskih mejnih grofov sploh niso več omenjale. Leta 1209 je oglejski patriarh od cesarja ponovno dobil mejno grofovstvo, vendar je šlo v praksi le za naslov. Z združevanjem kranjskih posesti in političnih moči so v začetku 13. stoletja začeli grofje Andeški. Henrik IV. Andeški si je po ženi Zofiji najprej pridobil višnjegorsko gospostvo. Celo andeško-višnjegorsko dediščino je preko poroke s Henrikovo nečakinjo Nežo nato dobil v roke avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. Babenberški, ki se je zato začel imenovati »gospod Kranjske.«⁴

Ko se je Neža ponovno poročila z Ulrikom Spanheimskim, je ta uspel združiti staro spanheimsko ozemlje (Ljubljano in Kostanjevico) in ženine obsežne andeške posesti na Gorenjskem. Poleg tega se je uspel uveljaviti tudi kot gospod višnjegorskih ministerialov v Marki.⁵ Po Ulrikovi smrti leta 1269 si je njegove posesti na Kranjskem pridobil češki kralj Otakar II. Přemysl, ki je tisti čas imel tudi naslov avstrijskega, štajerskega in koroškega vojvode. Njegova premoč v vzhodnoalpskem prostoru pa ni dolgo trajala. Po dolgoletnem sporu s kraljem Rudolfom Habsburškim se je leta 1278 z njim spopadel v bitki pri Dürnkrutu, kjer je izgubil življenje.⁶ Rudolf je leta 1282 Avstrijo, Štajersko in Kranjsko (z Marko) podelil svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu II. Že leta 1279 je Kranjsko (skupaj z Marko) sicer zastavil svojemu zavezniku, goriško-tirolskemu grofu Majnhardu. Ta je ostala v goriško-tirolskih rokah vse do leta 1335, ko so Habsburžani neposredno gospostvo nastopili tudi tam (V Savniji severno od Save že leta 1311). V času, ko je kralj Rudolf Kranjsko za-

³ Miha Kosi, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *Zgodovinski časopis* (2002), 64–66, 90.

⁴ Karl Lechner, *Die Babenberger; Markgrafen und Herzoge von Österreich* (Wien, Köln, Weimar, 1994), 213; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 109–113.

⁵ Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele; Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (Ljubljana, 2006), 191–195.

⁶ Heinz Dopsch et al., *Die Länder und das Reich; Der Ostalpenraum im Hochmittelalter* (Wien, 1999), 480; Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen; der goldene König* (Graz; Wien; Köln, 1989), 248.

stavil Majnhardu, pri njej ni šlo več za staro mejno grofijo, temveč za združeno višnjegorsko-andeško-spanheimsko gospostvo, ki ga je pred svojo smrtjo kontroliral vojvoda Ulrik Spanheimski. Preživeta mejna grofija je utonila v pozabo, razen v Ogleju, ki se ji ni nikdar odpovedal.⁷

Krška škofija na Kranjskem (in v Marki) je bila le ena izmed mnogih zemljiških posestnikov. Svoja tamkajšnja posestva je dobila kot naslednica nunskega samostana v Krki na Koroškem, ki ga je leta 1043 ustanovila Hema Krška. S Hemo se je približno v začetku 11. stoletja poročil Viljem II., grof v Brežah in (mejni?) grof v Savniji, ki je izviral iz rodu bavarskih Wilhelmincev. Hema je po materini strani verjetno izvirala iz bavarske vojvodske dinastije Luitpoldingov. S poroko Heme in Viljema je nastal t. i. Hemin rod. Viljema so že leta 1036 umorili, pa tudi njuna sinova sta zgodaj umrla. Iz rodu Heminoga sorodnika Askvina so kasneje očitno izšle svobodne rodbine grofov Višnjegorskih, grofov Plainskih in gospodov iz Vojnika. Na seznam visoko plemiških rodbin, ki so izvirale ali bile sorodstveno oziroma posestno povezane z Askvinom, so spadali še Vovbrški in Pfannberški grofje, svobodni (grofje) iz Selč (Zeltschach) in Glödnitz ter svobodni Žovneški (kasnejši grofje Celjski).⁸

Po smrti moža in sinov je Hema postala ena najbogatejših žena svoje dobe. Poleg posesti, ki jih je na Koroškem podedovala po svojih starših, so ji leta 1036 pripadle verjetno še obsežnejše posesti njenega pokojnega moža. Slednje so bile v večini na slovenskem Štajerskem in Dolenjskem. Vse posesti, ki so se zdaj združile v njenih rokah, so bile v Furlaniji, ob zgornji Aniži, na Koroškem (prostor Brež, Krke in Trušenj), v Posavinju in Posotelju (prostor severno in vzhodno od Celja, Kozjansko, Bizeljsko) ter na Dolenjskem (med Krko in Savo ter Mirno in Savo). Hema se v situaciji, v kateri je bila po letu 1036, ni odločila za vnovično poroko. Velik del svoje posesti se je odločila nameniti svojemu samostanu. Podelila mu je več svojih posesti na Koroškem, vso posest, ki jo je imela v Savniji (z izjemo štirih vasi severno od Šentjurja in posestva ob Savi, pri katerem je šlo za kasnejši Rajhenburg). Prav tako je samostan od Heme dobil Škrlevo z drugimi vasi pri Šentrupertu na Dolenjskem.⁹ Njenim sorodnikom Askvincem je kljub vsemu temu še vedno ostalo dovolj posesti, da so bili še konec 11. stoletja eni najmočnejših gospodov v regiji, čeprav so kmalu zatem izgubili vso svojo moč.

⁷ MDC V, št. 532; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 116–117; Komac, *Kranjska*, 238–239.

⁸ Ljudmil Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razredi filologiško-historički i filozofiško-juridički* (1935), 215–219; Heinz Dopsch, *Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft, Carinthia I* (1971), 111, 121.

⁹ MDC I, št. 16–18; Peter Štih: *Zgodovinsko o Hemi Krški, Emina romarska pot; Hemma Pilgerweg; Ema's route of pilgrimage: zbornik referatov* (Podsreda, 2007), 17–19.

Hemin krški samostan ni dolgo obstajal. Tamkajšnje nune niso živele po strogih samostanskih pravilih sv. Benedikta, ampak so raje uporabljale svobodnejšo kanonikalno obliko skupnega življenja. Posledično se je že v 11. stoletju v času cerkvenega reformnega gibanja pojavil očitek o njihovem nemoralnem in nediscipliniranem življenju. Že okrog leta 1070 je bil samostan v Krki razpuščen. Na mestu le-tega je salzburški nadškof Gebhard leta 1072 ustanovil škofijo in jo uredil po vzoru nekdanjih karantanskih pokrajinskih škofov iz 8., 9. in 10. stoletja. Karantanski pokrajinski škofje niso imeli lastne dieceze, imenovali pa so jih salzburški (nad)škofi. Podobno je bilo tudi s krškimi škofi, ki naj bi bili le vikarji svojega metropolita. Lastne dieceze niso imeli, škofija je bila brez stolnega kapitlja, pravico izbire krškega škofa pa je ponovno imel salzburški nadškof. Šele krški škof Roman I. (1131–1167) je dosegel, da ji je salzburški nadškof Konrad I. leta 1131 določil majhno, vsega osem ali devet župnij obsegajočo diecezo, škofija pa je dobila tudi svoj stolni kapitelj.¹⁰ Do dokončne poravnave med Salzburgom in Krko glede volitev in imenovanj krških škofov je prišlo oktobra 1232. Salzburški nadškof je moral krškemu stolnemu kapitolu predstaviti tri kandidate. Izvoljenega kandidata je nato potrdil, ta pa je nadškofu prisegel zvestobo. Po tem dogovoru je bilo vprašanje emancipacije Krške škofije od Salzburga dokončno postavljeno na stranski tir.¹¹

LEGA KRŠKIH POSESTI NA KRANJSKEM

Svoja posestva je Krška škofija torej dobila kot naslednica nunskega samostana v Krki. Velika večina njenih posesti na območju današnje Slovenije je sicer ležala na današnjem slovenskem Štajerskem (predvsem na Kozjanskem), kjer je ob koncu 13. stoletja stalo kar 28 gradov (do leta 1322 je nato nastal še eden).¹² Posestva na Kranjskem so bila mnogo manjšega obsega. Na njih je v našem približnem časovnem okviru nastalo le osem gradov, pa še ti (kot bo vidno v nadaljevanju) najverjetneje nikoli niso nastali vsi hkrati. Večina krških posesti na Kranjskem ni ležala na ozemlju ožje Kranjske 10. stoletja, temveč v Slovenski marki med Savo in Krko.¹³ Bila so torej južni del Hemine posesti v Savniji, ki jo je, kot smo povedali, v celoti podelila svojemu samostanu. Te posesti niso bile del ozemlja Heminih prednikov, temveč last njenega

¹⁰ Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, 8, 19–20; Jakob Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822* (Klagenfurt, 1969), 24.

¹¹ MDC I, št. 538; Martin Bele, *Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja*, 1. del. *Studia Historica Slovenica* (2012), 568–569.

¹² Bele, *Posesti Krške škofije* 2, 19–20.

¹³ MDC I, št. 17 (I).

moža Viljema II., ki jih je ta dobil z več kraljevimi darovnicami. Med drugim je Viljem leta 1016 od cesarja Henrika II. dobil 30 kraljevskih hub okrog Kozjega na Kozjanskem ter vse, kar je vladar še imel med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno. Od Henrikovega naslednika Konrada II. je devet let kasneje dobil še 30 kraljevskih hub med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo. Sem so bile vštete še vse med omenjenimi rekami stoječe gore, doline in gozdovi, ki so do tedaj še pripadali Konradu. Vse te (in tudi druge) darove je Konrad Viljemu decembra 1028 še enkrat potrdil.¹⁴

Nemogoče je čisto natančno določiti, kje so ležala posestva, hube, gore, doline in gozdovi, ki jih je Viljem II. v zgoraj opisanem času dobil. Iz virov, ki so nam na razpolago, že na začetku ni možno ugotoviti, kaj je cesar Henrik II. med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno v tistem trenutku (leta 1016) še imel. Enako lahko rečemo glede gor, dolin in gozdov med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo, omenjenih v darovnici iz leta 1025. Glede 30 kraljevskih hub je Konrad dal Viljemu izbiro. Ta si jih je lahko (med že prej omenjenimi rekami) izbral tam, kjer ga je bila volja. Prav tako ni nujno, da je vsa zgoraj omenjena posest po Viljemovi smrti (preko Heme) prešla v roke samostana. Vsaj del te posesti (namreč v Savniji) si je moral prisvojiti Hemin sorodnik Askvin. Ta del je preko njegovih potomcev kasneje prišel v roke Višnjegorskih, Vovbrških, Žovneških in Vojniških. Ta možnost se mi zdi zelo verjetna zaradi dejstva, da so posesti Heminoga rodu v Savniji, kakor se zdi, izvirale izključno iz Viljemove in ne tudi s Hemine strani.¹⁵ Askvin kot Hemin in ne Viljemov sorodnik (*consanguineus*) tam pred nastankom Heminoga rodu torej ni mogel imeti svojih lastnih posesti (razen, če jih je dobil z danes neznanimi darovnicami). Glede na to, da so Višnjegorski, Vovbrški, Žovneški in Vojniški kasneje imeli posesti na področju nekdanje Viljemove Savnije in bili morda Askvinovi dediči, se zdi verjetno, da je Askvin po Viljemovi smrti vsaj del svojih posesti pridobil preko Heme (medtem ko je vsaj del tistih na Koroškem verjetno imel od svojih prednikov).¹⁶ Ko je Hema svojemu samostanu podelila »vso posest, ki jo je imela v Savniji«, ¹⁷ s tem verjetno ni bila mišljena čisto vsa posest, ki jo je njen mož nekoč pridobil z vladarskimi darovnicami. V tistem trenutku je vsaj del te posesti že nadziral Askvin, kate-

¹⁴ MDC I, št. 12, 14–15; Miha Kosi, Na meji imperija: Kostanjevica in oblikovanje državne meje na Dolenjskem v srednjem veku. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (Kostanjevica na Krki, 2003), 77.

¹⁵ D. Arnolf, št. 138, 162, 193; D. LK., št. 27; D. O. II., št. 110; MDC I, št. 9, 12–15; Štih, Zgodovinsko o Hemi, 12–17; – Peter Štih, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik: In memoriam Pavle Blaznik* (Ljubljana-Škofja Loka, 2005), 38–39.

¹⁶ Gradivo III, št. 417; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 83.

¹⁷ MDC I; št. 17 (»... omnia que in Sovnital proprie habuerat...«); Gradivo III, št. 126.

rega potomci so še konec stoletja nosili naslov savnijskih mejnih grofov. Tudi ta naslov so, očitno preko Heme, dobili od Viljema II.¹⁸

Slika 1: Posestna razdelitev na jugovzhodu Svetega rimskega cesarstva leta 1209

Večji del posesti na Kranjskem, ki so Krški škofiji pripadle kot naslednici krškega samostana, je ležal v osrednji Mirenski dolini in imel središče v Mokronogu. Na svojem zahodnem delu je mejil na svibensko gospostvo, ki ga je ločevalo od druge (mnogo manjše) krške posesti s središčem v Obli Gorici (pri Primskovem na Dolenjskem). Tretji del krške posesti na Kranjskem je imel središče na gradu Lebek severno od Save (v bližini Vač pri Litiji). V slednjem primeru je šlo za edino krško posest, ki se ni nahajala v Slovenski marki,

¹⁸ UBSt I, št. 94; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 110.

temveč na robu stare kranjske mejne grofije oziroma na južnem delu kasnejše Gorenjske. Vsi trije deli opisane krške posesti so na svojem jugu (Obla Gorica pa tudi na severu in zahodu) mejili na veliko posest grofov Višnjegorskih, ki se je po letu 1200 raztezala od Save na severu pa vse do Kolpe na jugu.¹⁹ Hema svojemu samostanu na Kranjskem (kakor tudi drugod) torej ni podelila popolnoma sklenjene posesti. Velik del nekdanjih Viljemovih posesti na tem območju je po Viljemovi smrti, kot smo že povedali, pripadel Askvincem.

OBRAVNAVA POSAMEZNIH KRŠKIH GRADOV

V 11. stoletju je na širšem območju severno od Krke nastala vrsta cerkvenih središč, ki nam dajo slutiti večja poselitvena jedra. Eno izmed teh je bilo tudi v Šentrupertu, poleg leta 1044 Krki darovane posesti Škrljevo (*Grailach*).²⁰ Medtem kot poldrugi kilometer oddaljeno cerkev sv. Ruperta poznamo že v 12. stoletju,²¹ pa o gradu ali dvoru Škrljevo v danes ohranjenih srednjeveških listinah ni nobenega sledu. Poznamo ga posredno, namreč iz omembe nekega Majnharda iz Škrljevega. Ta je bil v neki listini iz leta 1163, skupaj s Hermanom iz Oble Gorice, označen kot *purcravius*.²² Ivan Jakič označuje Majnharda (ne pa tudi Hermana) za oglejskega ministeriala, vendar se mi to ne zdi verjetno. Res je, da je listino, v kateri se Majnhard pojavlja, izdal oglejski patriarh (hkrati pa v njej ni omenjenega krškega škofa), vendar to še ni zadosten razlog za zgornjo domnevo. Izdana je bila z namenom urediti pravni status kapele sv. Marjete v Velesovem. To je bila (glede na lego dotične kapele južno od Drave) patriarhova pristojnost, prav ničesar pa ni pomenila za Majnharda ali samo Škrljevo, ki je vsekakor bilo krška posest. Gotovo sta se Majnhard in Herman v listini pojavila le zaradi dejstva, da je bila izdana v Škrljevem. Dokazov za Jakičevo trditev, da je bilo le-to skoraj celo 12. stoletje v posesti Ogleja, ne vidim.²³ Najverjetneje je torej, da je šlo pri Majnhardu za krškega ministeriala. Čas nastanka gradu v Škrljevem je težko določiti. Njegov

¹⁹ Kosi, *Quae terram nostram*, 46; Kosi, *Visoki in pozni srednji vek*, 68 (Posestna razdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med l. 1209 in 1228 – zemljevid); Komac, *Kranjska*, 88 (Gospodstva vojvode Friderika II. Babenberškega v letih 1230–1246 – zemljevid), 127 (Gospodstvo grofov Višnjegorskih v Marki na začetku 13. stoletja – zemljevid).

²⁰ Gradivo III, št. 129; Kosi, *Quae terram nostram*, 46; Kosi, *Na meji imperija*, 77.

²¹ Gradivo IV, št. 462 (»... *apud Crilog in ecclesia S. Ruberti*...«); Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Porečje Temenice in Mirne*, 14 (Ljubljana, 2002), 105.

²² Gradivo IV, št. 462 (»... *Megnardo de Crilog et Hermanno de Wolchenberg purcrauiis*...«); Stopar, *Gradovi* 14, 105.

²³ MDC I, št. 17; Gradivo IV, št. 99, 462; Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine* (Ljubljana, 1997), 227, 329.

tloris kaže na nastanek v zgodnjegotski dobi (v 13. ali morda 14. stoletju).²⁴ V Majnhardovem času je šlo najverjetneje le za lesen, bolj ali manj utrjen dvor in ne že za zidano stavbo.

Prvi grad, ki je nastal na krških kranjskih posestih, je bil očitno tisti v Obli Gorici (*Wolkenburg*). Bil je eden tistih redkih gradov, za katere imamo v virih izpričano, kdo jih je zgradil. To je bil že omenjeni krški škof Roman I. Krški ministeriali v Obli Gorici so se omenjali le med letoma 1161 in 1228.²⁵ Očitno niso nikoli dosegli pomembnejših položajev izven svojega lokalnega okolja, v virih pa so se v veliki večini primerov pojavljali v spremstvu svojih škofov in drugih krških ministerialov.²⁶ Večina slednjih je bila iz območja slovenske Štajerske, pač zato, ker jih je bilo tam mnogo več kot pa tistih na Kranjskem. Škof Roman I. je poleg Oble Gorice zgradil še tri druge gradove, med njimi Prežin (nad Šentjanžem in Voglajno v bližini Štor). Pri gospodu Hermanu iz Oble Gorice, ki ga je v virih moč zaslediti med letoma 1161 in 1163,²⁷ bi lahko šlo za istoimenskega moža, ki se je med letoma 1158 in 1189 imenoval po Prežinu.²⁸ Sorodstvene vezi med krškimi ministeriali okrog leta 1200 namreč nakazujejo na le dve ali tri rodbinske združbe, ki so morda izvirale iz Koroške.²⁹

Možno bi torej bilo, da bi šlo pri omenjeni dvojici za isto osebo, iz katere bi izvirali krški ministerialni rodbini tako v Obli Gorici kot v Prežinu. Verjetnost, da sta bili ti dve ministerialni rodbini sorodstveno povezani, je sicer zelo majhna. Skupne točke so ime Herman (ki se pojavlja v istem časovnem obdobju in nikdar sočasno), isti fevdni gospod (krški škof), isti graditelj obeh gradov (Roman I.) ter dejstvo, da oba Hermana najdemo v družbi Ernesta iz Pilštanja,³⁰ enega najpomembnejših krških ministerialov druge polovice 12. stoletja. Vse to pa je mnogo premalo za trditev, da gre pri obeh Hermanih nedvomno za enega samega. Še najbolj prepričljivo bi bilo, če bi se pri družinskih članih obeh mož (večkrat) pojavljala ista imena.

Medtem ko sta med prežinskimi ministeriali najpogostejši imeni Herman in Eberhard, se Herman med tistimi iz Oble Gorice pojavi le enkrat, ostala imena (med njimi ni nobenega Eberharda) pa se ne ponavljajo. Res je sicer, da se v obeh rodbinah pojavi (v tistem času zelo razširjeno) ime Henrik, a je

²⁴ Stopar, *Gradovi* 14, 104.

²⁵ MDC I, št. 247; Miha Kosi, Marginalije h knjigi Vitez in grad, *Zgodovinski časopis* (2007), 216.

²⁶ Gradivo IV, št. 421, 442 (?), 462, 898; Gradivo V, št. 147, 177, 265–266, 431, 489.

²⁷ Gradivo IV, št. 421, 442 (?), 462.

²⁸ Gradivo IV, št. 373, 533, 574, 759.

²⁹ Dušan Kos, *Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005), 21.

³⁰ Gradivo IV, št. 373, 421, 442 (?), 533, 559 (?), 574.

Henrik iz Oble Gorice omenjen v letu 1197,³¹ Prežinski pa šele 1293. Po vsem povedanem je torej možno zaključiti, da pri ministerialih v Prežinu in Obli Gorici najverjetneje ni šlo za dve veji iste rodbine. Možnost za to sicer obstaja, vendar spričo pomanjkanja virov ne moremo o tem reči nič konkretnjšega.

Po Hermanu sta se po Obli Gorici v naslednji generaciji imenovala Ulrik (1197) in Rajner oz. Rajnhard (1197–1225). Njune sorodstvene povezave s Hermanom (pa tudi med seboj) ni možno določiti. Domnevamo lahko, da sta bila njegova sinova, a pri domnevi tudi ostane. Poleg njiju so se leta 1197 omenjali še Mantvin, Henrik, Hartvik in Albert, za katere pa prav tako ni mogoče reči, v kakšnem razmerju so bili med seboj.³² Rajner je imel hčer Kunigundo (1225) in sina Engelšalka (1209–1228). Engelšalk je leta 1228 v Obli Gorici imel fevd z vsaj 16 kmetijami.³³ Kunigunda je bila ministerialka oglejskega patriarha, ki jo je ta leta 1225 odstopil krškemu škofu Ulriku v zameno za neko krško ministerialko.³⁴ Še najbolj verjetno se zdi torej, da je bil Rajner poročen z oglejsko ministerialko, s katero je imel otroke, ki so bili (kakor je bilo v takih primerih običajno) razdeljeni med krško in oglejsko Cerkev. Kunigunda je tako v začetku pripadla Ogleju in jo je bilo treba, da bi postala krška ministerialka, šele zamenjati. Nasprotno bi lahko sklepali o Engelšalku, saj je leta 1217 (skupaj z očetom) omenjen med krškimi ministeriali (»... *Reinherus de Wolkenburc et filius eius Engilschalcus... ministeriales ecclesie...*«).³⁵

Po drugi strani se tudi Engelšalk skupaj s Kunigundo omenja kot nekdo, ki ga je oglejski patriarh leta 1225 odstopil Krški škofiji (»... *Kvnegundim filiam domini R(einheri) de Wolchenburch... etiam fratrem eius nomine Engelschalcum ad eorum petitionem iam sepe dicte Gurgensi tribut ecclesie.*«).³⁶ Tako Milko Kos kot August von Jaksch Engelšalka ne smatrata za oglejskega ministeriala, zato je razlog za zgornje nasprotje treba iskati drugje. V virih za to ne najdem jasne razlage.³⁷ Morda je bil (vsaj posredni) vzrok Engelšalkove izgube statusa krškega ministeriala slabo finančno stanje Krške škofije, katerega začetek smemo postaviti vsaj v leto 1215. Takrat je stoloval krški škof Henrik II., Engelšalk pa je bil (še vedno) eden njegovih ministerialov. Ko je v začetku dvajsetih let 13. stoletja zavladal škof Ulrik I., finančni problemi škofije še vedno niso bili popolnoma odpravljene. Engelšalk je krški ministerialni status

³¹ Kos, *Vitez in grad*, 353 (Genealoška preglednica 66: Prežin).

³² URBKr I, št. 162 (»... *Reinherus, Maentwinus, Hainricus, Hartwicus, Albertus, Ulricus de Wolchenburh...*«); Gradivo V, št. 147, 177, 265–266, 431.

³³ MDC I, št. 520 (»... *feudo... Engelscalci in Wolchenburch eubarum XVI...*«).

³⁴ Gradivo V, št. 147, 265–266, 431; MDC I, št. 520.

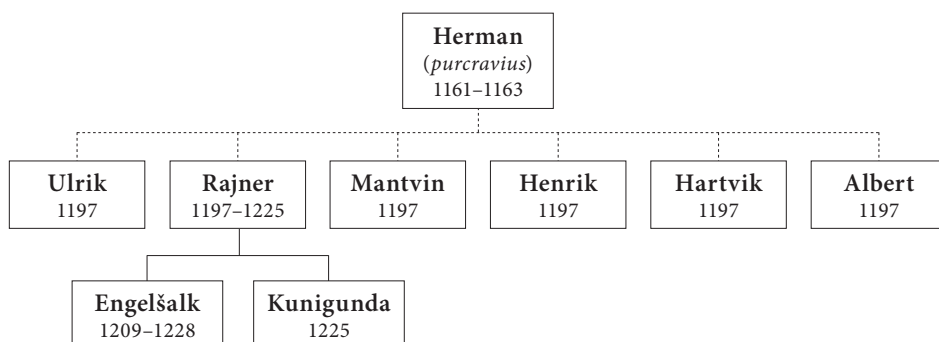
³⁵ MDC I, št. 464.

³⁶ Gradivo V, št. 431; MDC I, št. 501.

³⁷ Gradivo V, št. 459; MDC II, št. 173.

do tedaj izgubil.³⁸ Ugibamo torej lahko (čeprav za to ni nobenega dokaza v virih), da ga je moral krški škof (morda med letoma 1217 in 1220 vladajoči Ulšalk) v tem obdobju prepustiti oglejskemu patriarhu. To bi bilo mogoče še posebej, če je točna predpostavka, da je bila Rajnerjeva žena in Engelšalkova mati oglejska ministerialka, kot smo domnevali zgoraj. Zaradi pomanjkanja virov tudi v tem primeru ni mogoče priti do zanesljivega zaključka.

GENEALOŠKA PREGLEDNICA MINISTERIALOV IZ OBLE GORICE

Zadnje vesti o krških ministerialih v Obli Gorici imamo torej iz leta 1228. V istem letu je krški škof Ulrik I. koroškemu vojvodi Bernhardu (1202–1256) podelil v fevd grad Lebek (*Liebegg, Liebeck*),³⁹ ki se je tistega leta v virih sicer pojavil prvič. Glede na njegov tloris ga smemo sicer uvrstiti med gradove, ki so bili pozidani v 12. stoletju, morda ne dolgo za tistim v Obli Gorici. Dušan Kos navaja, da je bil Lebek fevd Krške škofije, ki ga je ta posredno dobila od Askvincev,⁴⁰ ko je Hema Krška leta 1043 svojemu samostanu podelila veliko posesti na Kranjskem. Do leta 1209 naj bi ga nato posedovali askvinski sorodniki Višnjegorski, za tem pa do leta 1228 Andeški. Glede na vire, ki so nam na razpolago, lahko potrdimo, da so Lebek pred Spanheimi v fevdu res imeli Andeški (natančneje Henrik IV.), vendar je to tudi vse, kar je popolnoma preverjeno.⁴¹

Med posestmi, ki jih je Hema podelila svojemu samostanu Lebek, ni nikjer direktno omenjen. Glede na to, da je ležal na ozemlju stare Kranjske (kasnejše južne Gorenjske), med posest, ki jo je Hema imela v Savniji, ni mogel spadati.

³⁸ Gradivo V, št. 266, 431; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 80–86.

³⁹ MDC I, št. 520.

⁴⁰ URBKr II, št. 57; Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Med Goričanami in Gamberkom*, 10 (Ljubljana, 2000), 95.

⁴¹ Kos, *Vitez in grad*, 170.

Prav tako ga ne moremo prištevati med vasi, ki jih je Hema samostanu (leta 1044) podelila skupaj s Škrljevim.⁴² Te so bile na Dolenjskem in so očitno spadale v kompleks krške posesti v osrednji Mirenski dolini. Na vprašanje, kako je gospostvo Lebek torej prišlo v roke Krški škofiji in bilo nato podeljeno Andeškim, glede na obstoječe vire ni mogoče odgovoriti. Vsekakor bi bilo možno, da ga je škofija dobila od Askvincev (brez Heme kot posrednice), a dokazati tega ne moremo. Je tudi mogoče, da so ga do leta 1209 posedovali grofje Višnjegorski (Henrikova vdova Zofija je bila navsezadnje iz njihovega rodu) in je nato skupaj z obsežnimi višnjegorskimi posestmi pripadlo Henriku IV. Andeškemu. Ni pa nemogoče, da ga Henrik Andeški ni dobil direktno od Krške škofije in mimo Višnjegorskih.

Zakaj si je vojvoda Bernhard Spanheimski prizadeval za pridobitev gospostva Lebek, ni težko oceniti. Po neuspešnih poskusih uveljavitve svojih interesov proti nekaterim teritorialnim gospodom na Koroškem je svojo politiko namreč vse bolj preusmerjal na Kranjsko (in tako pripravljaj teren za svojega sina Ulrika). Lebek ni bil njegov edini uspeh, saj mu je freisinški škof štiri leta kasneje podelil še fevde v Marki. Bernhard je poleg tega ustanovil še cisterco v Kostanjevici ter kartuzijo v Bistri. Po drugi strani je njegove uspehe na Kranjskem še presejal bodoči avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. (oziroma njegov oče Leopold), ki se je s poroko z Nežo Andeško uspel polastiti njene ogromne andeško-višnjegorske dediščine.⁴³ V primerjavi z njo je bilo gospostvo z gradom Lebek le majhna enklava, ki se je skupaj s Svibnim in Oblo Gorico zajedala med obsežna (zdaj Bebenberška) posestva na Kranjskem. Stvari so se po smrti vojvode Friderika II. Babenberškega, kot že rečeno, zelo spremenile. Na Kranjskem se je uveljavil mladi Ulrik Spanheimski in gospostvo Lebek je postalo del njegovega zdaj mnogo bolj zaokroženega gospostva. Veliko je bilo sicer vredno le zaradi svoje geografsko centralne lege (saj je ležalo med nekdanjimi Andeškimi in Višnjegorskimi posestmi), v pomembno spanheimsko središče pa se nikdar ni razvilo.

Po pridobitvi gradu so Spanheimi le-tega očitno dodelili svojim ministerialom, morda koroškega izvora. Te v virih srečujemo skoraj do konca 13. stoletja, a jih je glede na skromno količino razpoložljivih podatkov med seboj nemogoče povezati. Prvi, ki ga poznamo, je Albert (1240),⁴⁴ nato pa se omenjajo še Ditrik Rouffar (1268),⁴⁵ Vinter (1285)⁴⁶ in oktobra 1291 že pokojni Ulrik, ki je zapustil vdovo po imenu *Elica*.⁴⁷ V času po njegovi smrti

⁴² Gradivo III, št. 126, 129; Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, 18–19.

⁴³ Komac, *Kranjska*, 86, 117.

⁴⁴ Gradivo V, št. 743.

⁴⁵ URBKr II, št. 382.

⁴⁶ GZL IX, št. 6.

⁴⁷ ABV, 76, 81.

(in najpozneje do leta 1315) so se na Lebeku naselili Galli, nekdanji andeški ministeriali bavarskega izvora, ki so na Lebeku nato živeli še vsaj do leta 1350. Takrat so grad že obvladovali Habsburžani, Krška škofija pa nad njim, kot kaže, ni imela več realne oblasti.⁴⁸

V približno istem času kot Obla Gorica in Lebek (torej sredi 12. stoletja) je nastal tudi krški grad Boštanj (*Savenstein*).⁴⁹ Zgrajen je bil v bližini izliva Mirne v Savo, na drugi strani katere je stala salzburška Sevnica. Boštanj je bil najvzhodnejši krški grad na vsem Kranjskem. Ministeriali, ki so grad imeli v fevdu, niso (podobno kot tisti v Obli Gorici) nikoli dosegli pomembnejših položajev oziroma so ostali pomembni le lokalno. Prvič jih srečamo konec 12. stoletja, ko se v krški listini kot priči pojavita Oton (1197) in (njegov) sin Vulfing (1197–1231).⁵⁰ O njunih potomcih zatem dolgo ni nobenega sledu. V začetku 14. stoletja nato zasledimo še nekega Vulfinga (1305–1330),⁵¹ Otona (1318),⁵² Henrika (1305–1330),⁵³ Pilgrima (1330), Hansa (1330) in Diemuto iz Boštanja, ki je bila izvorno morda iz rodu Reštanjskih (1317 že pokojna).⁵⁴ Možno je, da je bila poročena z enim izmed prej naštetih Boštanjskih, ali pa s katerim drugim. Glede na imena je logično domnevati, da so vsi znani Boštanjski pripadali isti rodbini krških ministerialov. Med njimi pa so tudi razlike. Prva znana Oton in Vulfing iz časa preloma med 12. in 13. stoletjem se skoraj v vseh primerih pojavljata v spremstvu katerega izmed krških škofov. Z Boštanjskimi z začetka 14. stoletja ni tako. Samo v enem primeru jih najdemo ob krškem škofu, še najpogosteje pa kot priče raznih drugih lokalnih plemičev. V prvi polovici 14. stoletja je stari ministerialni rod na Boštanju, kot kaže, izumrl, grad pa je škofija v fevd začela podeljevati Celjskim. To se je zgodilo pred letom 1359, ko so ga Celjski prodali Kacenštajnskim. Leta 1381 so ga odkupili nazaj.⁵⁵

⁴⁸ Komac, *Kranjska*, 103–105, 110, 192, 262; Kos, *Vitez in grad*, 122–124, 171.

⁴⁹ Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*, 13 (Ljubljana, 2001), 25.

⁵⁰ MDC I, št. 369, 520; UBSt Erg., 42; MDC I, št. 532.

⁵¹ AH II, št. 99; MDC VII, št. 271; Kos, *Vitez in grad*, 110.

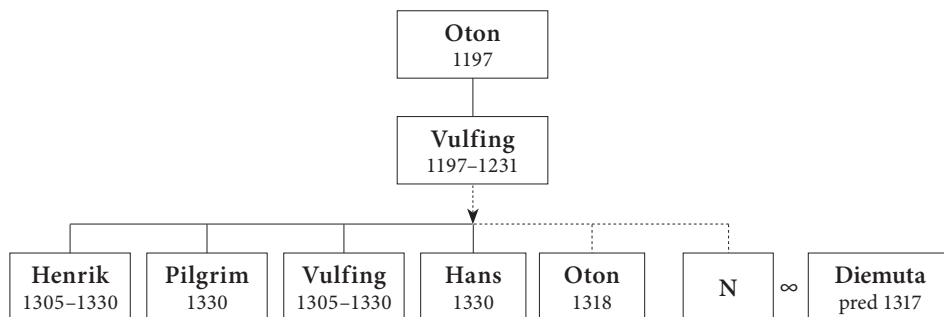
⁵² RHSt I, št. 1001; RHSt II, št. 987a.

⁵³ MDC VII, št. 271; RHSt I, št. 880; Kos, *Vitez in grad*, 110.

⁵⁴ RHSt I, št. 880; Kos, *Vitez in grad*, 110.

⁵⁵ Kosi, *Marginalije*, 212–213.

GENEALOŠKA PREGLEDNICA MINISTERIALOV IZ BOŠTANJA

Kot vsi doslej omenjeni krški gradovi je tudi Štrasberk (*Strassberg*) severozahodno od Krmelja verjetno nastal sredi 12. stoletja. Že leta 1169 sta v neki krški listini (kot prva) pričala štrasberška gradiščana Engelšalk in Burkhard, o katerih pa ni mogoče reči nič določenega. Druga posredna omemba gradu je šele iz leta 1228, ko se (spet v krški listini) kot priči omenjata brata Isanrih in Oton.⁵⁶ Dušan Kos navaja, da gre pri slednjih za ministeriale starih Planinskih, ki so bili s tem gradom krški vazali. Sam ne najdem dokazov, ki bi govorili v prid navedbi, da so imeli stari Planinski Štrasberk v fevdu od Krške škofije. Se pa (ista?) brata Isanrih in Oton (brez pridevka) omenjata že leta 1211, in sicer kot priči v listini Henrika IV. Andeškega za krškega škofa Valterja. Kot priči v isti listini najdemo tudi krška ministeriala Rajnerja iz Oble Gorice in Engelšalka I. iz Ranšperka.⁵⁷

Že v letu 1136 srečamo v listini za krški kapitelj (*«...fratribus Gurke sancte Marie servientibus...»*) in še v neki drugi krški listini Isanrihova sinova Otona in Gotbolda (brez pridevka). Isanrih in njegova omenjena sinova (ponovno brez pridevka) nastopajo kot priče še v neki listini iz leta 1148. Slednjo je očitno izdal krški škof Roman I. in z njo potrdil neko daritev Krški škofiji s strani gospodov iz Katscha. Res je, da so bili Planinski (glede na še najbolj verjetno teorijo) potomci gospodov iz Katscha ob zgornji Muri,⁵⁸ je pa to, kot kaže, tudi vse, kar zanesljivo povezuje Isanriha in njegove sinove s Planinskimi oziroma Katschi. Glede na vse povedano se mi zdi še najbolj pravilno trditi, da so bili Isanrih in njegovi potomci iz rodu krških (in ne planinskih) ministerialov. Morda so bili v sorodu z zgoraj omenjenima Engelšalkom in Burkhardom, ali pa ne. Možno je tudi, da je šlo pri Engelšalku in Burkhardu za člana rodbine,

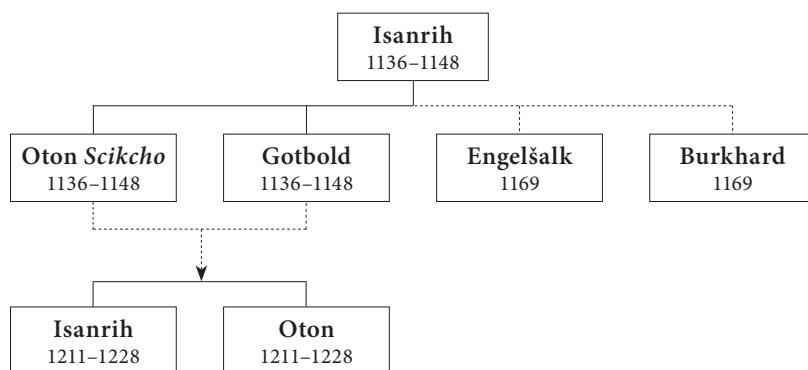
⁵⁶ MDC I, št. 255, 520.

⁵⁷ MDC I, št. 430; Kos, *Vitez in grad*, 231; Dušan Kos, *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski-kratka zgodovina plemenitih nasilnikov* (Ljubljana, 2003), 49, 207.

⁵⁸ MDC I, št. 89, 90, 163; Kos, *Vitez in grad*, 341; Kos, *Blesk zlate krone*, 158.

ki je od Krške škofije Štrasberk imela še pred Isanrihovim rodom. Konec koncev lahko slednjega sledimo daleč v prvo polovico 12. stoletja, a se njegovi člani s pridevkom »Štrasberski« pojavijo šele leta 1228. Glede na pomanjkanje drugih podatkov mora tudi vprašanje glede točnega izvora vseh omenjenih oseb ostati odprto.

POSKUS REKONSTRUKCIJE RODBINSKIH POVEZAV MINISTERIALOV IZ ŠTRASBERKA

Leta 1254 se je krški škof Ditrik II. Mariborski (v navzočnosti koroškega vojvode Ulrika Spanheimskega) glede Štrasberka poravnal s svojim ministerialom Nikolajem Lemberškim. Škof je prepustil Nikolaju za čas njegovega življenja v grajsko varstvo polovico omenjenega gradu, Nikolaj pa je v zameno med drugim obljubil, da bo varoval škofa pred napadi dedičev Otona Štrasberskega (pri slednjem je očitno šlo za pripadnika zgoraj omenjene rodbine, ki ga poznamo iz let 1211–1228).⁵⁹ Omenjeni Nikolaj Lemberški je bil pripadnik razvejane krške ministerialne rodbine gospodov Ranšperško-Lemberških, katere gradovi (na območju današnje slovenske Štajerske) so bili vsi po vrsti krški fevdi. Ranšperk (po 1150–pred 1275) je rodbina zgradila že v drugi polovici 12. stoletja, zatem pa v začetku 13. še Dobrno (pred 1224–do 1346), Lemberg pri Dobrni (ok. 1200–1270) ter Helfenberg (pred 1251–po 1339).⁶⁰ Nikolaj, najznamenitejši član rodbine, je bil brez dvoma odličen vojak,⁶¹ a

⁵⁹ Gradivo VI, št. 225.

⁶⁰ Kos, *Vitez in grad*, 267, 288, 309, 363; Tone Ravnikar, Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov, *Studia Historica Slovenica* (2001), 335–336.

⁶¹ Ulrich von Liechtenstein, *Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler)* (Klagenfurt-Celovec, 2000), 509, 536, kitice 1454, 1551.

obenem zaletav in vročekrven. V začetku petdesetih let je bil, kot kaže, še trdno pod oblastjo krškega škofa, kasneje pa se je to spremenilo.⁶² Krški oblasti se je vedno bolj izmikal in se zatekal pod okrilje koroškega vojvode Ulrika. Leta 1258 je skupaj z Leopoldom Svibenskim že sodeloval v Ulrikovem napadu na salzburškega nadškofa Ulrika Sekovskega pri Radstادتu na Salzburškem.⁶³ Kljub svojemu krškemu ministerialnemu izvoru se je v šestdesetih letih mnogo raje zadrževal pri vojvodi Ulriku,⁶⁴ medtem ko se je od svojega gospoda, krškega škofa, vedno bolj oddaljeval.⁶⁵ Mnogo bolj kot pokorščina svojemu fevdalnemu gospodu so ga namreč zanimale viteške dogodivščine, ki jih je našel pri koroškem vojvodi. Prav to mu je morda pomagalo pridobiti Štrasberk. Spomnimo se, da se je škof Ditrik z njim pogodil prav v navzočnosti vojvode Ulrika. Podobno kot Nikolaj je ravnal tudi njegov manj znani sorodnik Henrik I. Helfenberški, ki je v istem obdobju prav pogosto pričal pri vojvodi Ulriku,⁶⁶ v krških listinah pa ga najdemo mnogo redkeje.⁶⁷

Oktober 1269 je koroški vojvoda Ulrik Spanheimski umrl. Za njegovo dediščino na Koroškem in Kranjskem se je razplamtel boj med njegovim bratom Filipom in češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom (Ulrikovim in Filipovim bratrancem), ki se je slednjič izšel v korist kralja Otokarja. Prvi kranjski plemiči so se v dogajanje vključili že slab teden po Ulrikovi smrti in zvestobo začeli prisegati Filipu.⁶⁸ V začetku naslednjega leta sta se tej skupini pridružila tudi Nikolaj in njegov brat Ulšalk (Odalskalk). Ker je Filip boj s češko stranjo izgubil, je bil Nikolaj prisiljen zbežati čez mejo na Ogrsko. Tam ga je ogrski kralj v začetku očitno lepo sprejel, a mu je slednjič (na Otokarjev pritisk) odrekel gostoljubje.⁶⁹ Kaj se je z njim dogajalo za tem, ni popolnoma jasno. Obstaja možnost, da je po izgonu iz Ogrske živel še več let ter ostal strupeni sovražnik kralja Otokarja. Poleti 1274 se je v gornještajerskem Gössu zbralo štajersko plemstvo, kot kaže zato, da bi razpravljalo, kako se znebiti češke nadvlade. Med njimi je bil tudi neki *Nikolaus von Lengenburg*, pri katerem je, kot vse kaže, šlo ravno za obravnavanega Nikolaja Lemberškega – v tistem

⁶² Gradivo VI, št. 141.

⁶³ Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 6077–6129, MGH Dt. Chron. 5/1, 80–81, 1418 (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik); Kos, *Blesk zlate krone*, 208; – Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282* (Graz-Wien-Leipzig, 1936), 229.

⁶⁴ MDC II, št. 617; MDC IV/2, št. 2814–2815, 2820; MDC II, št. 662; MDC IV/2, št. 2998–2999.

⁶⁵ Gradivo VI, št. 141; MDC II, št. 617, 662.

⁶⁶ MDC IV/1, št. 2619; UBSt IV, št. 5; MDC IV/2, št. 2814–2815, 2818, 2820, 2837; UBSt IV, št. 135; MDC II, št. 662; MDC IV/2, št. 2915; UBSt IV, št. 253; MDC IV/2, št. 2965; UBSt IV, št. 279, 284; MDC IV/2, št. 2975–2976, 2992, 2998–2999, 3007; Kos, *Vitez in grad*, 287.

⁶⁷ MDC II, št. 600, 608, 628, 661–662.

⁶⁸ MDC V, št. 1, 3, 5; Komac, *Kranjska*, 226.

⁶⁹ UBSt IV, št. 421.

trenutku brez dvoma že zelo v letih.⁷⁰ Tudi če je bil Nikolaj leta 1274 res še živ in v Gössu, je verjetno umrl kmalu po tem.

Kar se je s Štrasberkom dogajalo konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 13. stoletja, je treba postaviti v zgoraj opisani kontekst bojov med Filipom Spanheimskim in Otokarjem II. Přemyslom ter Nikolajevega sodelovanja v le-teh. Po besedilu Otokarjeve listine iz oktobra 1270 je iz gradu prišlo mnogo slabega, zato je bil po pravici porušen (krški škof Ditrik II. je bil na Otokarjevi strani).⁷¹ Tu je šlo z Otokarjeve strani bolj za simbolno dejanje obračunavanja z upornimi plemiči, saj sam Štrasberk zanj ni imel nobenega strateškega pomena. Oktobra 1270 je torej ukazal Ulšalkovi vdovi, naj vse z grajskim varstvom povezane dohodke izroči kranjskemu glavarju Ulriku z Dürnholza (ki jih bo vrnil krškemu škofu).⁷²

Naslednja vest o Štrasberku, ki jo imamo, je iz leta 1279. Tedaj gradu novemu krškemu škofu Janezu I. ni hotel vrniti Viljem I. Svibenski, zato je posredovanje pri njem obljubil njegov nečak Henrik IV. Svibensko-Planinski.⁷³ V tem trenutku je bila politična situacija na Kranjskem čisto drugačna od tiste oktobra 1270. Otokar II. Přemysl je bil poražen, Viljem I. pa je kot njegov nekdanji nasprotnik imel velik ugled. Ni popolnoma jasno, kdaj se je Viljem do Štrasberka sploh dokopal. Možno bi bilo, da ga je njegova rodbina imela že od leta 1254 (konec koncev ga je Nikolaj Lemberški takrat dobil samo polovico). Morda si ga je priboril v času po novembru 1276, ko se je bil Otokar spričo političnega pritiska s strani Rudolfa Habsburškega prisiljen odpovedati Kranjski (in več drugim deželam).⁷⁴ Tretja možnost bi bil čas po bitki pri Dürnkrotu (avgusta 1278), ko je bilo nevarnosti Otokarjeve vlade na Kranjskem dokončno konec. Ne glede na dejstvo, da je bil Viljem po Otokarjevem padcu pri kralju Rudolfu v časteh, je bil njegov nasprotnik v sporu za Štrasberk (torej škof Janez) za kralja Rudolfa pomembnejši. Svibenski so grad posledično izgubili (točnega podatka, kdaj se je to zgodilo, nimamo), konec stoletja pa so ga v fevd od škofije ponovno prejeli Lemberški in postal je novi sedež rodbine.⁷⁵

Poleg Štrasberka je Viljem I. Svibenski leta 1279 zasedal še krški trg in stolp Mokronog (*Nassenfuß*), približno 7 kilometrov jugozahodno od omenjenega

⁷⁰ Albert von Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V* (Grätz, 1850), 361; Franz Krones, *Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* (1865), 71–72.

⁷¹ MDC V, št. 45; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 104.

⁷² Kos, *Blesk zlate krone*, 211.

⁷³ MDC V, št. 391.

⁷⁴ UBSt IV, št. 605.

⁷⁵ Kos, *Vitez in grad*, 231; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 112–113.

gradu. Predvsem geografska bližina obeh lokacij v razmerju do Svibnega je Viljemu najbrž omogočala, da je ju je razmeroma lahko obvladoval. Krškega trga z gradom in stolpom pa ne moremo enačiti z gradom (Gorenji) Mokronog, ki je stal južno od trga v bližini cerkve sv. Petra na Trebelnem. Grič, na katerem je Gorenji Mokronog stal, je sicer povsem neraziskan, vendar je glede na zidavo najverjetneje, da je bil zgrajen v 12. stoletju. Nesporno je bil prva in najpomembnejša fevdalna postojanka na tem območju. Na nizkem griču nad južnim koncem trga je bil postavljen spodnji mokronoški grad, ki so ga najbrž pozidali šele sredi 13. stoletja. Za razliko od prebivalcev Gorenjega Mokronoga se prebivalci spodnjega gradu v virih 13. stoletja sploh ne omenjajo. Trški stolp sredi trga je mogoče na podlagi arhitekturnih značilnosti umestiti v 12. stoletje.⁷⁶ Kljub temu pa se v virih prvič omenja šele leta 1279, in to v že omenjeni listini Henrika IV. Svibensko-Planinskega za krškega škofa Janeza. Takrat se prvič omenja tudi istoimenski trg.⁷⁷

Tri omenjene grajske stavbe, ki smo jih omenili v zvezi z Mokronogom, niso bile vse last Krške škofije. Medtem ko je to moč trditi za stolp in grad v trgu, je bil grad Gorenji Mokronog že od začetka 13. stoletja najverjetneje kontinuirano v interesni sferi vojvodske rodbine Spanheimov. Pri Gorenjih Mokronoških, ki se omenjajo v 12. stoletju, je šlo morda še za svobodne gospose.⁷⁸ Iz tistega časa poznamo Henrika (1137),⁷⁹ Alberta (1143–1173)⁸⁰ in Otona (1177).⁸¹ Kasneje se pojavi še en Oton (1215),⁸² za njim pa Volfker (1248) in Volclin (1249).⁸³ Glede na imena bi smeli domnevati, da so bili sorodniki. Krški trg Mokronog je bil pomemben kot stičišče cest med Trebnjim, Boštanjem, Sevnico in Krškim ter kot upravni center krških posesti v osrednji Mirenski dolini.⁸⁴ Svibenski pa ga po že omenjeni okupaciji poleti 1279 očitno niso dolgo zasedali. Čas, ko so se razni lokalni plemiči na silo okoriščali s krškimi posestmi, je s koncem vladavine kralja Otokarja II. Přemysla minil.

⁷⁶ MDC V, št. 391; Stopar, *Gradovi 14*, 67–86.

⁷⁷ Boris Golec, Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku, 2, *Gradivo za historično topografijo. Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* (1990), 271.

⁷⁸ *Gradivo V*, št. 246; *Gradivo VI*, št. 86; MDC IV/1, 2627; MDC IV/2, št. 2863; MDC V, št. 392; MDC VI, št. 79, 81; Kosi, *Marginalije*, 213–214; Kos, *Vitez in grad*, 192–193; Štith, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 115; Kosi, *Visoki in pozni srednji vek*, 71.

⁷⁹ *Gradivo IV*, št. 142.

⁸⁰ *Gradivo IV*, št. 195, 385, 540.

⁸¹ *Gradivo IV*, št. 583.

⁸² *Gradivo V*, št. 244.

⁸³ *Gradivo VI*, št. 62, 86.

⁸⁴ Kos, *Blesk zlate krone*, 47; Dušan Kos, *Pismo, pisava, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300; Document, writing, writer: a contribution to the history of the Carniolian documents up to 1300* (Ljubljana, 1994), 57; Kosi, *Quae terram nostram*, 46.

Škofu Janezu je glede tega pomagal napraviti red kralj Rudolf,⁸⁵ kar je bila pravzaprav protiusluga za že prej izkazano zaveznitvo s strani škofa.

Iz listine, ki jo je kralj Rudolf Habsburški izstavil marca 1280, izvemo, da je bil že Janezov predhodnik Ditrik II. Mariborski (1253–1278) velik Rudolfov zaveznik. Že na koncu leta 1277 (ali v začetku naslednjega leta) je Rudolfovim sinovom podelil krške fevde, ki so postali prosti s smrtjo knezov Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske.⁸⁶ Kralj Rudolf je Ditriku v znak hvaležnosti podelil 100 mark dohodkov iz teh fevdov ter svojemu zavezniku Majnhardu Goriško-Tirolskemu naročil, naj mu te dohodke odreče. Ker škof Ditrik do svoje smrti teh dohodkov ni prejel, je zanje zatem prosil Janez. Rudolf mu je tako med drugim odredil 54 mark od trga Mokronog s sodiščem in odvetništvom ter 25 mark od sodne oblasti odvetništva v kraju *Vsnach* in v Obli Gorici. O kakih prebivalcih tako krškega Mokronoga kot Oble Gorice v listini prav ni nobenega sledu.⁸⁷ Medtem ko je bil grad Obla Gorica v tem trenutku (torej leta 1280) zelo verjetno že opustel,⁸⁸ je Mokronog živel naprej. Z začetka 14. stoletja imamo tako vesti o Mokronoških, ki so bili, kot se zdi, prebivalci tako krškega gradu kot trga.⁸⁹

Nekako ob koncu 13. stoletja je v hribovju Jablanice, na desnem bregu Save nasproti Sevnice, nastal majhen krški grad Erkenštajn (*Erchenstein*). Nadzoroval je pot med Štrasberkom in Radečami ter vzhodno Mirensko dolino, večjega pomena pa v primerjavi z ostalimi kranjskimi gradovi Krške škofije ni imel. Okoliščine v zvezi z njegovim nastankom so nekoliko nejasne. Prvič je bil omenjen šele okrog leta 1300, in sicer v imenu nekega Herengarja. Okrog srede 14. stoletja so ga v fevd dobili Ptujski in ga nadzorovali vsaj še leta 1428.⁹⁰ Tako kot Erkenštajn je bil zelo pozno zgrajen tudi Rekštanj (*Ruckenstein*), ki je stal na desnem bregu reke Mirne, približno 7 kilometrov jugozahodno od Boštanjja. Možno je, da je bil zgrajen na zemljišču boštanjanskega gospodstva.⁹¹ V prvi polovici 14. stoletja so ga imeli v lasti gospodje Svibenski, prvič dokazano

⁸⁵ CKL, št. 49; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 111–116; Kos, *Blesk zlate krone*, 216.

⁸⁶ MDC V, št. 319; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 105.

⁸⁷ MDC V, št. 432 (»... *quinquaginta quatuor marcarum denariorum in locis subnotatis videlicet forum in Nazzenvoz cum turri et iudicio et advocacia ibidem et iudicio et advocacia in Vsnach et in Wolkenburch pro redditibus viginti quinque marcarum denariorum.*«); August Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335, II. Band* (Klagenfurt, 1929), 99.

⁸⁸ Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*, 13 (Ljubljana, 2001), 183.

⁸⁹ MDC VII, št. 313 (»... *Gunther von Nazzenfuoz ... Herman und Hilprant von Nazzenfuoz.*«), 366 (»*Gunther von Nazzenfuoz bestätigt, daß sein herre der ersam pischolf Hainrich von Gurk ... Peter, der purger datz Nazzenfuz ...*«).

⁹⁰ TEA, št. 942 (»... *Herengario de Herchinstayn ...*«); Stopar, *Gradovi* 13, 45; Kosi, *Marginalije*, 216.

⁹¹ Stopar, *Gradovi* 13, 128.

leta 1327, ko jim ga je vojvoda Friderik Habsburški (ponovno) zastavil.⁹² Glede časa nastanka gradu se zdi še najverjetneje, da je nastal na koncu 13. ali v začetku 14. stoletja. Medtem ko to teorijo zagovarja Dušan Kos, pa je po mnenju Alfonsa Dopscha (ki mu je sledil tudi Andrej Komac) prva omemba gradu že iz časa 1265–1267 in to v urbarju kralja Otokarja II. Přemysla (*Rukenstaine*). Dušan Kos dokazuje (in hkrati potrjuje misel Franza Kronesa), da gre pri gradu *Rukenstaine* dejansko za Klauzenštajn na skalnatem pomolu nad železniško postajo v Zidanem Mostu.⁹³ Ta je nastal v prvi polovici 13. stoletja in so ga zgradili Babenberžani. Otokar do Rekštanja ni imel pravice (razen če jo je kot odvetnik od Krške škofije uzurpiral), sodeč po gradbenih elementih pa gradu v njegovem času tudi še ni bilo. Poleg tega se je *Rukenstaine* omenjal kot le eden v skupini gradov (Žebnik, Freudeneck, Žaženberk), ki Krški škofiji niso pripadali. Razen zgoraj omenjenega primera bi za Rekštanj lahko šlo v neki listini iz leta 1297,⁹⁴ vendar je v tem primeru bil salzburški gradič Reštanj v bližini Senovega. Še najbolj verjetno se zdi torej, da je Rekštanj res nastal šele na prelomu med 13. in 14. stoletjem in ne že nekaj desetletij pred tem.⁹⁵

VPRAŠANJE ODVETNIŠTVA

Na tej točki se bomo na kratko posvetili vprašanju odvetništva nad krškimi posestmi na Kranjskem in v Marki. V visokem srednjem veku je samostanski odvetnik (*advocatus*) sicer imel predvsem dve nalogi: skrbeti je moral za sodno oblast (torej soditi samostanskim podložnikom) ter za obrambo samostana in njegovih posesti. Zaradi svoje obrambne naloge je moral sam imeti določeno vojaško moč in prav zaradi nje je bil lahko samostanu tudi nevaren. Številni odvetniki so samostansko zemljo (in sam samostan) namreč (tudi nasilno) skušali spraviti pod svojo oblast. Čeprav je odvetnika bilo treba imenovati, da se je samostan zavaroval pred nasiljem drugih plemičev, je vedno obstajala nevarnost, da bo odvetnik (ki je imel svojo funkcijo večinoma za dedno) funkcijo zlorabil za uresničitev svojih osebnih ambicij.⁹⁶ Za plemiča je odvetništvo nad določenim samostanom pomenilo vsaj določen vpliv nad

⁹² Kos, *Blesk zlate krone*, 50; Kos, *Vitez in grad*, 210.

⁹³ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 157; Franz Krones, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogstums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger* (Graz, 1897), 367 («... Siebeneck, Freudeneck, Rukenstein (Klausenstein?) und Sachsenwart...»).

⁹⁴ Kos, *Vitez in grad*, 211 (opomba 701), 247, 277, 363, 407.

⁹⁵ Komac, *Kranjska*, 257 (opomba 1307); Dopsch, *Gesamturbare*, 61 (opomba 4).

⁹⁶ *Lexikon des Mittelalters* 8, 1811–1814, geslo: Vogt, Vogtei (H. J. Schmidt); Martin Clauss, *Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo*, *Zgodovinski časopis* (2007), 291–293.

(vsemi) samostanskimi posestmi, na katerih je posledično lahko gradil svojo lastno moč.

Prvotni odvetnik Krške škofije v prvi polovici 12. stoletja je bil Askvinec Veriand (že njegov prednik Askvin je bil nekoč odvetnik Heminega samostana). Škof Roman I. je za novega odvetnika leta 1158 izbral koroškega vojvodo Henrika V. iz rodu Spanheimov. Po škofovem določilu naj bi Spanheimi izvajali odvetništvo le nad krškimi posestmi na Koroškem, kot vse kaže, pa so si na neki način pridobili tudi vlogo zaščitnika za krške posesti v Marki.⁹⁷ Po drugi strani je bilo odvetništvo nad krškimi posestmi v Savniji (nad Savo) že v babenberskem času očitno v rokah štajerskega vojvode. Glede na izjavo krškega škofa (Janeza II.) iz leta 1361 bi lahko celo zaključili, da so bili prav štajerski vojvode že stoletje pred tem odvetniki čisto vseh krških posesti.⁹⁸ V realnosti se je stanje najbrž spreminjalo glede na trenutno razmerje moči na terenu. Razumljivo bi bilo torej domnevati, da je v petdesetih in šestdesetih letih 13. stoletja, ko je bil na Kranjskem zelo aktiven koroški vojvoda Ulrik III., prav on imel še največ vpliva na kranjskih krških posestih. Tako je bil leta 1254 navzoč pri poravnavi krškega škofa Ditrika II. in Nikolaja Lemberškega,⁹⁹ čeprav ni bilo za to nobenega uradnega razloga. Ditrik je torej konec sedemdesetih let sinovom Rudolfa Habsburškega podelil fevde, ki so jih nekoč imeli gospodje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Domnevo, da so bili prav Spanheimi nekdanji odvetniki Krške škofije v Marki, potrjuje določilo, da bo škofu Rudolf škofu v primeru izostanka poravnave starega dolga prepustil krvno sodstvo, ki so ga nad posestjo te Cerkve nekoč izvajali koroški vojvode. Kakor se zdi, so Habsburžani po koncu svojega uspešnega prodora v Vzhodne Alpe skupaj s pridobitvijo štajerskega in koroškega vojvodskega naslova prevzeli tudi odvetništvo nad vsemi krškimi posestmi.¹⁰⁰

ZAKLJUČEK

Medtem ko se je v petdesetih in šestdesetih letih v spremstvu mogočnega Spanheima pojavljalo mnogo plemičev iz raznih koncev Kranjske,¹⁰¹ pa med njimi, kot kaže, ni bilo nobenega krškega ministeriala iz katerega izmed zgoraj omenjenih gradov. Res je, da se je ob vojvodi Ulriku pojavljal Nikolaj Lemberški (ki je posedoval polovico Štrasberka), vendar je bil njegov domači grad

⁹⁷ MDC I, št. 201, 233; Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, 17; Komac, *Kranjska*, 185.

⁹⁸ Miha Kosi, Dežela, ki je ni bilo; Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica* (2008), 537 (besedilo in opomba 72).

⁹⁹ Gradivo VI, št. 225.

¹⁰⁰ MDC V, št. 319, 432; Komac, *Kranjska*, 186; Kosi, Posavinje, 537 (besedilo in opomba 72).

¹⁰¹ Komac, *Kranjska*, 218, 268–271.

Lemberg in ga je potemtakem treba prištevati h krškim ministerialom iz današnje slovenske Štajerske. Nobeden izmed krških ministerialov iz Kranjske torej ni bil dovolj močan, da bi svojemu škofu uspel uiti izpod nadzora in se pridružiti spremstvu štajerskega ali koroškega vojvode. To sicer ni prav nič presenetljivega, saj to (z izjemo Nikolaja Lemberškega in Henrika Helfenberškega) ni uspelo tudi nobenemu krškemu ministerialu na slovenskem Štajerskem, pa je bilo tam krških gradov mnogo več.¹⁰²

Glede na obsežne krške posesti na današnjem Koroškem in Štajerskem je bila majhna posest na Kranjskem in v Marki za škofo verjetno dokaj postranskega pomena. Kranjska v 12. in 13. stoletju je bila, kot smo že povedali, posestno zelo razdrobljena. Vsi veliki dinasti, ki so se borili za vpliv v širši regiji, so prihajali iz tujih (večinoma sosednih) pokrajin.¹⁰³ Krška kranjska posestva zanje niso bila prioriteta (razen morda za vojvodo Ulrika III.), sploh pa med kranjskimi krškimi ministeriali ni bilo dovolj močnih in sposobnih vojakov, ki bi jih bilo vredno privabiti v svoje spremstvo. Skozi ves obravnavani čas so tako stali ob robu političnega dogajanja, njihova imena pa so zatem utonila v pozabo.

VIRI IN LITERATURA

ABV – Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405. Ed. Božo Otorepec. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

AH II – Archiv für Heimatkunde II; Urkunden und Regesten. Ed. Franz Schumi. Laibach: Narodna Tiskarna, 1884 u. 1887.

CKL – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Ed. Dušan Kos. Ljubljana, Celje: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.

D. Arnolf – Die Urkunden Arnolfs (Ed. Paul Kehr). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae ex stirpe Karolinorum III. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1940.

Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter. Ed. Alfons Dopsch unter Mitwirkung von Alfred Mell, Wilhelm Braumüller im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Leipzig und Wien, 1910.

D. LK. – Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes (Ed. Theodor Schiffer). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae ex stirpe Karolinorum IV. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1960.

¹⁰² Bele, Posesti Krške škofije 1, 543–571; Bele, Posesti Krške škofije 2, 3–22.

¹⁰³ Kosi, Visoki in pozni srednji vek, 68 (Posestna razdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med l. 1209 in 1228 – zemljevid).

D. O. II. – Die Urkunden Otto des II. (Ed. Theodor Sickel). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1893.

Gradivo – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, IV, V. Ed. Franc Kos, Milko Kos. Ljubljana: Leonova družba, 1911, 1915, 1928.

Gradivo VI – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Ed. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.

GZL IX – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku IX. Ed. Božo Otorepec. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1964.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae I, II, IV/1, IV/2. Ed. August von Jaksch. Klagenfurt: Kleinmayr, 1896, 1898, 1906.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae V, VI, VII. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1956, 1958, 1961.

Ottokars Österreichische Reimchronik (Ed. Joseph Seemüller). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomi V. Pars I. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1890.

RHSt – Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band I, II. Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319. Ed. Hermann Weisflecker, Helmut J. Mezler-Andelberg, Annelies Redik. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1976, 1985.

TEA – Thesaurus ecclesiae Aquilejensis upus saeculi XIV. Ed. Joseph Bianchi. Udine: Trombetti-Murero, 1847.

UBSt I – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I. Ed. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.

UBSt IV – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Ed. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.

UBSt Erg. – Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark: Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Ed. Hans Pirchegger, Otto Dungern. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1949.

URBKr – Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain I, II. Ed. Franz Schumi. Laibach: Verlag des Herausgebers, 1882/83, 1884/87.

Martin Bele, *Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja*, 1. del. *Studia Historica Slovenica*, letnik 12 (2012), št. 2–3. 543–571.

Martin Bele, *Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja*, 2. del (rokopis).

Martin Clauss, *Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo*. *Zgodovinski časopis*, letnik 61 (2007), št. 3–4. 289–301.

Heinz Dopsch et al., *Die Länder und das Reich; Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien, 1999.

Heinz Dopsch, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft. *Carinthia I*, letnik 161 (1971). 95–123.

Boris Golec, Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku. 2, Gradivo za historično topografijo. *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, letnik 1 (1990), št. 1. 269–276.

Ljudmil Hauptmann, Grofovi Višnjegorski. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*. Knjiga 112 (1935). 215–239.

Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen; der goldene König*. Graz; Wien; Köln, 1989.

Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana, 1997.

August Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335, II. Band*. Klagenfurt, 1929.

Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele; Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana, 2006.

Dušan Kos, *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski–kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Ljubljana, 2003.

Dušan Kos, *Pismo, pisava, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300; Document, writing, writer: a contribution to the history of the Carniolian documents up to 1300*. Ljubljana, 1994.

Dušan Kos, *Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana, 2005.

Miha Kosi, Dežela, ki je ni bilo; Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, letnik 8 (2008), št. 2–3. 527–564.

Miha Kosi, Marginalije h knjigi Vitez in grad. *Zgodovinski časopis*, letnik 61 (2007), št. 1–2. 201–217.

Miha Kosi, Na meji imperija: Kostanjevica in oblikovanje državne meje na Dolenjskem v srednjem veku. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki, 2003. 77–96.

Miha Kosi, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *Zgodovinski časopis*, letnik 56 (2002), št. 1–2. 43–93.

Miha Kosi, Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana, 2011. 59–103.

Franz Krones, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger*. Graz, 1897.

Franz Krones, Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen*, Jahrgang 2 (1865). 26–113.

Karl Lechner, *Die Babenberger; Markgrafen und Herzoge von Österreich*. Wien, Köln, Weimar, 1994.

Lexikon des Mittelalters, Band 8, (Redaktion Lexikon des Mittelalters, Redaktion München) Roswitha Mattejet et al. München, 2003.

Ulrich von Liechtenstein, *Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler)*. Klagenfurt-Celovec, 2000.

Albert von Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V. Grätz*, 1850.

Jakob Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*. Klagenfurt, 1969.

Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282*. Graz-Wien-Leipzig, 1936.

Tone Ravnikar, Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov. *Studia Historica Slovenica*, letnik 1 (2001), št. 2. 327–344.

Frank Rexroth, *Deutsche Geschichte im Mittelalter*. München, 2005.

Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Med Goričanami in Gamberkom*, 10. Ljubljana, 2000.

Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*, 13. Ljubljana, 2001.

Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Porečje Temenice in Mirne*, 14. Ljubljana, 2002.

Peter Štih, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik: In memoriam Pavle Blaznik*. Ljubljana-Škofja Loka, 2005. 35–53.

Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov; Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana, 2009.

Peter Štih, Zgodovinsko o Hemi Krški. *Emina romarska pot; Hemma Pilgerweg; Ema's route of pilgrimage: zbornik referatov*. Podsreda, 2007. 6–23.

THE DIOCESE OF GURK ESTATES IN CARNIOLA IN THE 12TH AND 13TH CENTURY

Summary

The 12th and 13th century Carniola was territorially speaking dismembered and divided among five diocese owners. A larger number of aristocratic families also had their estates in this area. The Diocese of Gurk got its Carniola estates as the successor of the nunnery in Gurk in Carinthia, which was established in 1043 by Hemma of Gurk. She also gave a large part of her estates to the nunnery. The nunnery was suppressed around 1070, and in 1072, the diocese was established in its place. The diocese got its estates as the nunnery successor. The larger part of its Carniola estates was in the central Mirna valley with the centre in Mokronog. In its western part, it bordered the Svibno nobility, which separated it from the rest of the Gurk property with its centre in Obla Gorica. The third part of the Carniola property had its centre in the Lebek castle north of the Sava River.

In the 11th century, many church centres were established north of the Krka River and they speak in favour of bigger populated centres. One of these centres was in Šentrupert right beside to the property of Škrljevo, which was donated to the Diocese of Gurk in 1044. There are no traces of the Škrljevo castle or court in preserved sources. In the middle of the 12th century, it must have been only a wooden castle and not yet a brick building. The first castle established in the Diocese of Gurk estates in Carniola was the one in Obla Gorica. The Gurk ministeriales were mentioned between 1161 and 1228. They never achieved

any important positions outside their local environment. Ulrich of Ortenburg, bishop of Gurk, gave the Lebek castle in fee to the Carinthia duke in 1228, and in that year the castle was mentioned in sources for the first time. Per its ground plan, it can be classified as a castle built up in the 12th century. In approximately the same time as Obla Gorica and Lebek, the Bošanj castle was also established. It was built near the mouth of Mirna on Sava, i.e. on the other side of Sevnica. The ministeriales, who had the castle in fee, never achieved any important positions. As all of the above-mentioned Diocese of Gurk castles, Štražberk, northwest of Krmelj, was probably also built in the middle of the 12th century. In the beginning, it was probably a home for a kinship of Diocese of Gurk ministeriales and in the middle of the 13th century, the feisty Nicholas of Lemberg got half of the castle. Afterwards the castle was in the possession of the Svibno nobility. In 1279, they occupied the Štrasberk castle, the market town of Krško and the Mokronog Tower, which lay approximately 7 kilometres southwest of the castle mentioned above. Somewhere at the end of the 13th century, a small castle of Erkenšajn was built on the right Sava riverbank in the hills of Jablanica opposite Sevnica. It supervised the trail between Štrasberk and Radeče and the east Mirna valley. In comparison with other Carniola castles of the Diocese of Gurk, it nevertheless had no greater meaning. It was for the first time mentioned around 1300. The Rekšanj castle was, just like Erkenštajn, built very late. It was built on the right Mirna riverbank, approximately seven kilometres southwest of Bošanj. In the first half of the 14th century, it was in the possession of the Svibno nobility. The most plausible date of the castle origin is the end of the 13th or the beginning of the 14th century.

In the 50ies and 60ies of the 13th century many noblemen from all around Carniola were gathered around the mighty Ulrich III. of Spanheim, duke of Carinthia, but there were no Carniola ministeriales from the before mentioned castles. Regarding the extensive Gurk estates in the today Carinthia and Styria, the small property in Carniola and in the Windic March was not so important for the Gurk bishops. All the great dynasts, who fought for being influential in the broader region, came from foreign lands. The Diocese of Gurk estates in Carniola were not their priority and there were no important soldiers among the ministeriales, who would be suitable companions. Throughout the whole period discussed in this treatise, they were left aside the political development.

DIE BESITZGÜTER DER DIÖZESE GURK IN KRAIN IM 12. UND 13. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im 12. und 13. Jahrhundert war Krain territorial gesehen mehr oder weniger unter fünf große bischöfliche Besitzer verteilt. Dazu kommen noch Besitzgüter vieler Adelsfamilien. Die bischöfliche Besitzgüter in Krain bekam die Diözese Gurk in Kärnten als die Nachfolgerin des im Jahre 1043 von Hemma von Gurk gestifteten Nonnenkloster, dem sie auch einen großen Teil ihrer Grundstücke übergab. Das Kloster wurde gegen 1070 aufgelassen und auf seinem Platz wurde im Jahre 1072 die Diözese gegründet. Bischöfliche Besitzgüter bekam sie als Nachfolgerin des Klosters. Der größte Teil der Besitzgüter in Krain lag im zentralen Mirna/Neuring-Tal mit dem Zentrum in Mokronog/Nassenfuß. Im westlichen Teil grenzten sie an die Herrschaft von Svibno/Herrschaft Scharffenberg, die sie von anderen Gurk Besitztümer mit dem Zentrum in Obla Gorica/Oblagoritz trennte. Der dritte Teil von Diözese Gurk Besitzen in Krain hatte sein Zentrum auf dem Schloss Lebek/Liebegg nördlich des Sava/Save Flusses.

Im 11. Jahrhundert entstanden nördlich von Krka/Krainer Gurk zahlreichen kirchlichen Zentren, die auf größere Ansiedlungen hinwiesen. Einer der Ansiedlungsmittelpunkte war auch in Šentrupert/St. Ruprecht in Krain neben dem im Jahre 1044 der Diözese Gurk geschenktem Besitztum Škrljevo/Grailach. Über die Burg bzw. den Hof Škrljevo/Grailach gibt es in den bis heute erhaltenen Quellen keinen Hinweis. Mitte des 12. Jahrhunderts handelte es sich hier sehr wahrscheinlich nur um einen Holz-Hof und noch nicht um ein gebautes Gebäude. Das erste Schloss in der Diözese Gurk Besitztümer war das in Obla Gorica/Oblagoritz. Die dortigen Gurker Ministerialen wurden zwischen den Jahren 1161 und 1228 erwähnt. Außerhalb ihrer lokalen Umgebung erreichten sie nie wichtigere Posten. Im Jahre 1228 verlieh der Gurker Bischof Ulrich von Ortenburg dem Kärnten Herzog das Schloss Lebek/Liebegg als Lehen. Im selben Jahr wurde das Schloss in den Quellen zum ersten Mal erwähnt. Auf Grund des Grundrisses können wir es unter die im 12. Jahrhundert bebauten Schösser zählen. Zu fast gleichen Zeit als Obla Gorica/Oblagoritz und Lebek/Liebegg entstand auch das Schloss Boštanj/Sawenstein. Es wurde in der Nähe der Mirna/Neuring Mündung in die Sava/Save gebaut, wo auf der anderen Seite die Salzburger Sevnica/Lichtenwald stand. Ministerialen, die das Schloss als Lehen hatten, erreichten keine wichtigeren Posten. Wie alle bis jetzt genannten Gurker Schlösser, entstand auch das Schloss Štrasberk/Strassberg nordwestlich von Krmelj/Karmel wahrscheinlich Mitte des 12. Jahrhunderts. Anfangs war es wahrscheinlich Wohnsitz einer Generation der Gurker Ministerialen, Mitte des 12. Jahrhunderts ging die Hälfte des Schlosses an den kämpferischen Nikolaus von Löwenberg. Später aneigneten sich die Svibno/Scharffenberg Herrscher das Schloss. Neben Štrasberk/Strassberg übernahmen sie 1279 noch den Krško/Gurkfeld Markt und ungefähr sieben Kilometer südwestlich von dem oben genannten Schloss noch den Mokronog/Nassenfuss Turm. Ungefähr gegen Ende des 13. Jahrhunderts entstand in dem Bergland von Jablanica/Jablanitz, am rechten Sava/Save Ufer gegenüber Sevnica/Lichtenwald ein kleines Gurker Schloss Erkenštajn/Obererckestein. Es überwachte den Weg zwischen Štrasberk/Strassberg und Radeče/Ratschach und dem östlichen Mirna/Neuring-Tal, doch es spielte im Vergleich zu anderen Schlössern der Diözese Gurk in Krain keine wichtigere Rolle. Wie das Schloss entstanden ist, ist etwas unklar. Es wurde nämlich erst gegen 1300 zum ersten Mal erwähnt. So wie Erkenštajn/Obererckestein wurde sehr spät auch Rekštanj/Rukenstein gebaut, und zwar am rechten Mirna/Neuring Ufer, ungefähr sieben Kilometer südwestlich von Boštanj/Sawenstein. In erster Hälfte des 14. Jahrhunderts war es im Besitz der Herrscher von Svibno/Scharffenberg. Die wahrscheinliche Zeit seiner Entstehung wäre Ende des 13. oder Anfang des 14. Jahrhunderts.

Während in den 50er und 60er Jahren des 13. Jahrhunderts in verschiedenen Teilen Krains viele Adeligen aus der Begleitung des mächtigen Ulrich III. von Spanheim, Herzog von Kärnten, entstanden, gab es unter denen keinen Gurker Ministerial, der seinen Sitz in einem der oben genannten Schlösser hätte. Bezüglich der Größe der Gurker Besitztümer in heutigen Kärnten und in der Steiermark, war der kleine Besitz in Krain und in der Windischen Mark für die Gurker Bischöfe von Nebenbedeutung. Alle großen Dynasten, die in dieser Zeit um den Einfluss kämpften, kamen aus fremden Ländern. Die Gurker Besitztümer in Krain waren nicht ihre Priorität, vor allem gab es unter dortigen Ministerialen keine bedeutenden Soldaten, die für als ihre Begleiter geeignet wären. Während der ganzen in dem Artikel behandelten Zeit standen die Ministerialen am Rand des politischen Geschehens.

Prekletstvo judovske skupnosti v Mariboru – 520 let po izgonu Judov iz mesta

Marjan Toš*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4Maribor=411.6)"12/14"

Marjan Toš: Prekletstvo judovske skupnosti v Mariboru – 520 let po izgonu Judov iz mesta. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 38–60

Na slovenskem narodnostnem ozemlju srečujemo Jude predvsem od 12. stoletja naprej, in to vzporedno z nastankom meščanskih naselij. Na Ptujju je judovska posest prvič omenjena leta 1286, v Mariboru pa Jude prvič zasledimo med letoma 1274 in 1296. Od gospodarskih dejavnosti so se Judje ukvarjali predvsem s posojilodajalstvom in so imeli pomembno vlogo pri uvajanju štajerskega denarnega gospodarstva. Bili so mobilni sloj prebivalstva in so Maribor povezali z mnogimi srednjeveškimi evropskimi središči takratnega časa. Njihove trgovske vezi so segale do Dunaja in Benetk, od Prage do Dubrovnika in do mnogih nemških mest. Z njihovim izgonom v letih 1496/1497 je mariborsko mesto postalo osiromašeno v gospodarskem in tudi družbeno-kulturnem pogledu. Sinagoga v mestu ob Dravi je bila nekaj časa celo občasni sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Ohranila se je kot edinstven kulturnozgodovinski spomenik. V njej je deloval tudi eden najpomembnejših judovskih učenjakov vseh časov Israel Isserlein. Ob 520-letnici izгона Judov iz mesta in dežele se je vredno spomniti tega obdobja, v katerem je Maribor doživel gospodarski razvoj in prosperiteto. Zaradi izгона Judov pa je ostal za večno »preklet« in ta urok naj bi nad mestom še vedno visel. Tudi po 520 letih!

Ključne besede: Judje, sinagoga, rabini, Isserlein, Maribor, Gradec, Dunaj, judovstvo

* Dr. Marjan Toš, zgodovinar in publicist, muzejski svetovalec v pokoju, Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4Maribor=411.6)"12/14"

Marjan Toš: The Curse of the Jewish Community in Maribor – 520 Years after the Deportation of Jews from Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 38–60

Jews are present in the Slovene national territory from the 12th century on and parallel to the development of towns. The first Jewish estate in Ptuj was for the first time mentioned in 1286, in Maribor they were mentioned for the first time between 1274 and 1296. Jews were, in economic sense, first of all lenders and they played a special role in introducing the Styria monetary economy. Jews were the mobile part of the population and they connected Maribor with many European centres of that time. Their trade connections reached from Vienna to Venice, from Prague to Dubrovnik, as well as to numerous German towns. Their deportation in 1496/97 left the town of Maribor economically and social-cultural speaking impoverished. The Maribor synagogue was for a while the occasional seat of the supreme rabbinate for Styria, Carinthia and Carniola. It is preserved as a unique cultural-historical monument. One of the most important Jewish scholars of all times, Israel Isserlein, was active in this synagogue. At the 520th anniversary of the Jewish deportation from our city and country, this period, in which Maribor achieved an economic development and prosperity, is worth to be remembered. Because of the deportation Maribor was "cursed" forever and that curse is still dwelling upon the city. And this after 520 years!

Key words: Jews, synagogue, rabbis, Isserlein, Maribor, Graz, Vienna, Judaism

POZABLJENA JUDOVSKA IDENTITETA MARIBORA

V evropski in slovenski zgodovini nastopajo Judje v vlogi večnih tujcev. Oni pridejo, se naselijo, ustvarijo svojo skupnost, postavijo svojo sinagogo,¹ pustijo sledove v ekonomskem, kulturnem in duhovnem življenju, nato pa odidejo. Vse do sredine 20. stoletja je to zadnje najpogosteje pomenilo izgon, odstranitev ali celo pogrom. Med leti 1938 in 1945 pa so Judje »odšli« v genocid, ki nima primere v človeški zgodovini. Glede na to lahko mirno rečemo, da judovsko evropsko zgodovino v času med 15. stoletjem in nacističnim genocidom določa predvsem zgodovina obtoževanja in sistematičnega preganjanja. Od 15. stoletja naprej namreč napade nanje srečamo tudi v okoljih, ki so jim pred tem nudila celo posebno zaščito.² Do sprememb v odnosu do Judov je

¹ Povsod, kjer so se Judje v dolgi zgodovini naseljevali, so si zgradili sinagoge. Te so bile verska, duhovna in kulturna središča njihovih skupnosti. To velja tudi za mariborsko sinagogo, ki je edina ohranjena srednjeveška sinagoga na Slovenskem in je po temeljiti obnovi od leta 2001 delovala kot Kulturni center Sinagoga. Leta 2011 je ta center prerasel v Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor in postal javni zavod za področje proučevanja judovske zgodovine, kulture, holokavsta in antisemitizma na Slovenskem.

² Irena Šumi, Večni priseljenci, v: *Nemirna srca – Restless Hearts, Priročnik za pouk državljske vzgoje – Workbook for the teaching of civil education*, Ljubljana 2004.

v zadnjih petsto letih prihajalo tudi zato, ker so Judje poosebljali ekonomski napredek in ekonomsko revolucijo zgodnjega kapitalizma, zaradi česa so jih mnogi povezovali s koncem fevdalnega gospodarstva in z vzponom meščanstva. Razmere v vzhodni Evropi po drugi strani pričajo, da je to lahko samo del razlage za njihovo preganjanje. V tem delu stare celine so bili namreč Judje del revnega in docela brezpravnega kmečkega prebivalstva, njihovo življenje v carski Rusiji so pretresali strahoviti pogromi, množični poboji in pregoni.³ Za slovenski prostor takšni množični pogromi niso značilni, ker se Judje v večjem številu na območju današnje Slovenije niso nikoli naselili. So pa za naš nacionalni prostor značilni srednjeveški izgoni, ki so konec 15. stoletja najbolj zajeli Koroško in Štajersko, v začetku 16. stoletja pa še Kranjsko. Med slovenskimi deželami je bila Koroška prva, v katero je pljusnil judovski živelj, in to konec 10. ali v začetku 11. stoletja. V tem času se pojavijo prvi Judje tudi na Štajerskem, kamor prispejo prav preko Koroške, in to v okviru italijanske trgovske smeri ob trgovski poti čez Alpe na Bavarsko, v Vzhodno krajino in v Podonavje. Do konca 12. stoletja zanesljivo obstajajo že stalne judovske naselbine v Beljaku, v Brežah, Velikovcu, Judenburgu in na Ptujju. Takrat se že ustali judovska navzočnost znotraj večjih trških naselbin, v judovskih vaseh pa Judje ne prebivajo več. Številne nove judovske naselbine se začnejo oblikovati znotraj mnogih novih mest in trgov, ki začnejo nastajati na tem področju predvsem v 13. stoletju.⁴

Za judovsko prebivalstvo so selitve – migracije nekaj povsem običajnega. Od nekdanj predstavljajo mobilni sloj prebivalstva, kar je prišlo močno do izraza zlasti v srednjeveških mestih. Pri tem Maribor ni bil nobena izjema in prav mariborski Judje so dokaz izjemne mobilnosti in prilagodljivosti pogojem življenja in gospodarjenja. Njihove migracije so bile od naselitve v mestu konec 13. stoletja ekonomskega značaja, saj so iskali gospodarske priložnosti v mestih izven današnjega slovenskega narodnostnega ozemlja,

³ Ibid. Judje so bili v bistvu na zahodu in vzhodu, na severu in jugu Evrope zaznamovani z neskončnim »prihajanjem« in »odhajanjem«. Deloma so s tem zaznamovani še danes. Podobno kot evropski Romi so tudi Judje deležni metaforičnega »slovesa« nomadov, in to kljub znanim zgodovinskim resnicam, da marsikje že več kot pol tisočletja živijo in sobivajo z ostalim večinskim prebivalstvom. Na Slovenskem je dolžina tega sobivanja krajša, saj so srednjeveški Judje po dobrih dveh stoletjih pregnani, kasnejše vračanje na območja današnje Slovenije je bilo z izjemo Prekmurja številčno zelo skromno. Le v Prekmurju se od druge polovice 18. stoletja začne naseljevati večje število Judov, ki dosežejo višek proti koncu 19. stoletja. Nato se že po prvi svetovni vojni začnejo njihove migracije iz Prekmurja, ki dosežejo vrhunec z množičnimi deportacijami v taborišča smrti aprila 1944. V holokavstu je bila večina prekmurskih Judov uničenih, od njih so ostali le še ostanki ostankov.

⁴ Klemen Jelinič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 134.

še posebej v bližnjem Gradcu.⁵ Srednjeveški judovski geti na našem območju so bili znani še v Piranu, Ljubljani, Radgoni, Celju, Slovenski Bistrici, na Ptuju, v Dravogradu in Slovenj Gradcu. Jude najdemo tudi v mestih goriških grofov in oglejskih patriarhov in kasneje Benetk (Gorica, Čedad, Videm, Krmin, Oglej), v mestih pod oblastjo beneške republike (Piran, Izola, Koper), v mestih bamberskih škofov (Beljak, Volšperk), mestih salzburškega nadškofa (Breže, Ormož). Dejansko najdemo Jude v skorajda vseh takratnih – razen kranjskih – mestih in trških naselbinah kasnejše Notranje Avstrije. Zelo močna je bila judovska skupnost v svobodnem in kasneje habsburškem Trstu.⁶ Povsod so imeli dobro organizacijo in razvito versko življenje. Prispevali so k napredku mest in sooblikovali njihovo podobo, predvsem pa kot mobilni sloj prebivalstva pripomogli k negovanju gospodarskih in kulturnih stikov z drugimi evropskimi mesti takratne Evrope. Zato je njihova zgodovina na Slovenskem bistveni del naše narodne zgodovine. Prvo mesto v zgodovini judovstva na Slovenskem zavzema Maribor.⁷ Judovsko prebivalstvo v Mariboru ni bilo nikoli stalno. Le malokatera družina je vztrajala v mestu dve ali več generacij. Običajno so prihajali v mesto iz Ljubljane, Celja, Ptuja ali Radgone, odhajali pa največ v Gradec.⁸ Mobilnost prebivalstva je bila velika, migracije pa nekaj povsem običajnega. V času razcveta mariborske judovske skupnosti so migracije vzpodbujali predvsem ekonomski interesi, največ denarništvo. Posojanje denarja na obresti je namreč prinašalo velikanske dobičke. Denar je bil takrat redek, vrednost denarja pa dokaj nestabilna. Najbolj razširjena gospodarska dejavnost judovskega prebivalstva so bili zlasti posojanje denarja na obresti, kar je bilo krščanskemu prebivalstvu s cerkvenimi predpisi prepovedano. Med judovskimi dolžniki srečujemo vse plasti prebivalstva: plemstvo, cerkveno gospodo, samostane, meščane in podložnike. V 14. stoletju so bili med posojilojemalci v prvi vrsti plemstvo, višja duhovščina in bogati

⁵ Judje so na današnjem slovenskem ozemlju živeli že v drugem in tretjem stoletju, njihova stalna prisotnost pa je izkazana od 13. stoletja dalje. Prve stalne judovske naselitve na območju današnje Slovenije je mogoče zaslediti že v 11. stoletju, sicer pa jih srečujemo zlasti od 12. stoletja naprej, in to vzporedno z nastankom meščanskih naselij. Judje so v preteklosti srednjeveške Evrope odigrali izjemno pomembno vlogo, zlasti še na gospodarskem in kulturnem področju. Njihova glavna dejavnost – trgovina na daljavo v zgodnjem srednjem veku in denarni posli v kasnejših stoletjih – so imeli za posledico, da so prišli skoraj v vse predele Evrope. Zaradi svoje gospodarske dejavnosti, zlasti trgovanja in denarnih poslov, so bili navezani na tedanja gospodarska in prometna središča (prim. Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: *Judovski zbornik*, ČZN, 1–2/2000, Maribor 2000).

⁶ Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 189–190.

⁷ Dr. Vladimir Travner, *Mariborski ghetto*, v: *Kronika II* (1935), 154.

⁸ *Ibid.*, 157. Avtor pripominja, da je zaradi pogostih selitev težko ugotoviti točno število Judov v Mariboru. Največ naj bi jih v mestu živelo okoli leta 1410, ko jih je iz svojega ozemlja izgnal Herman II. Celjski in so tvorili četrtno mestnega prebivalstva.

samostani. Posojila nižjega plemstva in meščanov so bila v primerjavi s posojili visokega plemstva in cerkvene gospode bolj skromna. Judje so za posojila izdajali zadolžnice, v katerih so bili navedeni kreditni pogoji. Rok vračila je bil ponavadi kratek: od nekaj mesecev, daljši pa okoli enega leta. Obrestna mera je bila navedena na teden dni, kar je preračunano na leto znašalo od 21 do 86 odstotkov. Taka obrestna mera naj bi bila v srednjem veku nekaj povsem običajnega.⁹ V 14. stoletju je bilo kreditno poslovanje na splošno v judovskih rokah. Dolžnike so imeli med najmogočnejšim plemstvom tudi v sosednjih državah. Ni znano, zakaj so bila dolžnikom posojila potrebna in uporabljena. Verjetno so deloma služila v gospodarske namene, za nakupovanje in širjenje zemljiške posesti, deloma pa so bila, zlasti v manjših zneskih, potrošniška posojila. Potrebe plemstva po denarnih posojilih so tudi razumljive za dobo, ko je naturalno gospodarstvo prehajalo v denarno, dohodke pa so fevdalni gospodje od podložnikov prejeli pretežno v naturalnih dajatvah. Največje dobičke je seveda prinašala trgovska dejavnost, zlasti trgovina z vinom. Judje iz Maribora so prodajali vino, pridelano v svojih vinogradih; tisto, ki so ga kupili od domačinov, in tisto, ki so ga dobili v zastavo za posojila. V drugi polovici 15. stoletja se je položaj Judov poslabšal, zaostrele so se gospodarske razmere, z denarništvom se je začelo ukvarjati tudi večinsko krščansko prebivalstvo, njihovi dolžniki so bili manj premožni sloji in vse skupaj je povzročilo precejšnjo krizo. Svoje je opravila močna konkurenca v trgovini in zahteve stanov, da naj vladar proti judovskemu življu ukrepa. Maksimilijan I., ki Judom tudi osebno ni bil najbolj naklonjen, je sprejel znamenite odredbe o izgonu Judov s Koroške in Štajerske oziroma iz koroških in štajerskih mest leta 1496. Kot zadnji rok za izselitev je bil določen 6. januar 1496.¹⁰ Srednjeveški izgoni Judov iz Koroške in Štajerske (leta 1515 pa še iz Kranjske) predstavljajo prve obsežnejše prisilne migracije judovskega prebivalstva iz zdajšnjega slovenskega prostora. Izgnani mariborski Judje so se naselili v Trstu, na Dunaju, veliko jih je odšlo proti srednji in južni Dalmaciji (Split), mnogi so našli zavetje v »šopronjski županiji«, na območju »sedmero občin« (Mattersdorf, Kobersdorf, Sackenbach, Frauenkirchen, Deutsch-Kreuz in Kittsee). S tega območja so odhajali naprej proti Moravski, na Poljsko, v Gorico, v druga severnoitalijanska mesta na območju Beneške republike. Tam se jih je oprijel pogosti vzdevek »Marpurg,

⁹ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, str. 21

¹⁰ Z izgonom Judov je postalo mariborsko mesto osiromašeno v vseh pogledih, najbolj pa seveda v gospodarskem, saj so bile pretrgane nekatere pomembne gospodarske poti in povezave mesta s takratnimi evropskimi gospodarskimi središči. Mariborski Judje so premoženje v mestu v glavnem odprodali. Prodana je bila tudi sinagoga in spremenjena v katoliško cerkev Vseh svetnikov.

Morpurck, Marburger, Morpurgi in Morpurgo«. ¹¹ Takšne priimke so ohranile številne ugledne judovske družine, katerih člani so dosegli visoke položaje v gospodarstvu in v intelektualnih poklicih.

Judje so se kot posebna skupina prebivalstva z lastno vero, običaji in načinom življenja naseljevali po mestih znotraj obzidja v posebni četrti, kar pa ne pomeni, da so živeli izključno le v svojem getu. Primeri Velikovca na Koroškem, Ljubljane in tudi Maribora pričajo, da je sicer večji del judovskega življa živel ločeno od krščanskega prebivalstva, del pa je živel tudi zunaj judovske četrti, večkrat raztresen po drugih mestnih četrtih. Na drugi strani lahko opazimo, da so posamezne meščanske družine živele tudi v judovski četrti, seveda pa obe skupini prebivalstva nista nikoli živeli v isti hiši. ¹² Iz mariborskih davčnih knjig je razvidno, da so si Judje v notranjem mestu pridobili kar lepo število hiš. Pri presoji pa moramo biti previdni, kajti Judje so si nekatere meščanske hiše pridobili začasno ali pa trajno na račun neporavnane dolga. Večina takih primerov se nanaša na IV. Mestno četrt, torej na tisto, ki je bila blizu judovski četrti. V Mariboru je bila judovska četrt v jugovzhodnem delu obzidanega mesta in je v času največjega obsega zaobjemala današnje Židovsko in Ključavničarsko ulico, del Ulice kneza Koclja, spodnji del Vetrinjske ulice in še del sosednjega Glavnega trga. ¹³ Versko, duhovno in kulturno središče mariborske srednjeveške judovske skupnosti je bila sinagoga, ¹⁴

¹¹ Dr. Vladimir Travner, Mariborski ghetto, v: *Kronika II* (1935), 159. Avtor se pri tem nanaša na zapis E. Morpurga z naslovom »La famiglia Morpurgo«, Padova, 1909. Vzdevek oziroma priimek Marpurgo, Marpurgi ali Morpurgo in Morpurgi je ohranjen še danes. Največ v Trstu, tudi v Splitu in celo v Izraelu. Te priimke so imeli Judje v Gorici, v Padovi, celo v Krakovu na Poljskem, pa tudi na Dunaju, kjer je bil znani univerzitetni profesor Oton Marburg. Vid Morpurgo je v Splitu sredi 19. stoletja ustanovil znano knjigarno in tiskarno, v kateri je leta 1862 izšel prvi narodni časopis v Dalmaciji Narodni list. Bil je tudi deželni poslanec in predsednik trgovske zbornice. Travner ob tem navaja podatek Viktorja Morpurga, nečaka omenjenega Vida Morpurga, da so po izročilu splitski Morpurgi potomci mariborskih rabinov. Najprej so živeli na Dunaju, od koder so bili leta 1560 pregnani in so v Split prišli okoli leta 1670. Prvi iz rodbine je bil v Splitu Moše Morpurgo.

¹² Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 1. del.

¹³ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 1. del. Jože Curk pripominja, da se je judovski geto razvil najkasneje v drugi polovici 13. stoletja in da se Judje v Mariboru omenjajo leta 1317. Z nastankom geta se je po njegovem v JV delu mesta razvilo novo poslovno središče in to v predelu ob Judovski ulici. Curk uporablja ime Judovska in ne Židovska ulica (prim. Jože Curk, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, v: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 31, Ljubljana 1983, 148–157).

¹⁴ Sinagoga – shodnica (iz grškega izraza za »zbiranje«). Domnevno je bila ustanovljena med babilonsko sužnostjo po uničenju prvega templja. Vendar judovsko izročilo pravi, da je veliko starejša. Sinagoge so obstajale že v času očaka Jakoba, ki je hotel priti na svet vsakič, kadar je njegova mati šla mimo katere izmed njih. Mojzes je poučil Izraelce, kako se moli v shodnici. Babilonski izgnanci so ob vrnitvi v Sveto deželo prinesli s seboj sinagoško čaščenje, ki se je nadaljevalo hkrati s kultom darovanja v drugem templju.

prvič omenjena leta 1429, čeprav je gotovo starejša, ki se je ohranila v današnji Židovski ulici.¹⁵ Zgradba sinagoge je bila dokaj preprosta in ni izstopala iz okolja srednjeveškega mesta. Judovsko svetišče je bilo torej preprosto in majhno, čeprav je spadalo k najpomembnejšim v deželi.¹⁶ Zgradba mariborske sinagoge je bila edina v listinah izpričana in vsebinsko definirana stavba v srednjeveški judovski četrti (getu) Maribora. Zaradi svojih gabaritov je bila že v svojem času izjemna stavba v kontekstu drobne bivalne arhitekture. Kljub temu da je zaradi kasnejših dodatkov nekoliko večja, kot je bila v svojem avtentičnem obsegu, bi se zaradi nesorazmerno povečanih gabaritov stavb iz 20. stoletja v ozadju v celotni podobi mestnega tkiva lahko izgubila, a s svojo lego na južnem obzidju ostaja eden najbolj izstopajočih poudarkov starega mestnega jedra. A to velja za pogled z juga, čez reko Dravo, kjer se stavba nekdanje sinagoge opira na troje mogočnih opornikov, ki kažejo na nekdanjo z dvema poljema gotskih obokov oblikovano notranjost. Za pogled s severa je položaj nekdanje sinagoge popolnoma drugačen. Do začetka prenove (v letih 1992–1994) je bila izenačena s soslednjimi stavbami. Pritlična stavba

Tedanja sinagoga je vpeljala vzorec za organiziranje skupnosti v vseh prihodnjih diasporah, sama pa si je pridobila veljavo po uničenju drugega templja leta 70 po Kr. Kjerkoli so se Judje naselili, povsod so zgradili shodnico za molitev, branje tore in urejanje skupnostnih zadev. To je bilo shajališče skupnosti, od tod tako njeno grško kot hebrejsko ime *bet ha – kneset*. Judom je bilo prepovedano živeti v mestu, ki ni imelo sinagoge (prim. Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*, Ljubljana 2001, 252–253).

¹⁵ Toponim judovske četrti in sinagoge se je v Mariboru ohranil tudi po petsto letih od izгона Judov iz mesta (1497). Stavba, tradicionalno poimenovana sinagoga, na prvi pogled pred njeno obnovo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ni kazala skoraj nobene značilnosti sakralnega objekta in je služila za stanovanja. Temeljne gradbene in arheološke raziskave pa so pokazale dovolj stilnih in vsebinskih značilnosti, da je bilo možno razmišljati o obnovi njene pojavnosti (prim. Sto let v dobro dediščine, Severovzhodna Slovenija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor, Maribor 2013, 38).

¹⁶ Vladimir Travner, Mariborski ghetto, *Kronika slovenskih mest*, 2/1935, str. 154–159. Avtor navaja, da je notranjost sinagoge ustrezala prastarim predpisom in da je proti vzhodu stala v ločenem prostoru z dragoceno preprogo prekrita skrinja zaveze z Mojzesovimi knjigami in poleg nje še sedmerokraki svetilnik (svečnik). Za ženske je bil določen poseben ograjen prostor, sinagoga je bila brez okraskov, zlasti slik. Svetišče je služilo tudi za opravljanje pravnih poslov, za verski pouk in za sodne razprave. Da so Judje v sinagogi opravljali tudi pravne posle, potrjuje akademik dr. Jože Mlinarič, najboljši poznavalec srednjeveške judovske zgodovine v Mariboru, in dodaja, da naj bi bila mariborska sinagoga prvič izpričana že za čas druge polovice 13. stoletja (prim. dr. Jože Mlinarič, Usodni 6. januar 1497, Mariborski Judje v zadnjih desetletjih pred izgonom, njihov izgon pred 500 leti in njihovi sledovi, *Večer*, 1997. V podlistku z dne 24. 10. 1997 piše, da je bila ob sinagogi tudi šola in da je iz dokumenta iz leta 1429 razvidno, da so Judje v sinagogi (in der sinagog) opravljali pravne posle. Tedaj sta Isaher, sin Matesije, in Abraham, Jakobov sin, naznanila, da je dal Gregor Schurff razglasiti v mariborski sinagogi (in der stat Marpur in der sinagog) zadevo v zvezi z zadolžnicami in drugimi pismi, ki so se glasila nanj, na njegovega očeta Mihaela in na bratranca Jurija.

med nekdanjo mežnarijo na zahodni in stanovanjskim prizidkom na vzhodni strani je bila precej neopazna, le nesorazmerno visoka streha je kazala na njen starejši izvor. Na vzhodni strani je bil med prizidkom in obrambnim stolpom zelenjavni vrt, na morebitni posebni pomen prostora med nekdanjo sinagogo in obrambnim stolpom sta kazala le konklavno prisekan vogal stavbe in nastavek portalnega loka.¹⁷ Na nekdanjo pomembno vsebino pa sta opozarjala dva v fasado vzdana v gotskem slogu oblikovana sklepnika, od katerih je eden okrašen z grozdom, značilnim judovskim simbolom. Obsežne raziskave pred začetkom celovite obnove so potrdile domneve, da gre pri zgradbi nekdanje sinagoge za več gradbenih faz. Z arheološkimi raziskavami so določili nivo nekdanje sinagoge in ugotovili, da se je treba do praga portala povzpeli po treh stopnicah in se nato po treh stopnicah spustiti v prostor nekdanje sinagoge. Odkrili so namreč dvoje portalov, prvega, ki iz predprostora vodi v prostor nekdanje sinagoge, in drugega v severni steni zahodnega prizidka, v prostoru, ki je bil v nekem starejšem gradbenem obdobju nepokrit.¹⁸ Tu sta verjetno bila povezava med zgornjo in spodnjo naplavinsko teraso in dostop do obrednega kopališča. Da gre na tem mestu za zelo staro gradbeno dejavnost, kaže dvoje romanskih oken v stavbi, ki stoji zahodno od nekdanje sinagoge. Portal, pred katerim je bila obokana lopa, je nekaj več kot meter pod današnjim nivojem Židovske ulice in nekaj več kot dva metra nad nivojem nekdanje sinagoge, kar kaže na močno spremenjene prostorske značilnosti nekdanje sinagoge v Mariboru. Kdaj so nastale te spremembe, doslej še ni bilo mogoče ugotoviti, prav tako ne vzrokov zanje.¹⁹ Značilne so naslednje gradbene faze objekta nekdanje sinagoge:

¹⁷ Janez Mikuž, *Nekdanja židovska četrt in nekdanja sinagoga v Mariboru*, v: *Judovski zbornik*, ČZN 1–2, Maribor 2000, str. 162.

¹⁸ Ibid. Avtor pripominja, da lahko odgovore na vprašanja o zgodovini stavbe dobimo v knjigi Rudolfa Gustava Puffa: *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte*, Graz 1847, Band I. Avtor med drugim navaja obredno kopališče pod obzidjem na nivoju reke Drave, ki ga tudi sicer poznamo iz literature (n. d., str. 46).

¹⁹ Ibid., str. 166. Odločilna prelomnica za spremembe v namenu zgradbe je bil brez dvoma izgon Judov iz Maribora leta 1496. Kot zadnji rok, do katerega so morali zapustiti mesto, je bil določen 6. januar 1497. Del mariborskih Judov se je preselil v mesta ob severnem in celo južnem Jadranu in na ozemlje Beneške republike. Mariborski Judje so v italijanskem okolju dobili ime Morpurgo, ki se je ponekod ohranilo do današnjih dni. Zanimivo je tudi, da so člani mariborske judovske skupnosti prodajali posest v svoji četrti še 1. in 2. januarja 1497. Med kupci so bili tudi bogati mariborski meščani, na primer Bernardin Druckher, ki je kupil med drugim sinagogo s pripadajočo posestjo in dal z ženo Barbaro judovsko svetišče preurediti v cerkev vseh svetnikov (prim. Jože Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496*, v: *Judovski zbornik*, ČZN 1–2/2000, str. 69–70).

- romanska faza kulturnega prostora je pustila sledove le v substrukturah, na osnovi sekundarnih najdb lahko sklepamo na pozno 13. stoletje,
- druga gradbena faza, ki jo lahko na osnovi najdenih spolij datiramo v pozno 14. stoletje, v gradbeni substanci ni pustila določljivih sledov,
- tretja gradbena faza iz prve polovice ali sredine 15. stoletja je pustila za seboj največ razpoznavnih gradbeno-arhitektonskih elementov – konzole, sklepnike, rebra obokov, portale – in jo je možno v celoti rekonstruirati,
- četrta gradbena faza je faza cerkve vseh svetnikov, od katere je zanesljiv ostanek samo okno z imeni donatorjev na severni fasadi, ki ima značilnosti renesančnega oblikovanja. To okno zanesljivo opredeljuje stil prezidav, s katerimi ni mogoče povezati drugih, izrazito gotsko oblikovanih arhitektonskih elementov.

Zaradi vseh navedenih dejstev so se odločili za rekonstrukcijo celotne zgradbe iz sredine 15. stoletja z vsemi podrobnostmi, ki so jih med raziskavami stavbe pridobili.²⁰ A vedno bolj prihajajo v ospredje pobude, da bi nadaljevali temeljitejša raziskava in arheološko sondiranje širšega območja okoli sinagoge, da bi prišli do natančnejših podatkov okoli kopališča in tudi do pokopališča. Za tovrstne ukrepe so se pred časom zelo zanimali tudi nekateri znanstveni krogi v Izraelu, njihove pobude pa so podprli predstavniki slovenskega ministrstva za kulturo in Mestne občine Maribor. Zanimivi bi bili predvsem rezultati sondiranja ob Dravi, saj natančna lokacija judovskega obrednega kopališča ni znana. Prav tako ni znan obseg prvotnega judovskega pokopališča ob sinagogi. Po verskih predpisih pokopališče ne bi smelo biti ob sinagogi. Ker pa je bil prostor v getu omejen, se Judje na to prepoved niso mogli ozirati.²¹ Še vedno je nekaj nejasnosti tudi o galerijskem delu v sinagogi, ki ga dosedanje raziskave še niso potrdile, mnenja o njem pa so različna. Nekateri namreč menijo, da je bil ločeni galerijski del za ženske, vendar kakršnega koli trdnega dokaza za to še ni. Zgradba mariborske sinagoge je po izgonu Judov doživela številne spremembe. Kot katoliška cerkev je delovala do reform Jožefa II., nato so jo skupaj s kaplanijo izročili vojski, mežnarijo pa verskemu skladu, ki pa jo je

²⁰ Ibid., str. 169. Avtor pripominja, da so se ne glede na starejše, vabljuje špekulacije o gradbeni starosti in gradbeni kontinuiteti mariborske sinagoge omejili na najdbe, ki so dajale podatke o njeni velikosti, njeni pojavnosti in arhitektonskih elementih in jo opredelile kot objekt, ki je v danes materialno dokumentirani podobi nastal v obdobju ekonomskega in kulturnega razcveta mariborskih Judov, to je sredi 15. stoletja.

²¹ Vladimir Travner, Mariborski ghetto, v: *Kronika slovenskih mest*, 27, 1935, str. 156. Avtor omenja, da je mariborski zgodovinar R. G. Puff videl več nagrobnikov, med njimi Judinje Rosel. V prvi polovici 20. stoletja je bilo vidnih le še nekaj slabo ohranjenih nagrobnih kamnov z značilno zgoraj zaokroženo obliko judovskih nagrobnikov. V Pokrajinskem muzeju Maribor je ohranjen nagrobnik rabina Abrahama, ki je umrl 12. septembra 1379, našli pa so ga leta 1912 ob gradnji mostu čez Dravo.

kmalu prodal. Vojska je objekt uporabljala kot skladišče do leta 1811, nato pa je zgradba prešla v meščanske roke. Po starih vedutah iz let 1795 in 1798 sklepamo, da je šele po letu 1800 izgubila zvonik in doživela svojo prvo prezidavo. Teh je bilo nato vse do leta 1877 še nekaj. V drugi polovici 19. stoletja so bili porušeni gotski oboki, zgornja etaža pa je bila spremenjena v stanovanja.²²

Pred začetkom obnove so bili narejeni temeljiti načrti arheoloških izkopavanj, posnetek stanja objekta iz leta 1992 in drugi projekti. Predlog obnove zgradbe iz leta 1994 je vseboval tudi posamezne detajle, obnova pa se je zavlekla vse do leta 1999. Obnova je bila uspešna in ocenjena kot lep primer obnove kulturnega in zgodovinskega spomenika v starem mestnem jedru. Pri projektu so sodelovali tudi strokovnjaki iz Izraela. Vzporedno z obnovo je postopoma naraščalo zanimanje za načrtno preučevanje mariborskega srednjeveškega judovstva. Temu sta bila leta 1997 namenjena tudi priložnostna dokumentarno-zgodovinska razstava v Pokrajinskem arhivu Maribor in znanstveni simpozij, ki sta ga v Mariboru organizirala Pokrajinski arhiv in Oddelek za zgodovino na Pedagoški fakulteti v Mariboru.²³ Predstavljeni so bili številni znanstveni izsledki in dokumenti, ki so potrdili moč in vpliv mariborske judovske skupnosti v širšem prostoru. V ospredju so bili predvsem podatki o judovski gospodarski in trgovsko-denarniški dejavnosti v mestu ob Dravi. Manj pa je bilo povedanega s področja družbenega, vsakdanjega in predvsem versko-duhovnega življenja Judov v mestu. Na to pomanjkljivost, ki vse do danes še ni odpravljena, je opozoril tudi vidni predstavnik judovske skupnosti Mladen Aleksander Švarc.²⁴ Izpostavil je dejstvo, da je bil Maribor v srednjem veku izredno pomembno judovsko gospodarsko, kulturno in duhovno središče na evropski ravni. Tudi zaradi tega dobiva mariborska sinagoga vse večji pomen in predstavlja v primerjavi z drugimi materialnimi spomeniki judovske kulture na Slovenskem specifični primer, saj ne samo da je bolj monumentalna od na primer judovskega pokopališča v Rožni dolini pri Gorici ali lendavske sinagoge iz 19. stoletja, ampak predstavlja spomenik iz edinega obdobja, v katerem je bilo judovsko prebivalstvo prisotno skorajda

²² *Sinagoga Maribor*, katalog razstave Jakov Bararon, Maribor 2003, str. 30.

²³ Razprave udeležencev simpozija so izšle v Judovskem zborniku kot tematski številki ČZN.

²⁴ Mariborski Arami, Isserleini, Moscheji, Sueskindi, *Večer*, 18. 1. 1997, str. 45. Zdaj že pokojni Mladen Aleksander Švarc je bil glasen kritik obnove sinagoge v Mariboru. Distančiral se je tudi od Judovske skupnosti Slovenije, odkar se je na judovskem pokopališču zgodil katoliški pogreb. Sinagoga v Mariboru je bila po njegovem obnovljena mimo vseh pravil, ki veljajo za verski objekt te vrste, zato je brez vsebine. Obnovo je označil za katastrofo in dodal, da je ob tem nekdo pozabil, da bodo Judje ob sobotah, ko jim praznik prepoveduje vožnjo z avtomobilom, težko prišli v Maribor. Njegove kritike so bile osamljene, saj je bila obnova objekta ocenjena pozitivno, obnovljena zgradba pa je s kulturnimi programi zaživela že leta 2001.

v vseh pomembnejših slovenskih srednjeveških mestih od Koroške, Štajerske do Kranjske. Lahko rečemo, da je mariborska sinagoga edinstven arhitekturni spomenik največje judovske skupnosti v zgodovini Slovenije, ki je bila v srednjem veku pomembna za celotno srednjo Evropo. Z dodatnimi arheološkimi in drugimi raziskavami bi se lahko pod sinagogo in v njeni bližini locirali še drugi, verjetno starejši primeri judovske materialne prisotnosti iz tega časa, kar bi mariborsko sinagogo lahko spremenilo v neodvisni muzejski kompleks.²⁵ O pomenu mariborske sinagoge govori nesporna zgodovinska resnica, da je bila nekaj časa celo sedež vrhovnega rabinata za Koroško, Štajersko in Kranjsko. V njej je kot eden svetovno znanih učenjakov deloval tudi znameniti Israel ben Petachia Isserlein (1390–1460). Bil je sin vrhovnega rabina nemškega cesarstva Isserleina ben Arona, ki se je šolal pri takratnih najslavnejših judovskih učiteljih. Bil je rabin za Štajersko, Koroško in Kranjsko s sedežem v Mariboru in pozneje v Dunajskem Novem mestu. V Mariboru je bil rabin Notranje Avstrije 23 let. Zanj vemo, da se je v Dunajskem Novem mestu izobraževal tudi pri stricu in učenjaku Aaronu Blumleinu, ki je imel svojo versko akademijo. Leta 1421 sta mu umrla mati in stric, zato se je domnevno preselil v Italijo in od tam leta 1427 v Maribor.²⁶ Zato naj bi dobil vzdevek »Izrael iz Maribora«. V Dunajsko Novo mesto naj bi se vrnil pred letom 1445 in tam opravljal naloge rabina in dolžnosti predsednika verskega sodišča. Mesto, ki je že bilo center judovskega učenja v avstrijskih deželah, je z njegovim prihodom še bolj zaslovelo in pri Isserleinu se je šolalo veliko učencev iz vseh dežel srednje Evrope.²⁷

Mariborski Judi so bili izjemno aktivni na gospodarskem področju. Prav zaradi svoje gospodarske dejavnosti (predvsem trgovanja in denarništva) so bili navezani na tedanja gospodarska in prometna središča. V Mariboru je bila srednjeveška judovska skupnost tako številčno kot tudi ekonomsko zelo močna, njen položaj je urejal »judovski red«, ki ga je leta 1244 izdal Friderik

²⁵ Klemen Jelinčič Boeta, *Nekaj misli o mariborski Sinagogi*, rokopis z dne 22. 8. 2005, arhiv KC Sinagoga Maribor. Avtor poudarja, da je mariborska sinagoga poleg praške in dubrovniške eden najstarejših tovrstnih objektov v Evropi in da predstavlja edinstven del slovenske kulturne dediščine.

²⁶ Klemen Jelinčič Boeta, *Israel ben Petachia Isserlein*, rokopis, arhiv KC Sinagoga Maribor.

²⁷ Ibid. Avtor navaja, da je v njegovih številnih delih viden vpliv drugih uglednih učenjakov in asketske tradicije hasidov Aškenaza, ki se je pojavila v 13. stoletju v Porenju in severnih nemških deželah. Pri svojih odločitvah se je Isserlein raje opiral na starejše kot na mlajše rabinske avtoritete in bil zaradi nagnjenja k strpnosti do nejudovskega okolja pogosto dokaj popustljiv. Njegove odločitve še danes predstavljajo pomemben, uporaben in neolčljiv del judovske legalno-teološke tradicije; besedila, povezana z njim, dajejo enkratno vpogled v srednjeveško judovsko življenje na območju nekdanje Avstrije in tudi današnje Slovenije, na katerem je preživel del svojega aktivnega življenja.

II.²⁸ Mariborska judovska skupnost je razvila svojo različico avstrijskega aške-naškega judovskega verskega običaja, imela je pomembno knjižnico in v času rabina Isserleina postala ena pomembnejših skupnosti južnega dela cesarstva.²⁹ Večja kot je bila skupnost – in mariborska skupnost je bila v primerjavi z drugimi takratnimi mesti na Štajerskem največja – večja je bila raznolikost njenih funkcionarjev. Judovska občina (ki je v srednjem veku predstavljala osnovno strukturo judovske politične in pravne samouprave znotraj judovske skupnosti, ki so jo Judje imeli v odnosu do nejudovskih oblasti) je bila odgovorna za zgradbe, prostore in ustanove skupnega značaja, kot so sinagoga, pokopališče, mikve, in za pobiranje dobrodelnih prispevkov in davkov.

Slika 1: Sinagoga Maribor leta 1965 (arhiv CJKD Sinagoga Maribor)

²⁸ Predpis Friderika II. Babenberškega je postal kasneje osnova za večino judovskih redov za Madžarko (Ogrsko), Češko, Šlezijo, Poljsko in Litvo. Judovski red je izrecno izvzemal Jude iz pristojnosti mest ter jih podrejal vojvodi ali njegovemu komorniku. V judovskem redu iz leta 1244 najdemo tudi splošno zaščito pred nasiljem, ki se – glede na pravno samoupravo znotraj judovske skupnosti – nanaša le na odnose s kristjani.

²⁹ Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 193. Razen Maribora so imela rabina še tri štajerska mesta, in sicer Gradec, Judenburg in Radgona.

Med občinskimi funkcionarji se omenjajo *parnasi*³⁰ ali občinski predstojniki, ki običajno niso bili rabini, so pa predstavljali člane občinskega sveta in skrbeli za pobiranje davkov. Parnas je omenjen tudi v Mariboru. Najpomembnejši uslužbenec občine je bil *hazan*³¹ ali kantor, ki je v sinagogah vodil molitve in je bil v skladu s tem odgovoren za specifično melodijo in molilne obrede posamezne skupnosti.³²

Doma in v javnosti so Judje živeli po svojih verskih predpisih in običajih, samostojno opravljali zadeve svoje skupnosti in si volili svoje predstojnike, tako imenovane judovske mojstre in druge funkcionarje. Iz druge polovice 15. stoletja je na primer znan mariborski judovski mojster Murgklein.³³ Močni poslovni stiki med judovskim življenjem in krščanskim prebivalstvom so imeli za posledico tudi spore, za katere pa ni bil pristojen judovski mojster. Spori in druge zadeve, ki so izvirali iz stikov Judov in krščanskega prebivalstva, so se reševali pred judovskim sodiščem, na čelu katerega je stal judovski sodnik, ki ga je imenoval deželni knez.³⁴ V pristojnosti tega sodišča so bili predvsem imovinski spori, kazenske zadeve in notarski posli. Judovska sodišča so bila organizirana po prisedniškem sistemu in prisedniški zbor je bil praviloma mešan: sestavljali so ga Judje in kristjani. Deželni knez je imenoval judovskega sodnika iz vrst svojih uradnikov ali pa tudi mestnih funkcionarjev.³⁵ Judje so bili pod varstvom deželnega kneza in so bili oproščeni davkov, ki so bremenili drugo mestno prebivalstvo. Deželni knezi so namreč sami hoteli izkoriščati njihovo davčno moč, in ko so dopuščali jemati visoke obresti na posojila, so z njihovim obdavčenjem posredno obdavčevali judovske dolžnike. Od judovskih hiš sicer mesto ni prejelo davkov, ki so jih morali od svojih nepremičnin plačevati mestu meščani in drugo prebivalstvo, pač pa od hiš, ki so si jih

³⁰ Parnas, izvoljen sinagoški uradnik, najvišji laični vodja skupnosti. Prvotno je parnas pomenil človeka, ki »oskrbuje s hrano«³⁰ reveže. Talmud prepoveduje imenovanje parnasa brez soglasja skupnosti in terja, naj ima v družini vsaj eno sramoto, da se ne bo prevzel med izvajanjem oblasti. Tako ga bo mogoče, če postane nezno nadut, spomniti na njegove napake (prim. Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*, Ljubljana, 2001, 210).

³¹ Hazan, sinagoški uradnik, vodja molitev, zlasti ob šabatu in praznikih, ki lahko tudi bere sefer toro in poučuje otroke iz skupnosti. Znan je tudi kot sel skupnosti – šeliah cibur, ker v dobro vernikov izgovarja molitve, ki jih sicer sme opravljati samo minjanski kvorum. V sodobnih časih imenujejo hazana predvsem zaradi njegovih pevskih sposobnosti in za resnične mojstre je zrasel cel razred kantorske glasbe (prim. Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*, Ljubljana 2001, 102).

³² Ibid., 197.

³³ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 2. del.

³⁴ Med letoma 1333 in 1492 je bilo v Mariboru izpričanih 30 različnih sodnikov za Jude (prim. Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec 2009, 192).

³⁵ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 2. del. Prvi znani judovski sodnik v Mariboru je bil Henrik Schral (Judenrichter daz Marhpurch) iz leta 1333, ki ga neki dokument leta 1335 imenuje viteza (Ritter).

Judje pridobili znotraj mestnih četrti. Iz mariborskih davčnih knjig iz druge polovice 15. stoletja je razvidno, da so Judje imeli kar nekaj hiš in drugih nepremičnin zunaj svoje četrti (zlasti v današnji Slovenski ulici), pridobljenih na račun zapadlega dolga. So pa Judje dolžni vzdrževati in popravljati na lastne stroške mestno obzidje v svoji četrti.³⁶ Znano je tudi popravilo mestnega obzidja in utrdbe v judovski četrti vse od Židovske ulice pa do Salzburškega dvora. V ta namen so predvsem za les in njegov prevoz veliko denarja prispevali prav Judje. Za dovoz lesa in kamenja so se dogovarjali z Judi iz Radgone. Tudi mariborski Judje, ki so v srednjem veku tvorili najpomembnejšo in ekonomsko najvplivnejšo skupnost na območju današnje Slovenije, so se na veliko ukvarjali z denarništvom oziroma s posojanjem denarja na obresti. Denarni posli so jim prinašali dobičke, ki so jih vlagali ali v dejavnosti ali v pridobivanje novih nepremičnin. Seveda so bili tudi odlični trgovci (trgovina na daljavo, trgovanje z beneškim blagom in suknom, s konji, lesom in drugimi izdelki) in so s svojimi zvezami posredovali med domačo in tujo trgovino.³⁷ Kot posojilodajalci in zastavni upniki so mnogi mariborski Judje pridobivali nepremičnine v mestu, zunaj njega pa zlasti njive, travnike, gozdove in v veliki meri vinograde. S tem so se lahko vključevali v vinsko trgovino, ki je prinašala lepe zaslužke. Veliko vina so prodajali na Koroško, kjer so dosegali višje cene. Nekateri Judje so postajali celo lastniki kmetij in so v bistvu veljali za najboljše posrednike v poslih z nepremičninami. Judje se niso smeli ukvarjati z obrtjo in tudi niso mogli postati člani cehov, ki so v mestih na današnjem ozemlju Slovenije nastajali proti koncu srednjega veka. Članstvo v cehu je bilo namreč pogoj za opravljanje neke obrti. Bilo pa je vendarle nekaj rokodelskih panog, s katerimi so se Judje smeli ukvarjati, na primer z zlatarstvom in izdelovanjem pečatov. Zlatarska dejavnost je bila v povezavi s trgovino z zlatom in srebrom in z menjavo denarja. Z gotovostjo lahko trdimo, da so bili najbolj razvita in razširjena dejavnost judovskega življa v srednjeveškem Mariboru denarni posli, zlasti posojanje denarja za obresti. Ta dejavnost je bila krščanskemu prebivalstvu prepovedana. Med judovskimi dolžniki najdemo vse plasti prebivalstva: plemstvo, meščane, podložnike, cerkveno gospodo in samostane. Kot zanimivost naj omenimo, da so si velike vsote denarja od Judov v avstrijskih deželah izposojali Habsburžani in med njimi izstopa cesar Friderik III. (1452–1493).³⁸

³⁶ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 4. del.

³⁷ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 6. del.

³⁸ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 8. del. Detonijeva poudarja, da so bili mariborski srednjeveški Judje ekonomsko izjemno močni in so lahko konkurirali celo z bankirji iz italijanske Toskane. Bili so financerji in posojilodajalci številnih plemiških družin, med drugim tudi Celjskih grofov (gl. Detoni, *Mariborski geto*, str. 72–75).

Hiše, v katerih so živeli Judje, so bile večinoma v njihovi lasti, kar potrjujejo tudi listine iz Maribora.³⁹ Te zgradbe v Mariboru niso bile razkošne, prej skromne in dokaj preproste. Izjema so bile le stanovanjske zgradbe bogatejših judovskih meščanov. Judje so se od svojih krščanskih sosedov razlikovali tako po kroju kot po barvi oblek, ki so jih nosili. Običajno so moški pod plašči nosili dolge suknje iz lahkega materiala, ki so jih v bokih zategovali s pasom. V vsakodnevnem življenju so ženske nosile razen običajnih platnenih oblek in ogrinjal tudi takšne z volnenimi rokavi, medtem ko so si glave pokrivala z rutami, ki so jih včasih prale krščanske perice. Poleg običajnih pravil o košer prehrani je bila glavna značilnost srednjeveške judovske prehrane ta, da se je najbolje jedlo in pilo ob sobotah in praznikih. Vsakodnevni obroki so bili, sodeč po virih iz naših krajev bolj skromne narave, saj so vključevali mleko, maslo, beli in črni kruh, sir, sadje, zelenjavo, kislo zelje, riž in slanike. Vino je bilo bistvenega pomena, med drugim tudi zaradi nezanesljive kakovosti vode, pili pa so ga ob vseh jedeh in celo za zajtrk. Judje so imeli perutnino, drobnico in govedo. Močni poslovni stiki med judovskim življenjem in krščanskim prebivalstvom so imeli za posledico tudi spore, za katere pa ni bil pristojen judovski mojster. Spore in druge zadeve, ki so izvirali iz stikov med Judi in krščanskim prebivalstvom, so reševali pred judovskim sodiščem, na čelu katerega je bil judovski sodnik, ki ga je imenoval deželni knez. V pristojnosti tega sodišča so bili predvsem spori v zvezi z imetjem, kazenske zadeve in notarski posli. Judovska sodišča so bila organizirana po prisedniškem sistemu in prisedniški zbor je bil mešan: sestavljali so ga judje in kristjani. Deželni knez je imenoval judovskega sodnika iz vrst svojih uradnikov ali pa tudi mestnih funkcionarjev. Prvi znani judovski sodnik v Mariboru je bil Henrik Schrall (Juden richter daz Marhpurch), ki ga neki dokument iz leta 1335 imenuje vitez (Ritter).⁴⁰ Velikokrat so to službo opravljali ljudje iz vrst vplivnih mariborskih meščanov. Z mariborskimi so bili povezani tudi celjski Judje. V drugi polovici 14. stoletja je bila znana rodbina bankirjev, ki sta ji pripadala Muš in Kadšin, v povezavi s Celjskimi grofi. V drugi polovici 15. stoletja so bili judovski sodniki iz vrst bogatih in uglednih meščanov: nekateri so opravljali službo mestnih sodnikov ali špitalskih mojstrov, nekateri pa so bili v službi deželnega kneza. Judje so bili pod varstvom deželnega kneza in so bili oproščeni davkov, ki so bremenili drugo mestno prebivalstvo. Deželni knezi so namreč hoteli izkoriščati njihovo davčno moč, in ko so dopuščali jemanje visokih obresti na posojila,

³⁹ Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, Celovec, 2009, 199. Listine o tem so na voljo tudi za Ljubljano, Velikovec in Gorico. Ta trditev pa ne velja za Piran, Izolo in Koper, kjer so Judje hiše zgolj najemali.

⁴⁰ Ibid.

so tako z njihovim obdavčenjem posredno obdavčevali judovske dolžnike.⁴¹ Posamezni Judje ali cele družine so si kot zastavni upniki pridobili nepremičnine v mestu, zunaj mesta pa njive, travnike, gozdove in na Štajerskem v veliki meri vinograde, tako da so se mogli z vinskim pridelkom vključiti tudi v vinsko trgovino. Nekateri Judje so postali začasno celo lastniki podložnih kmetij. Zaradi vsega tega moramo zlasti v 15. stoletju imenovati Jude za najuspešnejše posrednike v poslih z nepremičninami. Judje na splošno niso smeli opravljati obrti, saj niso mogli postati člani cehov, ki so pri nas po mestih nastajali proti koncu srednjega veka. Člani cehov niso mogli postati, ker so bili nekristjani, cehi pa so se večkrat razvili iz rokodelskih cerkvenih bratovščin.⁴² Kljub temu je bilo nekaj posebnih rokodelskih panog, s katerimi so se smeli ukvarjati tudi Judje, npr. zlatarstvo in izdelovanje pečatov. Zlatarstvo je bilo vsekakor povezano s trgovino zlata in srebra in z menjavo denarja.⁴³ Nekateri Judje so delovali tudi v prostih poklicih, pogosto na primer v zdravilstvu.⁴⁴ Posamezniki so si pridobili tudi večjo zemljiško posest. Posest so si pridobivali kot zastavni upniki.⁴⁵ V 15. stoletju se je položaj Judov močno poslabšal. Zlasti od sredine 15. stoletja se je v avstrijskih deželah stopnjevala nestrpnost zoper Jude; ta je imela korenine v verskih, pa tudi v gospodarskih in socialnih razmerah tedanje dobe. Posamezni sloji prebivalstva, od fevdalcev do rokodelcev in kmetov, so bili zadolženi pri judovskih posojevalcih denarja. Visoke obresti in postopki pri izterjevanju posojil so pogosto ogrožali ali celo uničili gospodarski obstoj dolžnikov. Vzbuja se je odpor do judovskih upnikov. Težke posojilne pogoje (visoke obresti) so dolžniki imeli za oderuštvo. Versko nasprotstvo je ta odpor še zaostrovalo.⁴⁶ Pri tem pa je treba opozoriti na razlike v razmerah na Kranjskem in Štajerskem. Na Kranjskem zadolžitev podložnikov pri Judih ni imela večjega obsega in tudi šibka judovska naselbina v Ljubljani ni mogla opravljati posojilnih poslov v večji meri po vsej deželi. V tem pogledu je bil torej položaj drugačen kot na Štajerskem, kjer so živeli Judje v vseh večjih gospodarskih središčih in bili še zlasti močni v srednjeveškem Mariboru. Možno je tudi, da je na Kranjskem močno razširjena podeželska

⁴¹ Ibid., 12.

⁴² Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, 23. Ker so se cehi večkrat razvili iz rokodelskih cerkvenih bratovščin, so večinoma tudi kot gospodarske organizacije prevzeli oziroma obdržali svoje verske in družbene naloge.

⁴³ Jože Mlinarič, *Mariborski Židje v zadnjih desetletjih pred izgonom iz mesta, njihov izgon in sledovi*, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi 7, Maribor 1996, 16.

⁴⁴ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, 24.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid. Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske XV*, Ljubljana 1977, 392. Jude so pogosto obtoževali, da pri verskih obredih uporabljajo človeško kri, čeprav je Otokar II. Přemysl v svojem redu iz leta 1254 takšno obtoževanje prepovedal (prim. Janez Marolt, *History of Jews in Slovenia*, rokopis iz arhiva KC Sinagoga Maribor, Maribor 2002, 3).

trgovina prinašala kmečkemu prebivalstvu toliko denarja, da ni potrebovala judovskega kapitala.⁴⁷ Med ukrepe, ki naj bi omejili zadolževanje in zaščitili dolžnike pred judovskimi upniki, sodi tudi prepoved posojanja denarja na nepremičnine brez vednosti deželnega glavarja. To prepoved je izdal cesar Friderik III. leta 1489 na prošnjo sodnika in meščanov Ljubljane; v poštev je prišla le za ljubljanske dolžnike.⁴⁸ Drugačne so bile razmere na Štajerskem, kjer so Judje zaradi poslabšanih razmer že začeli prodajati premoženje, saj so se bali izgonov.⁴⁹ Z nastopom cesarja Maksimilijana so se okrepile zahteve deželnih stanov po prisilnih ukrepih zoper Jude.

Mariborski Judje, ki so imeli trgovske povezave s Prago, Dunajem, Dubrovnikom in Benetkami, in ki jim je velikanske dobičke prinašala trgovina z beneškim blagom, so postajali vse bolj finančno obremenjeni. Nasploh se je položaj Judov tudi v štajerskih mestih od začetka do sredine 15. stoletja občutno poslabšal, hkrati pa je v mnogih deželah naraščalo sovraštvo do tega gospodarsko uspešnega mestnega življa. Nerazpoloženje do Judov je imelo korenine v verskih, gospodarskih in socialnih razmerah omenjenega stoletja. Pri Judih so se zadolževali tako rekoč vsi sloji prebivalstva, ki so zaradi visokih obresti, ki so jim jih naložili posojilodajalci (torej Judje), pogosto prišli ob vse svoje premoženje in s tem ob gospodarsko eksistenco. Velik konkurent so bili Judje meščanstvu, ki mu je v dobršni meri zagotavljala eksistenco trgovina. Zaradi tega so bili Judje v tem pogledu za meščane moteč element, katerega gospodarsko dejavnost je bilo treba omejiti ali celo preprečiti. Odpor zoper judovski živelj je začel v naših mestih, tako tudi v Mariboru, naraščati, do judovskega življa sta bila sovražno razpoložena tudi plemstvo in kmečko prebivalstvo. Ta dva sloja sta si od rigoroznih ukrepov zoper Jude, pri katerih sta bila zadolžena, obetala znosnejše posojilne pogoje. K temu je treba dodati versko nasprotovanje, ki se je med kristjani vedno znova pojavljajo zlasti ob naravnih in drugih nesrečah ter med gospodarskimi in ekonomskimi krizami. Posledica tega je bilo preganjanje judovskega življa in trajni ali začasni izgon iz posameznih mest ali celo dežel.⁵⁰ V času Maksimilijana I. so se začele protijudovske zahteve še krepiti. Deželni stanovi so zahtevali od vladarja sprejem rigoroznih ukrepov zoper Jude. Na zborih notranjeavstrijskih stanov v Mariboru (1494) in v Gradcu (1495) so Maksimilijanu ponudili denarno odškodnino za odpoved judovskemu regalu in za izgon Judov iz obeh dežel, iz Koroške in Štajerske. Maksimilijan je zahtevi deželnih stanov ugodil in je

⁴⁷ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana, 1992, 24.

⁴⁸ GZL VI/63.

⁴⁹ Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496, v: *Judovski zbornik*, ČZN, 1–2, Maribor 2000, 50–51.

⁵⁰ Mlinarič, *Usodni 6. januar*, 11. del.

10. marca 1496 izdal ukaz, da morajo Judje zapustiti Koroško. 18. marca istega leta je cesar izdal še odredbo, da morajo oditi tudi iz Štajerske.⁵¹ Kot zadnji rok, do katerega so se morali Judje izseliti iz Štajerske (torej tudi iz Maribora), je bil določen 6. januar 1497. Štajerski stanovi so deželnemu knezu plačali 35.000 goldinarjev, koroški 4000 goldinarjev. Z izgonom Judov je bilo mariborsko mesto vsestransko osiromašeno.⁵² Pred izgonom iz mesta in dežele so mariborski Judje prodajali nepremičnine, in to še na začetku leta 1497, le nekaj dni pred zadnjim datumom, določenim za izselitev. Ohranjen je dokument, ki priča, da so mariborski (štajerski) Judje prodajali posest še konec omenjenega leta.⁵³ Spomin na judovski živelj, s katerim je mariborsko meščanstvo skupaj preživelo več kot dvesto let, pa se je pri ljudeh vendarle ohranil, in to še zlasti v poimenovanju Židovske ulice in v dobro ohranjeni sinagogi. Spomin na Jude v drugih štajerskih mestih pa je v glavnem šel v pozabo. Po izgonu iz mesta so se mariborski Judje preselili na Dunaj in v Spodnjo Avstrijo, v tako imenovano Šopronjsko županijo na Madžarskem, na Moravsko in Poljsko, v Trst, Gorico, Gradiško, Benetke, Padovo, Split in v mnoge druge kraje, od koder so se razselili po svetu. V novih krajih so se mnogi med njimi poimenovali po mestu, ki so ga po več kot dvesto letih morali zapustiti – po srednjeveškem Marpurchu/Marpurgu. Posamezni člani družin Marpurgo in Morpurgo, tudi Marburger in Morpurgho, so se uveljavili kot ugledni in vplivni trgovci, zdravniki, univerzitetni profesorji, bankirji, knjigarnarji, založniki, pisatelji in pesniki, inženirji, poslanci, rabini in zgodovinarji. Priimek Morpurgo (Marpurgo) je še danes pogost zlasti v Italiji, najdemo pa ga tudi v Združenih državah Amerike in Izraelu.⁵⁴ Po izgonu Judov iz Marbora in Štajerske, so Judje še naprej vzdrževali poslovne stike s Štajersko. Nekaj se jih je v mesto vrnilo šele čez 300 let, ko jim je to omogočal predpis cesarja Jožefa II.⁵⁵ Po

⁵¹ Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*, str. 202. Akademik Jože Mlinarič v svojem podlistku v *Večeru* – objavljenim med 27. oktobrom in 21. novembrom 1997 – navaja, da je bil odlok za izgon Judov iz Štajerske izdan 10. marca, za izgon iz Koroške pa 18. marca. Maksimilijanova odredba je kot razlog za izgon navajala: onečaščenje hostij, ritualne umore krščanskih otrok ter oderuštvo in goljufije v zvezi s posojili. Izgon Judov iz Štajerske in Koroške je treba obravnavati v kontekstu srednjeveških izgonov in pogromov nad Judi, ki so imeli korenine v verskem antijudaizmu, predvsem pa so bili v ozadju ekonomski razlogi, zlasti močna konkurenca, ki so jo Judje predstavljali v trgovini in denarništvu.

⁵² Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem*, str. 70.

⁵³ Mlinarič, *Judje na slovenskem Štajerskem*, str. 13.

⁵⁴ Bedrač, *Ob desetletnici Sinagoge*, str. 23.

⁵⁵ Cundrič, *Mariborski Arami*, str. 45. Jožef II. (1741–1790) je 30. junija 1781 sprejel *Tolerančni patent*. Bistveno pomemben za razvoj verske strpnosti je bil cesarjev odnos do Judov. Motijo se tisti, ki menijo, da je bil Jožef II. semitofil in da je posebej podpiral Jude. Osvoboditev Judov iz geta je imela predvsem gospodarske posledice in Jožefu II. je šlo zlasti za te. Judje so se lahko začeli uveljavljati v gospodarskem življenju potem, ko so lahko zapustili geta, najprej v Spodnji Avstriji po patentu z dne 2. januarja 1782

srednjeveškem izgonu Judov iz Maribora se jih je vrnilo v mesto relativno malo. A tudi tisti, ki so prišli, so vnovič dali pečat razvoju gospodarstva, še zlasti v času med prvo in drugo svetovno vojno.

Sinagoga v Mariboru je glede na vlogo in pomen mariborske judovske skupnosti zavzemala mesto ene najpomembnejših sinagog na Štajerskem. V tem pogledu je bila kot svetišče razmeroma majhna in je v primerjavi s sočasnimi krščanskimi cerkvami navzven delovala skromno. Zagotovo pa je bila največja in najimnitnejša zgradba v judovski četrti.⁵⁶ V skladu z verskim izročilom je v njeni notranjosti proti vzhodu stala tako imenovana sveta skrinja (aron ha-kodeš), v kateri je bila shranjena Tora. Čeznjo je bila obešena zavesa (parohet), ob njej je gorela večna luč (ner tamid). V sinagogi je bil tudi značilni judovski svečnik (menora), v središču prostora pa je stal ograjen oder za branje Tore (bima), okoli katerega so bili razporejeni sedeži za vernike. Posebnost sinagoge v Mariboru je bila, da so bili trije ali štirje sedeži rezervirani za krščanske goste.⁵⁷ Sinagoga se je uporabljala tudi za poroke in obrezovanja; v njej se je izvajal verski pouk (od tod jidiš izraz »šul«; bet midraš), prav tako nekateri pravni posli. Ob sinagogi je stala rabinova hiša.⁵⁸ S svojo južno stranico je postavljena na mestno obzidje, kjer jo podpirajo trije stopničasti gotski oporniki, ki se v obliki lizen nadaljujejo do vrha stavbe z venčnim zidcem.

(»spodbujamo Jude k ustanavljanju manufaktur in tovarn«). Jožefov namen ni bil širjenje judovstva, pač pa šolanje Judov in pridobivanje novih proizvodnih virov, poznal je namreč gospodarsko iniciativo Judov in priložnosti, da jih Judje razvijejo. Njegova mati, cesarica Marija Terezija, Judov ni marala, celo mrzila jih je, in pripomnila, da »v državi ne poznam nobene hujše kuge od te, kako ta narod spravlja s sleparstvom, oduštvom in denarnimi pogodbami ljudi na beraško palico in počenja vsa zla dejanja, ki se drugim poštenim ljudem gnusijo«. Marija Terezija je poslovno podjetnost Judov ocenjevala negativno, Jožef II. pa jo je želel izkoristiti iz merkantilnih razlogov. Po njegovi zamisli naj bi Judje bistveno prispevali k industrializaciji monarhije. Judom je dal možnost za neomejeno svobodno versko življenje in odpravil predpise glede obleke. Judom je celo dovolil nositi meč. Na koncu vladavine je Jožef II. sprejemal Jude tudi v vojaško službo in niti on niti njegovi nasledniki tega niso nikoli obžalovali. Judje so postali zelo lojalni državljani monarhije in avstrijski Judje niso poznali nacionalizma kot na primer Čehi, Madžari in južni Slovani. Bili so rodoljubi in so neskončno veliko prispevali h gospodarskemu in duhovnemu razvoju Avstrije. Kot pogumni vojaki monarhije so služili cesarju prav do zadnjih dni cesarsko-kraljeve vojske (prim. Hans Magenschab, Jožef II., *Revolucionar po milosti božji*, Maribor 1984, 250–254).

⁵⁶ Jože Mlinarič navaja, da je bila sinagoga versko, kulturno in siceršnje središče mariborske judovske skupnosti (gl. Mlinarič, *Mariborski Židje*, str. 5).

⁵⁷ Zapisi iz Isserleinovih del sicer govorijo o sedežih, rezerviranih za goste. S stališča razumevanja sodobne hebrejščine bi zapise lahko interpretirali kot sedeže, rezervirane za krščanske goste. Nekateri raziskovalci pa menijo, da je treba zapise interpretirati v smislu razumevanja srednjeveškega jezika, pri čemer bi to pomenilo, da so bili sedeži rezervirani za goste v smislu »za Jude«, ki niso bili rezidenti v Mariboru in so bili v mestu zgolj po opravkih ali na obisku.

⁵⁸ Bedrač, *Ob desetletnici Sinagoge*, str. 14.

Prvotno je bila pokrita verjetno z ravnim lesenim stropom, obokali so jo šele v prvi četrtini 15. stoletja. V pisnih virih jo prvič zasledimo leta 1429, a je zagotovo starejša, saj v svoji strukturi razkriva več gradbenih faz: najstarejšo iz obdobja poznega 13. stoletja in dve gotski gradbeni fazi iz poznega 14. in prve polovice oziroma sredine 15. stoletja. V drugi četrtini 15. stoletja je služila kot občasni sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Mariborska sinagoga je najstarejše ohranjeno judovsko svetišče v Vzhodnih Alpah. Obstajala je že v 3. četrtini 14. stoletja, ko je v Mariboru živel prvi znani rabin Abraham. Vzhodno od nje je bil vrt domnevno s prvotnim pokopališčem, ob vodnem izviru pod sinagogo pa je stalo obredno kopališče. Strokovnjaki menijo, da bi lahko po starosti prve gradbene faze začetke njene zidave ume-stili celo v konec 13. stoletja. To je uvršča med najstarejše ohranjene sinagoge v srednji Evropi, kar ji daje dodatno veljavo in pomen. Mariborska judovska skupnost je razvila svojo različico avstrijskega aškenaškega judovskega verskega običaja, posedovala je pomembno knjižnico in v času rabina Isserleina postala ena pomembnejših skupnosti južnega dela cesarstva.

Slika 2: Mariborska sinagoga pred obnovo, 1976, ZVKD Maribor, arhiv CJKD Sinagoga Maribor.

Z izgonom Judov januarja 1497 so vse njihove ustanove propadle, sinagoga je prešla v posest zakoncev Barbare in Bernardina Druckherja, ki sta si tudi sicer pridobila največ nekdanje judovske posesti. Sinagogo sta preuredila v katoliško cerkev Vseh svetnikov. Po vsej verjetnosti se je to zgodilo najkasneje leta 1501. Leta 1659 so jo opremili z zvonikom in zgodnjebaročno fasadirali.

Cerkev so kasneje prizadele reforme cesarja Jožefa II. Skupaj s kaplanijo so jo izročili vojski, mežnarijo pa verskemu skladu, ki jo je kmalu prodal. Vojska je cerkev (nekdanjo judovsko sinagogo) uporabljala kot skladišče do leta 1811, nato je prešla v meščanske roke. Po starih vedutah iz leta 1795 in 1798 sklepamo, da je šele po letu 1800 izgubila zvonik in doživela prvo prezidavo, ki jih je bilo nato do leta 1877 še več. V drugi polovici 19. stoletja so bili porušeni gotski oboki, zgornja etaža je bila spremenjena v stanovanja. V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo v spodnjih prostorih urejeno likovno razstavišče. S tem razstaviščem je upravljala mariborska Zveza kulturnih organizacij (ZKO). Razstavišče iz več razlogov ni zaživel, poglavitna sta bila podtalnica in neurejena kanalizacija, zaradi česar je bilo razstavišče večkrat neuporabno.⁵⁹ Obnove sinagoge so se strokovnjaki lotili še posebej previdno. Obnova je trajala več let, objekt pa je bil za javnost odprt 1. aprila 2001, ko ga je prevzel v upravljanje Pokrajinski muzej Maribor. Z njim je upravljal deset let, nato pa je bil ustanovljen samostojni javni zavod Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor. 520-letnico izгона Judov iz mesta so v CJKD Sinagoga obeležili s celoletnim projektom spominjanja na bogato judovsko preteklost in identiteto mesta, na katero se običajno povsem pozablja.

VIRI IN LITERATURA

Marjetka Bedrač, *Sinagoga Maribor – ob desetletnici delovanja*. Maribor: CJKD Sinagoga Maribor, 2011.

Janez Cundrič, Mariborski Arami, Isserleini, Moscheji, Sueskindi. *Večer*, 18. januar, 1997.

Milica Detoni, Mariborski geto. *Jevrejski almanah 1957–1958*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1958.

S. Eidelberg, *Jewish Life in Austria in the 15th Century As Reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and His Contemporaries*. Philadelphia, 1962.

Andrej Fidelj, Nastanek in razvoj mesta Dunaj in njegov profil v obdobju Andreja Perlacha. *ČZN*, št. 2/1991.

Marija Hernja Masten, *Judje na Ptuju*, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2007.

Klemen Jelinčič Boeta, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2005.

Klemen Jelinčič Boeta, *Kratka zgodovina Judov*. Celovec: Mohorjeva založba, 2009.

Klemen Jelinčič Boeta, *R. Israel Isserlein*, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2008.

Martha Keil, *Gemeinde und Kultur – Die mittelalterlichen Grundlagen jüdisches Lebens in Österreich*. Wien: Ueberreuter, 2006.

⁵⁹ *Sinagoga – židovski tempelj*.

Letno statistično poročilo 2003. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2003.

Janez Marolt, *History of Jews in Slovenia*, rokopis, Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2002.

Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496. *Judovski zbornik, ČZN*, št. 1–2, 2000.

Jože Mlinarič, *Mariborski Judje do izгона iz mesta leta 1496*, rokopis. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2003.

Jože Mlinarič, *Mariborski Židje v zadnjih desetletjih pred izgonom iz mesta, njihov izgon in sledovi*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1996.

Jože Mlinarič, Usodni 6. januar 1497; Mariborski Judje v zadnjih desetletjih pred izgonom, njihov izgon pred 500 leti in njihovi sledovi. *Večer*, podlistek, oktober – november 1997.

L. Moses, Židovi u Sloveniji. *Novi Omanut*, št. 71, 2005/5765.

Sinagoga – židovski tempelj v Mariboru, poročilo o obnovi sinagoge. Maribor: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 2000.

Schlomo Spitzer, *Bne Chet. Die Österreichische Juden im Mittelalter. Eine Sozial – und Kulturgeschichte*. Wien-Köln-Weimar: Boehlau Verlag, 1997.

Schlomo Spitzer, *Misrachi Österreich*, <http://www.misrachi.at> [26. 9. 2014].

Splošni religijski leksikon. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Marjan Toš, *Center za judovske študije srednje Evrope v Mariboru*, povzetek pobude. Maribor: arhiv CJKD Sinagoga Maribor, 2008.

Marjan Toš, Mariborski Judje nekoč in obnovljena nekdanja sinagoga danes. *Signal 2005–2006*, str. 107–113, 114–120. Potrna/Laafeld: Pavelhaus/Pavlova hiša, 2006.

Marjan Toš, Stereotipno o zgodovinskem spominu na slovenske Jude. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006.

Vladimir Travner, Mariborski ghetto. *Kronika slovenskih mest*, št. 2, 1935, str. 154–159.

Alan Unterman, *Judovstvo, Mali leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.

Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park, 1992.

Zgodovinski arhiv Ptuj, FKS, ZL, reg. 172.

THE CURSE OF THE JEWISH COMMUNITY IN MARIBOR – 520 YEARS AFTER THE DEPORTATION OF JEWS FROM MARIBOR

Summary

The Styria Jews were closely connected among themselves, but they were also connected with Jews in Carinthia and elsewhere. Jews left an important economic mark on the town of Maribor, they were the mobile social class, and they introduced many economic initiatives. They connected the town of Maribor with numerous important centres of the mediaeval Europe; their trade connections reached all the way to Vienna, Prague, Venice, Dubrovnik, as well as to German towns in Rhineland. Maribor was by their merit a part of the then European map and it became one of the most important Jewish towns in Sty-

ria. Jews gave the town a unique identity, which seemed to be forgotten for a long time. Their deportation in 1496/97 left the town of Maribor economically and social-culturally impoverished. The Maribor synagogue was for a while the occasional seat of the supreme rabbinate for Styria, Carinthia and Carniola. Israel Isserlein, the most important Talmud scholar of the Holy Roman Empire in the first half of the 15th century, was the supreme rabbi in Maribor. Rabbi Israel Isserlein influenced the Maribor mediaeval Judaism and due to his authority and exceptional professional knowledge he became one of the most important personalities of his time. He was in charge of appointing other rabbis and he was extraordinarily respected. We can, without a doubt, say that he was a European authority with original ideas that were recognised in the wider European context, and which influenced the future decisions, mostly in the rabbinic law. His ideas, points of view and perspectives, published in numerous texts, provide a unique insight into the mediaeval image of Judaism in the Austrian region and with it in the greater part of the present-day Slovenia. Slovenia was in his time involved in many European economic and other streams, and the mediaeval Maribor was, with its economically speaking powerful Jewish community, the centre of the then Slovene Judaism.

DER FLUCH DER JÜDISCHEN GEMEINSCHAFT IN MARIBOR/MARBURG – 520 JAHRE NACH DER VERTREIBUNG VON JUDEN AUS DER STADT

Zusammenfassung

Die steirischen Juden waren unter sich stark verbunden, sie waren aber auch mit Juden in Kärnten und anderswo verbunden. Juden hatten in Maribor/Marburg einen großen wirtschaftlichen Einfluss, sie waren die mobile Sozialschicht und Träger zahlreichen wirtschaftlichen Initiativen. Sie verbanden Maribor/Marburg mit vielen wichtigen Zentren des mittelalterlichen Europas, ihre wirtschaftlichen Verbindungen reichten bis Wien, Prag, Venedig, Dubrovnik und bis zu deutschen Städten in Rheinland. Maribor/Marburg war dank ihnen auf der damaligen Europakarte und wurde zu einer der wichtigsten steirischen Städte. Juden gaben Maribor/Marburg seine einzigartige Identität, die noch vor bis kurzem einfach ignoriert wurde. Mit ihrer Vertreibung in den Jahren 1496 bis 1497 wurde die Stadt im wirtschaftlichen und gesellschaftlich-kulturellen Sinne verarmt. Die Synagoge in der Stadt bei Drava/Drau war eine Zeit lang auch der zeitweilige Sitz des obersten Rabbinats für die Steiermark, Kärnten und Krain. Israel Isserlein, der bedeutendste Talmud Gelehrter des Heiligen Römischen Reiches im 15. Jahrhunderts war als der oberste Rabbiner in Maribor/Marburg tätig. Der Rabbiner Israel Isserlein beeinflusste das Mariborer/Marburger mittelalterliche Judentum stark und durch seine Autorität und außerordentlichem Wissen war er eine der bedeutendsten Persönlichkeiten seiner Zeit. Er ernannte andere Rabbiner und war hochgeschätzt. Wir können zweifellos sagen, er war eine europäische Persönlichkeit mit originellen Ideen, die sich im breiteren europäischen Kontext verwirklichten und zahlreiche Entscheidungen vor allem in Rabbinerrecht beeinflussten. Sein Denken, seine Ansichten und Standpunkte, die in sehr vielen Texten erschienen sind, ermöglichen einen einmaligen Einblick in das mittelalterliche Bild des Judentums auf dem österreichischen Territorium und somit im größten Teil des heutigen Sloweniens, das zu seiner Zeit stark in zahlreiche europäische wirtschaftliche und andere Strömungen verknüpft war. Der mittelalterliche Maribor/Marburg war mit seiner starken und vor allem wirtschaftlich einflussreicher jüdischen Gemeinschaft das Zentrum des damaligen slowenischen Judentums.

Ozadje sodnih procesov proti kmetom v severovzhodni Sloveniji po sporu z informbirojem (1948–1951)

Mateja Čoh Kladnik*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:343.1(497.4-18)"1948/1951", 323.63(497.4-18)"1948/1951"

Mateja Čoh Kladnik: Ozadje sodnih procesov proti kmetom v severovzhodni Sloveniji po sporu z informbirojem (1948–1951).** Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 61–84

Po koncu vojne je komunistična oblast usmerjala razvoj kmetijstva in urejala položaj kmetov z administrativnimi ukrepi, ki so sprožili val nezadovoljstva. Proti upornim kmetom so se kmalu začeli sodni procesi. Posledica zaostrenih razmer po sporu z informbirojem je bila zaostrena kaznovalna politika. Med letoma 1949 in 1951 se je močno povečalo število sodnih procesov proti velikim kmetom (kulakom), največ jih je živelo v severovzhodni Sloveniji. Kmete so kaznovali tudi upravni organi in so bili večkrat tudi žrtve fizičnega nasilja. Nasilje nad kmeti se je začelo zmanjševati na začetku petdesetih let, ko je začelo upadati tudi število sodnih procesov.

Ključne besede: Slovenija, kmetijska politika 1948–1951, informbiro, spori, sodni procesi, kmetje, upravno kaznovanje, fizično nasilje, rehabilitacija kmetov

* Dr. Mateja Čoh Kladnik, dr. zgodovine, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, mateja.coh@scnr.si

** Prispevek je rezultat izvajanja raziskovalnega programa *Nasilje komunističnega totalitarizma v Sloveniji 1941–1990* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

1.01 Original Scientific Article

UDC 94:343.1(497.4-18)"1948/1951", 323.63(497.4-18)"1948/1951"

Mateja Čoh Kladnik: Background of Legal Proceedings against Farmers in Northeast Slovenia after the Dispute with Cominform (1948–1951). Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 61–84

After the war the communist government directed the development of farming and regulated the farmers' statuses with administrative measures, which caused a lot of dissatisfaction. Soon, legal proceedings against farmers began. The consequence of strained relations after the dispute with Cominform (Communist Information Bureau) was a punitive policy. The number of legal proceedings against farmers (kulaks) was much higher between 1949 and 1951. The majority of them took place in northeast Slovenia. Farmers were punished also by administrative organs and they were also often victims of physical violence. The violence against farmers started to lessen at the beginning of the 1950ies, when the number of legal proceedings started to decrease.

Key words: Slovenia, agricultural policy 1948–1951, Cominform, legal proceedings, farmers, administrative punishment, physical violence, rehabilitation of farmers

UVOD

Komunistična partija je po koncu druge svetovne vojne z različnimi ukrepi takoj začela utrjevati oblast in posegla na vsa področja družbenega in človekovega življenja, pri čemer je dosledno posnemala stalinistične metode vladanja v Sovjetski zvezi. V Sloveniji se je takrat začelo obdobje najhujšega nasilja nad t. i. razrednimi sovražniki, tj. dejanskimi in domnevnimi nasprotniki nove oblasti.¹ Ruski zgodovinar Leonid Gibianski trdi, da je bila Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) takrat v primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi komunističnimi partijami »ena izmed najbolj radikalnih, saj se je najbolj nagibala k sovjetskemu socialno-političnemu vzorcu«. ² To je veljalo tudi za kmetijsko politiko in odnos oblasti do kmetov, saj je partija začrtala ostro politično linijo pri izvajanju različnih ukrepov na področju kmetijstva.

Po koncu vojne se je država znašla v zelo težkem gospodarskem položaju. Kmetijstvo je utrpelo veliko vojno škodo, a politično (partijsko) vodstvo temu področju ni posvečalo posebne pozornosti. Cilj kmetijske politike po vojni je bil povečati kmetijsko proizvodnjo, odpraviti lastninske odnose na vasi ter zagotoviti zadostno količino pridelkov za zaposlene v neagrarnih panogah. Dva temeljna problema v povojnem razvoju kmetijstva sta bila tradicionalni način obdelave zemlje (skoraj brez mehanizacije) in majhna kmečka posestva,

¹ Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 2.

² Gibianskij, *Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945*, str. 54.

ki so bila sposobna preživeti družino, ne pa tudi proizvajati za trg.³ Kmetijstvo je bilo za oblast tako ekonomski kot politični problem.

Oblast je usmerjala razvoj kmetijstva in urejala položaj kmetov z različnimi administrativnimi ukrepi. Na položaj kmetov so vplivali obvezna oddaja (odkup) viška pridelkov in živine, sistem racionirane in od 1948 zagotovljene preskrbe, agrarna reforma (1945/46), ustanavljanje kmetijskih zadrug (1946) ter kolektivizacija kmetijstva z ustanavljanjem kmetijskih obdelovalnih zadrug po sporu z informbirojem. Pomemben vpliv na položaj kmetov je imel prvi petletni plan (1947–1951). Posledica njegovega izvajanja je bila tudi, da se je vedno več kmetov zaposlovalo v industriji. Veliko je bilo namreč kmetov, ki se samo s kmetijstvom niso mogli preživljati in so zato iskali zaposlitev v industriji. To je pripeljalo do začetka procesa deagrarizacije podeželja in spreminjanja čistega kmečkega prebivalstva v polproletariat. Zaradi administrativnega sistema obvezni oddaj in setvenih načrtov ter izvajanja petletnega plana so se namreč zmanjšali že sicer skromni pridelki v kmetijstvu, ki ni bilo več sposobno zagotoviti prehrane prebivalstva niti oskrbovati industrije. Proces hitre deagrarizacije je imel tudi politični značaj. Z ekonomskim pritiskom na kmete, predvsem preko sistema preskrbe, je želel politbiro centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (KPS) spomladi 1949 zagotoviti dodatno delovno silo za industrijo. Kmetje, ki so hrano pridelali sami, namreč niso bili upravičeni do zagotovljene preskrbe. Zato so v industriji zaposlovali predvsem kmete, ki so imeli manj kot pet hektarjev zemlje, saj njihov pridelek običajno ni zadoščal za preživetje družin. Od leta 1948 do leta 1953 se je delež kmečkega prebivalstva zaradi zaposlovanja v neagrarnih panogah, predvsem v industriji, zmanjšal za 8 %, v Sloveniji pa je bilo leta 1953 41 % kmečkega prebivalstva.⁴

Našteti ukrepi so sprožili nezadovoljstvo med kmeti, saj oblast pri njihovem določanju in izvajanju ni upoštevala dejanskih razmer na terenu. Upor kmetov je oblast kaznovala. Zaradi neupoštevanja predpisov oziroma neizpolnjevanja obveznosti se je v prvih povojnih letih zvrstilo veliko sodnih procesov proti kmetom, ki so dosegli vrh med letoma 1949 in 1951 s t. i. kulaškimi procesi, kmetje pa so bili kaznovani tudi v številnih upravnih postopkih.

KMETIJSKA POLITIKA IN POLOŽAJ KMETOV PO SPORU Z INFORMBIROJEM

Leta 1948 je izbruhnil spor z informbirojem. Odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so se poslabšali že konec leta 1947, ko je sovjetska vlada odložila

³ Čepič, *Kmetijska politika in kmetijstvo*, str. 890.

⁴ Čepič, *Spreminjanje poklicne sestave prebivalstva*, str. 972.

sklenitev trgovinskih sporazumov z Jugoslavijo.⁵ Marca 1948 je Sovjetska zveza odpoklicala svoje vojaške in civilne strokovnjake, centralna komiteja jugoslovanske in sovjetske partije pa sta si spomladi 1948 izmenjala več pismem.⁶ Članice informburoja so se brez predstavnikov KPJ sestale konec junija v Bukarešti in sprejele posebno resolucijo o stanju v jugoslovanski partiji. V njej so KPJ označile za »kulaško stranko« ter ji med drugim očitale zgrešeno kmetijsko politiko in krepitev kapitalističnih elementov na vasi.⁷ KPJ je bila deležna očitkov, da odstopa od sovjetskega modela graditve socializma in je bila zato izključena iz informburoja.

Politika jugoslovanskega vodstva je imela po sporu z informburojem dvojni značaj. Po eni strani je oblast preganjala t. i. informburojevce, torej tiste, ki so se strinjali z resolucijo informburoja, po drugi strani pa je sprejela več ekonomskih in političnih ukrepov, s katerimi je želela dokazati svojo poslušnost Moskvi. Jugoslavija se je znašla v zelo težkem političnem, predvsem pa gospodarskem položaju, saj so države vzhodnega bloka uvedle gospodarsko blokado, pomoči zahodnih držav pa po zavrnitvi Marshallovega načrta tudi ni bilo. Ogroženo je bilo izvajanje petletnega načrta, ki ga je moralo partijsko vodstvo že leta 1948 omejiti. Ljudem je grozila lakota, obstajala pa je tudi nevarnost vojaške intervencije z Vzhoda. Zato so začeli jugoslovanski voditelji jeseni 1948 previdno navezovati stike z zahodnimi državami. Njihovo »politiko opazovanja« je kmalu zamenjala »premišljena politika pomoči, ki so jo diplomati poimenovali 'keeping Tito afloat'«. ⁸ Jugoslavija je tako sčasoma prejela precejšnjo nepovratno gospodarsko pomoč v zameno za nekatere koncesije (izpustitev zagrebškega nadškofa Alojzija Stepinca iz zapora, opustitev kolektivizacije). Sredi februarja 1949 so se Združene države Amerike tudi odločile, da bodo Jugoslaviji omogočile nakup strateškega materiala, ki ga je bilo prepovedano izvažati v države vzhodnega bloka. Konec leta 1949 pa je bila Jugoslavija deležna tudi vojaške pomoči.⁹

Ena od pomembnih posledic spora z informburojem je bila, da je partija močno zaostрила odnos do kmetov, saj je resolucija kritizirala tudi kmetijsko politiko. Edvard Kardelj je na petem kongresu KPJ julija 1948 napovedal začetek procesa t. i. socialistične preobrazbe vasi oziroma kolektivizacije kmetijstva z ustanavljanjem kmetijsko obdelovalnih zadrug. Napovedal je zaostritev razrednega boja in skorajšnjo »likvidacijo kapitalističnih elementov

⁵ Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 17–18.

⁶ *Pisma CK KPJ in pisma VKP(b)*, str. 18–27, 35–38.

⁷ Drnovšek, *Zapisniki politburoja CK KPS/ZKS*, str. 112–113; *Pisma CK KPJ in pisma VKP(b)*; Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 18; *Zgodovina ZKJ*, str. 308–310.

⁸ Lees, *Keeping Tito afloat*.

⁹ Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 19–24; Režek, *Spor z Informburojem*, str. 933, 936.

na vasi.«¹⁰ Ekonomski in politični pritisk so takrat posebej občutili veliki kmetje – kulaki.¹¹

Teoretična izhodišča razvoju kmetijstva po socialistični poti je postavil že Lenin. Boj proti t. i. kapitalističnim elementom na vasi, tj. proti kulakom, je po njegovem mnenju potekal v dveh fazah. V prvi je šlo za omejevanje njihovega delovanja, druga faza pa je pomenila »likvidacijo kulakov kot razreda. [...] Voditi ofenzivo proti kulaštvu se pravi pripraviti za stvar in udariti po kulaštvu, toda udariti tako, da si ne bo moglo nikoli več opomoči.«¹² Leninovo stališče je bilo: »Obesite (brez zadržkov, tako da bodo ljudje videli) najmanj sto znanih kulakov, bogatašev, pijavk. [...] Opravite to na način, da bodo na stotine kilometrov okoli ljudje videli, trepetali, vedeli, kričali: ti davijo in davijo do smrti krvosesne kulake.«¹³

Takšnemu razmišljanju je sledila tudi jugoslovanska partija. V tem pogledu je posebej pomenljiv govor Josipa Broza Tita makedonskim zadružnikom v Skopju avgusta 1949, kjer je pojem kulaka opredelil takole: »To je pojem sovražnika socializma, to je naziv za kapitalistične elemente na vasi. Ne moremo reči, da je meja med srednjim kmetom in kulakom. Ne moremo reči, da je srednji kmet tisti, ki ima 8 do 10 ha zemlje, kulak pa tisti, ki ima 10 do 15 ha ali več. Tako ne moremo potegniti meje. Mejo določimo takole: kdo je za socializem, kdo pa proti njemu. Če je kdo proti socializmu, je njegov sovražnik in se nič ne razlikuje od 'kulaka', čeprav nima niti pedi zemlje.«¹⁴

Jugoslovanska oblast se je pri ustanavljanje kmetijsko obdelovalnih zadrug zgledovala po izkušnjah kolektivizacije v Sovjetski zvezi. Predpostavljala je, da bo probleme preskrbe rešila z uzakonitvijo kolektivnega kmetijstva po vzoru sovjetskega, ki naj bi bilo bolj produktivno od individualne kmetijske proizvodnje.¹⁵ Izvajanje kolektivizacije kmetijstva v praksi je določil centralni komite KPJ konec januarja 1949 s posebno resolucijo.¹⁶ Glavni cilj je bil okrepiti zadružni in državni sektor v kmetijstvu ter na ta način premagati zaostanek v razvoju kmetijstva v primerjavi z razvojem industrije. Partija je kot

¹⁰ V. kongres KPJ, str. 347–350, 353.

¹¹ Beseda kulak v ruščini pomeni pest. Izraz so najprej uporabljali za posojevalce denarja, trgovce in druge pridobitnike. Kasneje se je beseda kulak uveljavila za bogate kmete, ki so po agrarni reformi leta 1906 pridobili razmeroma velika posestva in so bili tudi finančno sposobni zaposliti delovno silo. V obdobju Leninove nove ekonomske politike (1921) so kulaki predstavljali vedno večjo grožnjo komunistični oblasti in so se uprli nasilni kolektivizaciji, ki jo je Stalin začel izvajati konec dvajsetih let 20. stoletja. V procesu kolektivizacije kmetijstva so kulaki kot razred leta 1934 izginili.

¹² Stalin, *Vprašanja leninizma*, str. 324–326, 354–355.

¹³ Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 308.

¹⁴ Maršal Tito je govoril makedonskim zadružnikom, str. 1–2.

¹⁵ Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 437, 439–440.

¹⁶ Resolucija o osnovnih nalogah Partije, št. 2.

najuspešnejše sredstvo za doseganje tega cilja videla v ustanavljanju kmetijsko obdelovalnih zadrug. Zakonsko podlago za njihovo ustanavljanje je prinesel *Temeljni zakon o kmetijskih zadrugah*.¹⁷ Zadruge je opredelil kot gospodarske organizacije, v katere naj bi se združevali kmetje z namenom, da bi izboljšali kmetijsko proizvodnjo, zvišali življenjsko raven in zgradili socializem na vasi.¹⁸ Določal je visoke kazni za kazniva dejanja proti zadrugam (poškodba združnega premoženja, oviranje kolektivizacije, propaganda proti zadrugam), tudi kazen zaplembe premoženja in v najhujših primerih smrtno kazen.

Kmetje naj bi se v zadruge vključili prostovoljno, torej sami in brez prisile. Ker se to ni zgodilo, je partija zaostrila stališče in poudarila, da je treba kmeta postaviti pred izbiro, ali gre v zadrugo ali pa bo deležen strogih ekonomskih ukrepov (obvezne oddaje, visoki davki). Tako je ustanavljanje zadrug kmalu preraslo v kampanjo, v kateri je bilo kršeno načelo prostovoljnega vstopa. Velik del kmetov se je vključil v zadruge zaradi političnega in ekonomskega pritiska organov oblasti ali celo pod pritiskom najbližjih sorodnikov.¹⁹ Kmetje so bili zaprti zaradi neizpolnjevanja obveznih oddaj, ne da bi čutili, da so nekaj storili narobe. Podobno je bilo s preprodajo kmetijskih pridelkov: to je bila posledica dejstva, da industrijskih izdelkov niso mogli kupiti, ker ni bilo denarja, zato so jih skušali dobiti v zameno za kmetijske pridelke. Take ukrepe so kmetje razumeli kot prisilo in razlašcanje, česar so se bali že ob izvajanju agrarne reforme na začetku leta 1946. Zato so se upirali, po drugi strani pa so ti ukrepi pospešili odhod kmetov iz vasi v mesta. Oblast je odgovorila z novimi represivnimi ukrepi, ki so privedli tudi do kulaških sodnih procesov.²⁰

Največ kmetijskih obdelovalnih zadrug je bilo ustanovljenih leta 1949, ko jih je bilo v Jugoslaviji 6492, v Sloveniji pa 352. Že naslednje leto je ustanavljanje zadrug močno upadlo. Konec leta 1951 je bilo v Sloveniji 381 zadrug, v katere je bilo vključenih 8600 kmečkih gospodarstev z 32.000 člani. Nato se je začelo število kmetijskih zadrug hitro zmanjševati in leta 1954 jih je bilo le še 43. V Sloveniji je ena zadruga obdelovala povprečno 83 hektarjev površin; jugoslovansko povprečje je bilo 220 hektarjev. V kmetijske obdelovalne zadruge so se vključevali predvsem mali kmetje in bajtarji, srednje velikih kmetov je

¹⁷ Uradni list FLRJ, št. 49/1949, št. 54/1949.

¹⁸ Zakon je določil dve vrsti kmetijskih zadrug: 1. splošne kmetijske zadruge, v katere so se združevali kmetje, ki so želeli obdržati svoje individualno gospodarstvo; 2. kmetijske obdelovalne zadruge, ki so združevale kmete v kolektivna kmetijska gospodarstva. Kmetje so v kmetijske obdelovalne zadruge dali svojo zemljo in delovne pripomočke za skupno kmetijsko pridelovanje. Članica zadruge je postala cela družina, ki je lahko za lastne potrebe obdržala ohišnico.

¹⁹ *Zgodovina ZKJ*, str. 317–318; *Pregled zgodovine ZKJ*, str. 380–385.

²⁰ Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 353, Javno tožilstvo Republike Slovenije (AS 353), fasc. 9, Poročilo o delu JT LRS od 1. 6.–31. 12. 1949; Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 444.

bila v zadrugah petina, velikih pa desetina. Zadruge so bile ekonomsko šibke in niso izpolnile osnovnih ciljev ustanovitve, tj. povečanja kmetijske proizvodnje in oskrbe trga s kmetijskimi pridelki.²¹

Upadanje števila novih zadrug je bilo tudi posledica nepravilnosti pri njihovem ustanavljanju in nasilja nad kmeti, ki so začeli jeseni 1951 množično izstopati iz zadrug. Spremenjene zunanje politične razmere in odnosi zahodnih sil do Jugoslavije po sporu z Informbirojem so sprostili politično in gospodarsko blokado, ki jo je doživela Jugoslavija. To je sprožilo premike tudi v kmetijski politiki in tako je začela oblast v letih 1951 in 1952 postopoma odpravljati administrativne ukrepe na področju kmetijstva, kot na primer obvezno oddajo in odkupe, odpravljene so bile živilske in potrošniške nakaznice, zmanjšal pa se je tudi pritisk na kmete glede ustanavljanja zadrug.²²

V zvezi s procesom kolektivizacije kmetijstva je zanimivo razmišljanje poslanca v prvem parlamentu samostojne Slovenije Ivana Pučnika. Leta 1989 je namreč ocenjeval, da je kmetijska politika po koncu vojne temeljila na ideoloških zablodah. Po njegovem mnenju so kmetje »partiji zamerili predvsem to, da je rinila z glavo skozi zid, čeprav so njeni kadri vsaj do neke mere poznali katastrofalne posledice podobne kmetijske politike v Sovjetski zvezi«. Kljub temu je oblast vsilila kolektivizacijo: razlika med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo je bila po njegovem mnenju samo v imenu – v Jugoslaviji so ustanavljali kmetijske obdelovalne zadruge, v Sovjetski zvezi pa kolhoze. Posebej je izpostavil tudi dejstvo, da je partija s kolektivizacijo močno udarila po kmetih, ki so bili njen najštevilčnejši zaveznik v času druge svetovne vojne.²³

Oblasti ni uspelo izvesti kolektivizacije kmetijstva, a se temu cilju ni dokončno odrekla. Leta 1953 je uzakonila novi zemljiški maksimum in izvedla t. i. drugo agrarno reformo. Kmetje so smeli po *Zakonu o zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam* obdržati 10 hektarjev obdelovalne zemlje, v primeru slabše kakovosti zemlje pa 15 hektarjev. Presežek zemlje je bil razlaščen in je prešel v sklad splošnega ljudskega premoženja; to zemljo so dobile v uporabo kmetijske zadruge in kombinati. S tem je bil odpravljen sloj večjih kmetov v Sloveniji.²⁴

²¹ Čepič, *Kolektivizacija in kolhozništvo*, str. 178; Pučnik, *O dilemah našega kmetijstva*, str. 440–443; Režek, *Spor z Informbirojem*, str. 937–938.

²² Mikola, *Dokumenti o kulaških procesih*, str. 5–6.

²³ Arhiv Študijskega centra za narodno spravo (Arhiv SCNR), Rokopis Ivana Pučnika 14. marca 1989; Munda, *V imenu ljudstva*, str. 132–134, 147.

²⁴ Mikola, *Dokumenti o kulaških procesih*, str. 6.

KAZNOVALNA POLITIKA PO SPORU Z INFORMBIROJEM

Na izvedbo sodnih procesov proti kmetom po koncu vojne so vplivali različni ukrepi oblasti na področju kmetijstva kot taki ter navodila partijskega in političnega vodstva za njihovo izvajanje. Kljub temu da se ta navodila niso nanašala neposredno na delovanje sodišč in izvedbo sodnih procesov, jih lahko označimo kot temeljne smernice sodiščem, kako naj izvajajo kaznovalno politiko proti kmetom.

Sodni procesi proti kmetom so se začeli jeseni 1945. Sodišča so jim sodila na podlagi *Zakona o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže*,²⁵ ki ni vseboval temeljnih kazensko-pravnih načel demokratičnih držav, saj kazniva dejanja niso bila natančno določena.²⁶ To je omogočalo sojenje po načelu analogije: kaznivo je bilo vsako gospodarsko delovanje, ki je bilo zgolj »*podobno navedenim primerom*«. Ministrstvo za pravosodje Ljudske republike Slovenije (LRS) je avgusta 1946 namreč zapisalo, da zakonodajalec v zakonu ni mogel opredeliti vseh oblik tovrstnih kaznivih dejanj, zato je bilo treba prijaviti in preganjati tudi tista dejanja, ki jih zakon ni posebej določal kot kazniva, a so povzročila take posledice kot zakonsko določena kazniva dejanja.²⁷ Kako so sodišča (in tožilstva) sledila temu navodilu, kaže obrazložitev sodbe, v kateri je sodnik okrajnega sodišča v Celju Adolf Reya med drugim zapisal, da za špekulacijo ni »*bistveno, da se je ta že izvršila marveč zadostuje že okolnost, da je obtoženi imel namero s predmeti množične potrošnje špekulirati*«. ²⁸ Posledica takšnega razumevanja zakona je bila, da so tožilstva in sodišča izvajala kaznovalno politiko, ki je v danem trenutku ustrezala oblasti. S tem se je spekter kaznivih dejanj, ki jih je bilo mogoče soditi po tem zakonu, močno razširil.

Splošna politična direktiva v zvezi s kaznivimi dejanji nedovoljene trgovine, špekulacije in sabotaže je bila, da jih je treba zaradi njihove aktualnosti obravnavati prednostno. Z njimi naj bi odpravili številne gospodarske težave po koncu vojne, pomanjkanje blaga in dosegli njegovo ustrežnejšo razdelitev. Predvsem pa je obveljala ocena, da bodo na ta način prisilili kmete, trgovce in druge k bolj vestnemu prijavljanju zalog in pridelkov, preprečili črno klanje živine ter nezakonit promet z izdelki široke potrošnje.²⁹

²⁵ Uradni list DFJ, št. 26/1945.

²⁶ Ferjančič, Šturm, *Brezpravje*, str. 35.

²⁷ ARS, SI AS 227, Državni sekretariat za pravosodno upravo Ljudske republike Slovenije (AS 227), III/1946–A, fasc. 32–1330, št. 389/46, Pojasnila k zakonu o nedovoljeni trgovini, nedovoljeni špekulaciji in gospodarski sabotaži 26. avgusta 1946.

²⁸ Mikola, *Dokumenti o kulaških procesih*, str. 45.

²⁹ Vodušek Starič, *Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu*, str. 152.

Že konec leta 1945 je partija ugotavljala, da so sodišča za kazniva dejanja špekulacije in sabotaže izrekala prenizke kazni. Zato so tožilstva in sodišča dobila navodilo, naj zaostrijo kaznovalno politiko. Poleg tega je centralni komite KPJ konec decembra 1945 sprejel direktivo za ustanovitev posebnih svetov za sojenje kaznivih dejanj nedovoljene trgovine, špekulacije in sabotaže. S sprejetjem te direktive se je kampanja proti (domnevnim) špekulantom in saboterjem močno zaostrila. Boris Kidrič je takrat poudaril, da je zakon za najtežja tovrstna kazniva dejanja predvidel tudi smrtno kazen.³⁰ Spomladi 1946 je ostro nastopil pomočnik ministra za pravosodje Silverij Pakiž, ki je poudaril, da morajo sodišča čim bolj učinkovito podpreti boj proti špekulaciji in sabotaži: *»V takih slučajih je treba udariti tako odločno, da bo ljudem prestala sapa«*.³¹

Komunistična oblast je močno zaostrila odnos in kaznovalno politiko proti kmetom po sporu z informbirojem, ko se je začel proces socialistične preobrazbe (kolektivizacije) kmetijstva z ustanavljanjem kmetijsko obdelovalnih zadrug. Pomembno vlogo so imela v tem procesu sodišča. Predsednik okrajnega sodišča v Ljutomeru Franc Zavašnik je leta 1948 poudarjal, da graditev socializma na vasi zahteva *»ostro borbo za uničenje ostanka kapitalističnih elementov«*.³² Na konferenci predsednikov sodišč decembra 1948 so prisotni sklenili, da morajo sodišča *»stremeti k izoblikovanju socialistične kvalitete svojega dela, ki mora temeljiti na pravilnem odnosu do naše družbene politične stvarnosti in do našega človeka«*. Sodišča so morala zato *»z vso ostrino izvajati linijo borbe proti vsem oblikam kriminala, ki izvirajo iz delovanja razrednega sovražnika in zavirajo našo graditev socializma«*.³³

Konec junija 1949 so se predsedniki okrajnih sodišč mariborskega okrožja zbrali na konferenci v Mariboru. Že omenjeni Zavašnik je takrat poudaril, da mora biti kaznovalna politika sodišča *»v soglasju z drugimi forumi«* in da morajo izrečene kazni najti *»pravilen odmev med ljudskimi množicami«*.³⁴ Predsednik okrajnega sodišča Maribor mesto Drago Tribnik pa je ocenjeval, da v procesu graditve socializma na vasi *»odpor sovražnikov vendar ni prenehal, marveč, da nasprotno v sedanji fazi, ko se zaostruje razredna borba, kaže*

³⁰ Kidrič, Neizprosen boj špekulaciji, str. 2.

³¹ ARS, AS 227, Org/1947, fasc. 54–87, št. 66/47, Zapisnik druge konference predsednikov okrajnih sodišč 6. aprila 1946.

³² Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI PAM 0436, Okrajni ljudski odbor Ljutomer (PAM 0436), šk. 381, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Ljutomer 22. junija 1948.

³³ ARS, AS 227, Org/1948, fasc. 141–204, št. 196/48, Sklepi III. konference predsednikov sodišč 21. in 22. decembra 1948.

³⁴ Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja I.*, Zapisnik sektorske konference v Mariboru 27. junija 1949.

celo tendence naraščanja«. ³⁵ Zato je bila glavna naloga sodišča s konkretnimi odločbami odstranjevati ovire, ki so omejevale razvoj socializma. ³⁶ Predsednik murskosoboškega okrajnega sodišča Pavel Grom je opozoril, da skušajo »kapitalistični in kulaški elementi iz različnih krajev našega okraja s svojim saboterskim delom [...] več ali manj odkrito škodovati naši gospodarski politiki in izigravati naše gospodarske uredbe«. Zato je poudaril, da je v procesu kolektivizacije kmetijstva posebej pomembno kazensko sodstvo, saj »izloča razredne sovražnike in ščiti interese delavskega razreda«. ³⁷

Posledica zaostrenih razmer po sporu z informbirojem je bila, da se je med letoma 1949 in 1951 močno povečalo tudi število sodnih procesov proti kmetom. Na t. i. kulaških procesih ³⁸ so bili večinoma obsojeni veliki kmetje zaradi nedovoljene špekulacije in sabotaže ter zaradi nasprotovanja ustanavljanju kmetijsko obdelovalnih zadrug. Zgodovinar dr. Milko Mikola ugotavlja, da so bili ti procesi »povsem politične narave«. ³⁹ Veliko jih je bilo pripravljenih v naprej, bodisi s ciljem zaplembe premoženja kmetov v korist zadrug bodisi z namenom preprečitve sabotaže in špekulacije. ⁴⁰

Na kulaških procesih, največ jih je bilo na Štajerskem in v Prekmurju, so sodišča sodila kmetom na podlagi *Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže* ⁴¹ ter *Temeljnega zakona o kmetijskih zadrugah*. Izrekala so ostrejšje kazni kot prejšnja leta, predvsem visoke prostostne in denarne kazni. Za razliko od procesov proti kmetom v prejšnjih letih pa so sodišča kot najhujšo izrekala tudi kazen zaplembe premoženja, največkrat v letih 1949 in 1950. S tem v zvezi je zelo značilno stališče predsednika okrajnega sodišča v Celju dr. Marjana Pavliča: »Če n.pr. posestvo veliko 20 ha ali celo 35 ha ne more oddajati skupnosti niti kg krompirja, niti 1 liter mleka itd., potem je dolžnost skupnosti da se pobriga, da bo posestvo racionalno izkoriščeno, da preko ljudskega sodišča lastniku odvzame možnost sabotiranja gospodarskih ukrepov in izreče zaplembo premoženja poleg občutne časovne kazni. Zaplemba premoženja je edina primerna kazen, s katero se večjim saboterjem odvzame obenem z njihovo gospodarsko bazo tudi možnost

³⁵ PAM, SI PAM 0553, Mestni ljudski odbor Maribor (PAM 0553), šk. 1146, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Maribor mesto 30. avgusta 1949.

³⁶ PAM, PAM 0553, šk. 1148, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Maribor mesto 26. februarja 1951.

³⁷ PAM, SI PAM 0438, Okrajni ljudski odbor Murska Sobota (PAM 0438), šk. 545, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Murska Sobota 23. novembra 1950.

³⁸ Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*.

³⁹ Mikola, *Povojne nasilne razlastitve premoženja*, str. 62.

⁴⁰ Mikola, *Dokumenti o kulaških procesih*, str. 5, 6.

⁴¹ Uradni list FLRJ, št. 56/1946.

oškodovanja družbenih koristi, obenem pa služi tudi kot opozorilo drugim, da ne bi izvrševali sličnih kaznivih dejanj.«⁴²

Z zaplembo premoženja je oblast prišla do gospodarskih poslopij in živine, kar je nato dodelila kmetijsko obdelovalnim zadrugam. Pravosodne institucije so že ob posameznih procesih ugotavljale, da je bilo izrekanje kazni zaplembe premoženja večkrat neupravičeno. Predsednik okrožnega sodišča v Mariboru Franc Venturini je konec junija 1949 kritiziral nekatera okrajna sodišča, ki so kazen zaplembe premoženja obravnavala kot »*pripomoček za hitrejšo ustanavljanje obdelovalnih zadrug*«. Takšne postopke je označil kot nepravilne in je predsednike sodišč opozoril, da kazen zaplembe premoženja ne sme biti osnova za ustanavljanje zadrug. Podobno je tudi Tribnik izpostavil napačno prakso sodišča v primeru obsojenih kmetov iz Zrkovcev pri Mariboru, kjer je sodišče izreklo zaplembe premoženja »*predvsem z namenom ustanoviti obdelovalno zadrugo, pri tem pa se je kršilo načelo prostovoljnega vstopa v zadrugo*«. ⁴³ Kljub temu je bila zaplemba premoženja po sodni poti eden od načinov ustanavljanja kmetijsko obdelovalnih zadrug, predvsem tam, kjer oblast kmetov ni mogla pridobiti za njihovo ustanovitev.

Stališča sodišč glede kaznovalne politike se odražajo tudi v utemeljitvah sodb, v katerih so prevladali argumenti, ki so odražali politično in gospodarsko stanje v državi. Značilen je primer obrazložitve sodbe, v kateri je predsednik okrajnega sodišča v Slovenski Bistrici dr. Milan Gorup zapisal: »*Že nešteto krat je bilo povdarjeno v časopisih, na sestankih in v govorih naših vodilnih politikov, kake so dolžnosti kmetov do skupnosti. Zavedni kmetje se dobro zavedajo teh dolžnosti in izpolnjujejo svoje obveze v obliki oddaj kmetijskih proizvodov, zavedajoč se, da je treba prehraniti delovno ljudstvo v mestih in vaseh.*«⁴⁴

Tožilci in sodniki so na procesih označevali kmete kot »*tipične saboterje večjega kova*« in »*vaške mogotce*«, ki da so »*sovražno razpoloženi napram ljudski oblasti*«. Njihovo delovanje je bilo odraz »*kapitalistične miselnosti*«, delovali so »*egoistično*« in zasledovali le lastne koristi. Zato so bili za sodišča nesprejemljivi zagovori obtoženih kmetov, da so se zmotili v velikosti posejanih površin, da je primanjkovalo delovne sile ali da je bila živina bolna. Sodišča tudi niso sprejela zagovorov obtožencev, da so pridelali manj, kot bi morali oddati, in zato niso mogli oddati predpisane količine, da je bila letina

⁴² Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), SI ZAC 0098, Okrajni ljudski odbor Celje (ZAC 0098), šk. 186, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Celje 14. februarja 1950.

⁴³ Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja I.*, Zapisnik o konferenci s predsedniki okrožnih sodišč 4. marca 1950 in Zapisnik sektorske konference v Mariboru 27. junija 1949.

⁴⁴ Prim.: Mikola, *Dokumenti o kulaških procesih*, str. 92.

slaba, da niso prejeli odločb o obvezni oddaji ali da niso imeli denarja za plačilo odmerjenih davkov.⁴⁵

Kmete so zaradi neizpolnjevanja obveznosti kaznovali tudi upravni organi. Poverjenišтва za notranje zadeve so jih pošiljala na družbeno koristno delo. Seznane kmetov, ki so jim določili tako kazen, so sestavljali lokalni partijski aktivisti.⁴⁶ Pri okrajnih ljudskih odborih so bile ustanovljene posebne komisije za zatiranje nedovoljene trgovine in nedovoljene špekulacije. Ustavno sodišče Republike Slovenije je kot nesprejemljivo označilo prakso, da so te komisije združevale sicer »*nezdružljive funkcije odkrivanja, pregona (obtožbe) in odločanja o kazni*«. Komisije so same odločale, katere primere bodo odstopile sodiščem oziroma kdaj bodo same izrekle kazni ali zaplenile predmete, povezane s kaznivim dejanjem.⁴⁷

Število izrečenih kazni po upravni poti je močno naraslo v drugi polovici leta 1949. Javno tožilstvo LRS je konec leta 1949 opozarjalo na nekatere nepravilnosti, kot npr. da so upravni organi kaznovali kmete, čeprav so dokazali, da so izpolnili vse predpisane obveze, in da so upravni organi začeli kaznovati kmete še pred potekom roka za izpolnitev obvez. Komisije so jih kaznovale za isti prekršek dvakrat in niso pravilno odmerjale višine kazni glede na družbeno nevarnost kaznivega dejanja in glede na socialni položaj kaznovanih. Javno tožilstvo LRS je takšno prakso pripisalo nezadostnemu poznavanju kazenskih predpisov.⁴⁸

SODNI PROCESI ZARADI NEDOVOLJENE TRGOVINE, ŠPEKULACIJE IN SABOTAŽE

Tožilstva in sodišča so leta 1949 zaznala velik porast špekulativnih in sabotažnih kaznivih dejanj, ki so ga pripisovala izvajanju procesa diferenciacije na vasi.⁴⁹ Večino so po prepričanju predsednika ljutomerskega okrajnega sodišča Zavašnika storili večji kmetje, ki naj bi tako pokazali, da »*skušajo več ali manj izigrati naše gospodarske uredbe in na ta način škodovati naši gospodarski politiki*«. ⁵⁰ Predvsem v severovzhodni Sloveniji, na Štajerskem in v Prekmurju,

⁴⁵ Prav tam, str. 29, 33, 38, 39, 42, 45, 68, 69, 86, 88.

⁴⁶ Prav tam, str. 5, 6; Mikola, *Zaplembe premoženja*, str. 230, 235, 238.

⁴⁷ Uradni list RS, št. 24/1996.

⁴⁸ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 27. novembra 1949.

⁴⁹ PAM, PAM 0438, šk. 545, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Murska Sobota 15. februarja 1950; SI PAM 0434, Okrajni ljudski odbor Radgona (PAM 0434), šk. 112, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Gornja Radgona 6. oktobra 1951.

⁵⁰ PAM, PAM 0436, šk. 381, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Ljutomer 18. avgusta 1949.

so predsedniki okrajnih sodišč porast teh dejanj pripisovali tudi dejstvu, da so njihovi okraji pretežno kmetijski.⁵¹

Tudi sodišča so vodila brezkompromisen boj proti špekulaciji. Predsednik okrajnega sodišča v Dolnji Lendavi Rudolf Čarni je svoje stališče pojasnil na primeru kmetov, ki so jih preganjali zaradi preprodaje belih žit v lendavskem okraju: *»To niso delali radi tega, ker bi težko živeli, saj je v našem okraju dovolj mesta za vsako prosto delovno silo, ampak iz čiste špekulacije, da bi na račun širokih ljudskih interesov vnašali nered v naše gospodarstvo. [...] Čudno je le [...], da so prijavljeni ljudje, ki imajo toliko zemlje, da bi s svojim delom doma pošteno živeli. [...] Špekulacija se mora likvidirati. [...] Špekulacija je zakonitost kapitalizma. Naša zakonitost pa je borba za izgradnjo socializma.«*⁵²

Tako kot v prvih povojnih letih so bila tudi v času izvajanja procesa kolektivizacije kmetijstva najpogostejša sabotažna kazniva dejanja neizpolnjevanje predpisanih oddaj (žit, krompirja, masti, mesa, mleka ipd.) in odkupov, kmetje niso prijavili vseh ornih površin ali so dajali lažne prijave o z različnimi kulturami posejanih površinah, mleko so redčili z vodo, niso plačevali davkov, opuščali so načrtovane setve. Odpor kmetov se je kazal tudi kot zanemarjanje obdelovanja zemlje, obnavljanja inventarja in vzreje živine.⁵³ Med kaznivimi dejanji nedovoljene špekulacije in trgovine so prevladovali črni zakoli in z njimi povezana preprodaja mesa, strojenje kož brez ustreznega dovoljenja, prekupčevanje z živino in s kmetijskimi pridelki.⁵⁴

V nadaljevanju predstavljamo nekaj najznačilnejših primerov sodnih procesov. Januarja 1949 je okrajno sodišče v Mariboru sodilo skupini *»zrkovških kulakov«*, da bi strlo uporne kmete in ustanovilo kmetijsko obdelovalno zadrugo. Med obsojenimi je bil Jožef Lenhard, ki naj bi se leta 1948 izognil obvezni oddaji, ker naj bi utajil večjo površino posejane zemlje in pri popisu živine navedel lažne podatke. Marija in Jože Pobratinšek naj bi se prav tako izognila obvezni oddaji poljskih pridelkov, veliko orne zemlje naj ne bi obdelala in naj bi na črno klala živino. Jožefa in Marijo Valentan ter Alojzijo in Jožefa Fariča je obtožnica bremenila enakih kaznivih dejanj. Obsojeni so bili

⁵¹ PAM, PAM 0438, šk. 546, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Murska Sobota 24. aprila 1951.

⁵² PAM, SI PAM 0435, Okrajni ljudski odbor Lendava (PAM 0435), šk. 97, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Dolnja Lendava 26. februarja 1949.

⁵³ Prim.: ZAC, ZAC 0098, šk. 187, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Celje 14. februarja 1951; ARS AS 353, šk. 4, Poročilo javnega tožilstva LRS javnemu tožilstvu FLRJ o pregledu kriminala za maj in junij 1949; Poročilo o delu JT LRS od 1. 6.–31. 12. 1949.

⁵⁴ ARS, AS 353, šk. 4, Poročilo javnega tožilstva LRS javnemu tožilstvu FLRJ o pregledu kriminala za maj in junij 1949; Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja I.*, Zapisnik koordinacijske konference pri okrajnem javnem tožilstvu v Celju 29. aprila 1948.

na prostostne kazni in na kazen zaplembe celotnega premoženja.⁵⁵ Ta proces je po mnenju predsednika okrajnega sodišča pokazal »naravo in sebične namere teh izkoriščevalcev delovnega ljudstva, ki so utajevali krompir, svinje, mleko in živino. [...] Sedaj pa so prejeli zaslužene kazni in zemlja, iz katere so hoteli kovati monopolistične dobičke je prešla v last skupnosti in odslej bodo imeli od nje koristi vsi delovni ljudje.«⁵⁶

Tudi okrajno sodišče v Murski Soboti je sodilo velikim kmetom zaradi utaje posejanih površin in pridelkov, ki bi jih morali oddati. Lastnika 14 hektarjev velikega posestva Katarina in Aleksander Šavel naj bi utajila 85 arov z žitom zasejane površine ter 1134 kilogramov žita, ki bi ga morala oddati. Zato sta bila obsojena na osem in deset mesecev odvzema prostosti pogojno ter na zaplembo celotnega premoženja. Andrej Cigler je imel 17 hektarjev veliko posestvo. Sodišče ga je obsodilo, ker naj bi utajil 1,3 hektarja zasejane površine oziroma 1980 kilogramov žita, in sicer na plačilo 100.000 dinarjev kazni ter zaplembo utajenega pridelka.⁵⁷

Iz poročil okrajnih sodišč lahko ugotovimo, da je bilo posebej problematično črno klanje živine. Trgovanje z živino in črno klanje sta se močno razširila spomladi 1950. Najvišje število teh kaznivih dejanj so zabeležila tožilstva na Štajerskem in v Prekmurju. Še posebej se je njihovo število povečalo v ptujskem okraju, kjer naj bi se s črnimi zakoli ukvarjali predvsem mali kmetje, ki so živino kupovali tudi na Hrvaškem.⁵⁸ Problem črnih zakolov je izpostavil tudi predsednik okrajnega sodišča v Dolnji Lendavi Čarni. V lendavskem okraju, kjer je bilo okoli 90 odstotkov malih in srednje velikih kmetov, se je dogajalo, da so »so ljudje v nedeljo dopoldan na svojem domu poklali vse svinje samo zato, da ne bi tudi delavec v industrijskih krajih pojedel košček mesa«. Ugotavljal je, da se je to dogajalo pri ljudeh, ki se »ne morejo šteti za male kmete«.⁵⁹

⁵⁵ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 152–160; Utajevali so krompir, svinje, mleko in živino, str. 3.

⁵⁶ PAM, PAM 0553, šk. 1146, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Maribor 28. februarja 1949.

⁵⁷ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 9.–23. avgust 1949.

⁵⁸ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 7. avgusta 1950.

⁵⁹ PAM, PAM 0435, šk. 97, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Dolnja Lendava 26. februarja 1949; Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja I.*, Zapisnik sektorske konference v Mariboru 27. junija 1949.

SODNI PROCESI ZARADI KAZNIVIH DEJANJ PROTI ZADRUGAM IN ZADRUŽNEM PREMOŽENJU

Sodni procesi proti kmetom zaradi nasprotovanja ustanavljanju kmetijsko obdelovalnih zadrug so potekali vzporedno s kampanjo partijskih organizacij za njihovo ustanavljanje. Največ kaznivih dejanj proti kmetijskim obdelovalnim zadrugam se je zgodilo na ustanovnih občnih zborih zadrug oziroma na sestankih kmetov, kjer so razpravljali o vstopu v zadrugo. Kazniva dejanja posameznih kmetov so se kazala v širjenju propagande proti vstopu v zadruge in v izjavah posameznikov, da izstopajo iz zadrug. Pri tem so pozivali druge zadrugnike, naj storijo enako in naj v izstopnih izjavah zapišejo, da v zadrugo niso vstopili prostovoljno, ampak pod pritiskom zaradi *»previsoke davčne odmere oz. obljub, da jim po vstopu v KOZ ne bo treba plačati davkov«*. Med kaznivimi dejanji proti zadrugam so bile pogoste še kršitve delovne discipline in prisvajanje zadrugnega premoženja (pridelkov, živine in strojev), ki so jih zadrugniki ob vstopu vložili v zadrugo. Največ teh kaznivih dejanj je Javno tožilstvo LRS v letu 1949 zaznalo v okrajih Murska Sobota, Maribor okolica, Ljutomer. Med storilci so prevladovali veliki kmetje oziroma *»dobro situirani kmetje v bogatejših okoliših, s ca 11–20 ha zemlje, torej ljudje z izrazito kulaško miselnostjo«*. V murskosoboškem okraju pa je tožilstvo med storilci teh kaznivih dejanj prijavilo tudi več srednje velikih in malih kmetov. Predvsem med slednjimi naj bi se namreč pojavile govornice, da bodo morali kmetje v zadrugah delati za velike kmete, in pozivi, naj mali kmetje ne vstopajo v zadruge.⁶⁰

Okrajno sodišče v Ljutomeru je obsodilo srednje velikega kmeta Martina Vogrinca iz Moravcev na tri mesece odvzema prostosti, ker naj bi 29. maja 1949 na množičnem sestanku, na katerem so navzoči razpravljali o vstopu v kmetijsko zadrugo, *»kričal, da je oblast uničila že vse velike kmete, sedaj pa hoče uničiti še male in srednje kmete ter da so kmetje prisiljeni vstopiti v kmetijsko obdelovalne zadruge in da sploh ni svobode«*. Po končanem postopku naj bi udaril aktivista, ki je vodil zborovanje.⁶¹

Okrajno javno tožilstvo v Poljčanah je vložilo obtožnico proti kmetu ter nekdanjemu trgovcu in gostilničarju Davorinu Kračunu, lastniku 24 hektarjev velikega posestva. Sodišče je sledilo navedbam v obtožnici in ga obsodilo zaradi nasprotovanja in oviranja ustanavljanja kmetijsko obdelovalne zadruge v Zrečah. Kot član iniciativnega odbora za ustanovitev zadruge naj bi širil sovražno propagando, da bo *»banda postrelila tiste, ki bodo pristopili v zadrugo, da bo v zadrugi lakota in suženjstvo, ker bo oblast s puškami in biči priganjala zadrugnike k delu«*. Obsojen je bil tudi, ker naj bi klevetal ljudsko oblast

⁶⁰ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 8. avgusta 1949.

⁶¹ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 14. julija 1949.

in na črno klal živino. Sodišče mu je prisodilo 22 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom in izreklo zaplembo celotnega premoženja. Obravnavo, ki je potekala 19. avgusta 1949 v Domu kulture v Poljčanah, je spremljalo 400 poslušalcev, med katerimi naj bi bilo tudi veliko kmetov iz okoliških vasi, ki naj bi z »razumevanjem in odobravanjem« sprejeli izrečeno kazen.⁶²

Okrajno sodišče v Ljutomeru je v drugi polovici leta 1949 obravnavalo sedem primerov kaznivih dejanj proti kmetijskim obdelovalnim zadrugam. Predsednik sodišča Zavašnik je poročal, da naj bi se več velikih kmetov vrnilo v zadruge, da jim ne bi bilo treba plačati davkov in da bi z delovno nedisciplino razbijali zadruge. Nagovarjali naj bi ljudi, da izstopijo iz zadrug, zbirali izstopne izjave in naj bi bojkotirali delo na zadružni zemlji. »Radi njihove razbijaške tendence in radi odvrnitve njim sličnih omahljivih zadružnikov od izvršitve enakih kaznivih dejanja, je sodišče v vseh teh primerih izreklo izredno stroge kazni«, in sicer kazen odvzema prostosti od treh mesecev do petih let ter zaplembo celotnega premoženja. Zavašnik je zaključil, da so izrečene kazni »dobro odjeknile med delovnim ljudstvom, zlasti pa tudi med delovnimi in poštenimi zadružniki in pri večini KOZ se je utrdila delovna disciplina«. ⁶³

Okrajno sodišče v Murski Soboti je v drugi polovici leta 1949 obravnavalo tri primere kaznivih dejanj proti zadrugam. Obsodilo je velikega kmeta Ludvika Töröka in njegovo hčerko Irmo Lepoša, ker naj bi 20. junija 1949 razbila zborovanje za ustanovitev kmetijsko obdelovalne zadruge v Fokovcih, in sicer tako, da sta »nahujskala tamkajšnje ljudstvo in širila propagando proti vstopu v KOZ«. Na ustanovnem zboru zadruga naj bi pozivala ljudi, naj zahtevajo vrnitev pristopnih izjav in bojkotirajo zborovanje. S svojim nastopom naj bi dosegla, da so začeli ljudje na zborovanju vzklikati gesla, na primer »dol z zadrugami«, »smrt komunistom«, »smrt tovarnam«. Poleg tega sta prisotne pozvala, naj se uprejo miličnikom, ki so prišli, da bi oba aretirali, kar so ljudje tudi storili. Ko so miličniki izstrelili opozorilne strele v zrak, so se ljudje razšli.⁶⁴ Sodišče je obsodilo tudi srednjega kmeta iz Puconcev, ker naj bi na ustanovnem zboru zadruga zahteval njeno razpustitev in ker naj bi širil

⁶² Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja II.*, Poročilo predsednika okrajnega sodišča v Slovenski Bistrici 15. februarja 1950; ARS AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, od 9. do 23. avgusta 1949.

⁶³ PAM, PAM 0436, šk. 381, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Ljutomer 25. januarja 1950; ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 14. julija 1949 in od 9. do 23. avgusta 1949.

⁶⁴ PAM, PAM 438, šk. 545, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Murska Sobota 15. februarja 1950; ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 14. julija 1949.

sovražno propagando. Sodišče je izreklo kazni od osmih mesecev do dveh let odvzema prostosti ter kazen zaplembe premoženja.⁶⁵

Na začetku decembra 1950 je potekal pred okrajnim sodiščem na Ptujju proces proti članom kmetijsko obdelovalne zadruge Prvenci. Predsednik zadruge Janez Strelec je bil obsojen na tri leta in devet mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom; podpredsednik zadruge in poljedelski brigadir Martin Strelec na tri leta in tri mesece odvzema prostosti s prisilnim delom; član upravnega odbora, skladiščnik in živinorejski brigadir Franc Bezjak na dve leti in tri mesece odvzema prostosti s prisilnim delom ter zadružnik Franc Zemljarič na tri mesece odvzema prostosti pogojno za dve leti. Razen Zemljariču je sodišče drugim trem izreklo tudi kazen zaplembe vsega premoženja. Obsojeni so bili kot *»veliki kmetje, ki so prevzeli absolutno vodstvo v KDZ in so se neomejeno okoriščali z zadružnimi pridelki, dočim so ostali zadružniki bili izkoriščani, posedovali niso niti ohišnic in niso prejeli plačila za svoje delo«*. Javno tožilstvo LRS je ob tem procesu ocenilo, da organi oblasti niso posvečali nobene pozornosti zadrugi v Prvencih, zato je okrajnemu javnemu tožilstvu naložilo, da posreduje pri okrajnem poverjeništvu za kmetijstvo, ki naj uredi razmere v zadrugi, da izrečene kazni ne bi negativno odmevale med drugimi zadružniki.⁶⁶

Pred okrajnim sodiščem je bil obsojen tudi Aleksander Koren iz Borecev pri Ljutomeru. Spominjal se je, da so kmetijsko obdelovalno zadrugo ustanovili pod prisilo maja 1949: *»Najprej so tri tedne dan za dnem hodili okoli nas aktivisti in nas prepričevali vedno ostreje. Nazadnje so nam že grozili, med drugim, da bodo otroke pometali iz šol, da bomo ostali vrez vsega, če ne pristanemo. Kaj sem hotel, nazadnje sem podpisal.«* Ker je bil Koren eden naprednejših in uglednejših kmetov, so mu aktivisti posvetili posebno pozornost; njihovo stališče je namreč bilo, da če bo podpisal Koren, mu bodo drugi kmetje sledili. Ko je bila zadruga ustanovljena, je Koren postal njen predsednik: *»To je bil cirkus! Aktivisti so zganjali mukajočo in upirajočo se živino v skupne hleve, po vasi so tekali kot norci.«* Kdor je vstopil v zadrugo, je lahko obdržal le ohišnico do enega hektarja in tudi eno kravo. Maja 1951 so se v Borecih razširile govorice, da so v sosednji vasi Kokoriči ljudje odgnali zadružno živino domov. Koren je tedaj dejal, da bi tudi oni odgnali živino domov; kmetje so res storili tako, ponj pa je prišla Udba in ga odpeljala v zapor. Korena so neprestano zasliševali tri mesece. Ljutomerski zapori so bili tedaj polni, *»cele upravne odbore so imeli pod ključem. Zadruge so bile tik pred tem, da se razletijo, oblast pa jih je hotela tudi s prisilo obdržati«*. Korenu so marsikaj očitali, najhujša obtožba pa

⁶⁵ PAM, PAM 438, šk. 545, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Murska Sobota 15. februarja 1950.

⁶⁶ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 18. decembra 1950.

je bila spodkopavanje zadruga. Sodil mu je Jože Podlesek in mu izrekel kazen odvzema prostosti za šest mesecev in pol. Maja 1953 so zadrugo v Borecih ukinili; naloga likvidacijske komisije je bila razdeliti bremena zadruga med zadružnike, dolg je plačal tudi Koren.⁶⁷

FIZIČNO NASILJE NAD KMETI

Veliko pomanjkanje prehrambnih artiklov spomladi 1950 je zahtevalo »zaostritev izterjevanja zaostalih obveznosti«, predvsem masti, prašičev in mleka. Zato je javno tožilstvo LRS izdalo posebna navodila za »administrativno izvršbo«, v kateri so morale posebne komisije pobrati zaostale obveznosti kmetov. V posebnih »izterjevalnih« akcijah je prihajalo do velikih nepravilnosti posameznih aktivistov. Javno tožilstvo LRS je izpostavilo okraje Ljutomer, Poljčane, Gornja Radgona, Maribor okolica, Celje in Krško.⁶⁸ Predvsem v okrajih mariborske oblasti je prihajalo do pravih »ekscesov«, ki so se kazali v samovolji odkupovalcev. Ti so v odkupnih kampanjah uporabljali nasilne metode, »ki prekašajo po surovosti vse dosedanje nepravilnosti: nočne preiskave z nasilnim vdiranjem v hiše, tudi v vinjenem stanju, zmerjanje in grožnje z orožjem, grožnje s preselitvijo in družbeno koristnim delom, zapiranjem v kleti, ekserciranje, pretepavanje in drugo zlostavljanje, odvzem premičnin, n.pr. radio aparatov, itd. Pri tem pa odkupovalci in aktivisti, t.j. v večini slučajev uslužbeneci OLO, podjetij, množičnih organizacij itd., ki so vršili navedene nezakonitosti, niso tako postopali samo proti kmetom, ki svojih obvez ne izpolnjujejo, temveč tudi proti onim, ki jih v redu izpolnjujejo.«⁶⁹

V ljutomerskem okraju so aktivisti tako pretepli Jožefa Žulca, da je moral poiskati zdravniško pomoč. Odpeljali so ga iz hiše in mu grozili, da ga bodo ustrelili, če ne pove, kje skriva mast. Ponoči so vdrli tudi v hišo velikega kmeta, ga pretepali in v »spodnjem perilu gonili okoli hiše. Prisilili so ga, da se je moral plaziti po vseh štirih.«⁷⁰ V radgonskem okraju so aktivisti odpeljali Jožefa Petroviča ponoči na krajevni ljudski odbor in ga zaprli v klet. Pet- ali šestkrat so ga pripeljali v pisarno ljudskega odbora in ga po deset minut pretepali. Petrovič je bil težje poškodovan in več dni nesposoben za delo. Kmeta Janeza Šijanca so aktivisti pretepli na njegovem dvorišču; po tem dogodku Šijanec ni slišal na eno uho. Aktivisti so odpeljali v gozd 67-letnega Martina Muleca in ga zasliševali, čeprav jim je pokazal potrdilo, da je izpolnil

⁶⁷ Munda, *V imenu ljudstva*, str. 143, 144.

⁶⁸ ARS, AS 353, šk. 4, Poročilo o gospodarskih kaznivih dejanjih za drugo tromesečje 1950.

⁶⁹ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 18. maja 1950.

⁷⁰ Prav tam.

obveznosti. 70-letna Genovefa Eferl je sama gospodarila na svojem posestvu: *»Ker iz strahu ponoči ni hotela odpreti ekipi, je udrla ta dopoldne v njeno hišo in je eden izmed članov ekipe ustrelil proti njej s pištolo, ko je starka prišla s strahom s sekiro v roki proti vratom. Odpeljali so ji vso mast in meso ter vzeli 2 litra žganja.«*⁷¹

O podobnih nepravilnostih je poročalo tudi javno tožilstvo poljčanskega okraja, kjer so aktivisti ponekod odpeljali kmetom vso živino in *»vse kar se je našlo ter celo suho sadje, orehe, žganje itd. Ljudi so gonili s pomočjo NM na KLO, kjer so jih zapirali v kleti, če so izjavili, da nimajo maščob za oddajo«*. V Prihovi so morali kmetje *»vežbati po vojaško«*, leči na tla in se plaziti; nekateri kmetje, ki so morali poveljevati, pa naj bi uporabljali *»nemško-avstrijsko komando«*. Vse to se je *»na veliko zgražanje ljudi«* dogajalo pred cerkvijo, dogajanje pa je opazoval tudi župnik.⁷²

Kmetje so na take napade odgovorili tudi tako, da so napadali aktiviste in člane odkupnih komisij. Takšni izpadi so se dogajali predvsem v letih 1949 in 1950, ko je bila kampanja za ustanavljanje kmetijskih obdelovalnih zadrug na višku. Najpogostejši incident je bil zmerjanje članov odkupnih komisij: *»Hudičeva oblast, kakršna je danes, da krade, kakor so prej partizani ponoči, sedaj podnevi, pa naj vse skupaj hudič vzame.«* Prihajalo je tudi do preteпов; neki kmet naj bi napadel odkupovalce, *»jih vrgel po tleh ter jim grozil z vilami in nožem, češ da jim bo razparal črevesje«*. Zmerjal naj bi jih s *»Titovimi hlapci, ki kradejo, da so se naučili krasti od partizanov, ki so v gozdu kradli, da ne bodo dolgo tega delali, ker bo kmalu drugače.«*⁷³

SKLEP

Število sodnih procesov proti kmetom zaradi špekulativnih in sabotažnih kaznivih dejanj ter kaznivih dejanj glede ustanavljanja kmetijsko obdelovalnih zadrug je začelo upadati na začetku petdesetih let. Oblast je začela takrat odpravljati nekatere administrativne ukrepe na področju kmetijstva (odkup) in nehala izvajati kolektivizacijo kmetijstva. Vprašanje rehabilitacije kmetov, ki so bili takrat obsojeni, je ostalo odprto. Julija 1970 je ta problem izpostavil poslanec v republiškem zboru Socialistične republike Slovenije Ivan Pučnik. V poslanskem vprašanju, ki ga je poslal predsedstvu skupščine, je spraševal: *»Ali naš ustavno-pravni sistem dopušča možnost rehabilitacije tistih, ki smo jih obsodili, ker so opozarjali na posledice ukrepov določene politike, katero*

⁷¹ Prav tam.

⁷² Prav tam.

⁷³ ARS, AS 353, šk. 5, Bilteni javnega tožilstva LRS, 18. novembra 1950.

smo v kasnejšem družbenem razvoju sami odklonili kot neprimerno?»⁷⁴ Tedanji republiški sekretar za pravosodje dr. Viktor Damjan je zavrnil možnost rehabilitacije kmetov in zapisal, da so sodišča sodila po tedaj veljavnih zakonih, ki da so bili odraz tedanjega političnega in ekonomskega razvoja države.⁷⁵

Vrnitev podržavljenega premoženja je predvidel novembra 1991 sprejeti *Zakon o denacionalizaciji*.⁷⁶ Določil je pogoje, način in postopek denacionalizacije premoženja, ki je bilo od konca druge svetovne vojne podržavljeno s predpisi o agrarni reformi, nacionalizaciji in o zaplembah. Državni zbor Republike Slovenije je oktobra 1996 sprejel *Zakon o popravi krivic*,⁷⁷ ki je v 3. členu opredelil določila nekaterih po koncu vojne veljavnih kazenskih predpisov, na podlagi katerih se je določil status bivšega političnega zapornika. Med njimi so tudi nekatera določila *Zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže ter Temeljnega zakona o kmetijskih zadrugah*, na podlagi katerih so potekali sodni procesi proti kmetov v prvih povojnih letih.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 227, Državni sekretariat za pravosodno upravo Ljudske republike Slovenije

SI AS 353, Javno tožilstvo Republike Slovenije

Pokrajinski arhiv Maribor:

SI PAM 0436, Okrajni ljudski odbor Ljutomer.

SI PAM 0435, Okrajni ljudski odbor Lendava

SI PAM 0438, Okrajni ljudski odbor Murska Sobota

SI PAM 0434, Okrajni ljudski odbor Radgona

SI PAM 0553, Mestni ljudski odbor Maribor

Zgodovinski arhiv Celje, SI ZAC 0098, Okrajni ljudski odbor Celje.

Arhiv Študijskega centra za narodno spravo.

⁷⁴ Arhiv SCNR, Poslansko vprašanje Ivana Pučnika 8. julija 1970.

⁷⁵ Arhiv SCNR, Odgovor sekretarja za pravosodno upravo 23. septembra 1970.

⁷⁶ Uradni list RS, št. 27/91.

⁷⁷ Uradni list RS, št. 59/1996.

Tiskani viri

Darinka Drnovšek, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana 2000.

Milko Mikola, *Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem*. Celje 1999.

Pisma CK KPJ in pisma VKP(b). Ljubljana 1948.

Lovro Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja 1945–1950, I. in II.* Ljubljana 1995.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije.

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Uradni list Republike Slovenije.

V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana 1948.

Časopisni članki

Boris Kidrič, Neizprosen boj špekulaciji, škodljivstvu in kraji državne imovine. *Vestnik mariborskega okrožja*, 2. januar 1946, št. 1, str. 2.

Maršal Tito je govoril makedonskim zadrुžnikom o pomenu kmetijsko-obdelovalnih zadrug. *Kmečki glas*, 11. avgust 1949, št. 33, str. 1–2.

Resolucija o osnovnih nalogah Partije na področju socialistične preobrazbe vasi in pospeševanja kmetijske proizvodnje. *Komunist*, marec 1949, št. 2.

Utajevali so krompir, svinje, mleko in živino, da bi izkoriščali delovno ljudstvo, *Vestnik mariborskega okrožja*, 14. januar 1949, št. 11, str. 3.

Literatura

Zdenko Čepič, Kmetijska politika in kmetijstvo. *Slovenska novejša zgodovina 2*, Ljubljana 2005, str. 889–893.

Zdenko Čepič, Spreminjanje poklicne sestave prebivalstva. *Slovenska novejša zgodovina 2*, Ljubljana 2005, str. 971–972.

Zdenko Čepič, Kolektivizacija in kolhozništvo. *Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1995*, Ljubljana 1996, str. 177–178.

Mateja Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*. Ljubljana 2012.

Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje, Slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana 1998.

Leonid Gibianskij, Sovjetska zveza in Jugoslavija leta 1945. *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*. Ljubljana 1996, str. 53–70.

Lorraine M. Lees, *Keeping Tito afloat, The United States, Yugoslavia and the Cold War*. Pennsylvania 1997.

Milko Mikola, *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje 2012.

Milko Mikola, *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952*. Celje 1999.

Milko Mikola, Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji. *Temna stran meseca: Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. Ljubljana 1998, str. 53–64.

Mirko Munda, *V imenu ljudstva. Tragične usode in stiske ljudi ob povojnih nacionalizacijah in zaplembah premoženja v Sloveniji*. Maribor 1990.

Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963.

Jože Pučnik, O dilemah našega kmetijstva. *Perspektive* (1964), št. 33–34, str. 437–462.

Mateja Režek, *Med resničnostjo in iluzijo, Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958)*. Ljubljana 2005.

Mateja Režek, Spor z Informbirojem. *Slovenska novejša zgodovina 2*, Ljubljana 2005, str. 930–939.

Josif V. Stalin, *Vprašanja leninizma*. Ljubljana 1948.

Jera Vodušek Starič, Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. *Prispevki za novejšo zgodovino* (1992), št. 1–2, str. 139–154.

Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1986.

BACKGROUND OF LEGAL PROCEEDINGS AGAINST FARMERS IN NORTHEAST SLOVENIA AFTER THE DISPUTE WITH COMINFORM (1948–1951)

Summary

After the World War II the communist government directed the farming development and regulated the farmers' statuses with different administrative measures: mandatory giving (purchase) of the surplus of harvest and livestock, system of rationalised and assured supply, agrarian reform, establishment of agrarian cooperatives, and collectivisation of farming with establishing cultivable cooperatives after the dispute with Cominform (Communist Information Bureau). The first five-year-plan (1947–1951) was of a huge importance for the status of farmers, because employing farmers in industry led to deagrarianization of the country.

The above mentioned measures caused a lot of dissatisfaction among farmers, for they thought that the authorities did not respect the real situation while setting and carrying out the measures. Shortly after the war has ended, legal proceedings against defiant farmers for disobeying regulations and unfulfilled obligations began. They reached their peak between 1949 and 1951 with the so-called kulak proceedings. The execution of legal proceedings was next to the already mentioned measures in the field of farming influenced also by regulations introduced by the party or political authorities. Even though the regulations did not directly refer to the courts and the execution of legal proceedings, we can still mark them as fundamental directives for courts in how to carry out the punitive policy against farmers.

The communist authority sharpened the relations and the punitive policy against farmers after the dispute with Cominform, when the process of social transformation (collectivisation) of farming with establishing cultivable cooperatives began. Thus, the number of legal proceedings increased dramatically between 1949 and 1951. The big farmers – kulaks were the most affected ones, for they were prosecuted because of illicit speculations and sabotage, and because they contradicted the establishment of cultivable cooperatives. The majority of these proceedings took place in northeast Slovenia, in Styria and Prekmurje. Courts passed heavier sentences than in years before, the heaviest sentence being the

property confiscation. These were also political proceedings, many of them were decided in advance with the goal to confiscate farmers' properties in order to establish cultivable cooperatives and to hinder the sabotage and speculations.

Farmers were punished for not fulfilling their obligations by administrative organs, i. e. trusts for internal affairs and special commissions for oppressing illicit trade and illicit speculations, which were established by the district people's boards. Farmers were often victims of physical violence that was executed by activists in campaigns, whose goal was to collect farmers' unsettled financial obligations. In the early 1950ies the government started to eliminate administrative measures in the field of farming (giving in and purchase) and finished with collectivisation of farming. Repression of farmers began to lessen and the number of legal proceedings against them decreased.

DER HINTERGRUND VON GERICHTSVERFAHREN GEGEN BAUER IM NORDOSTEN SLOWENIENS NACH DEM KONFLIKT MIT KOMINFORM (1948–1951)

Zusammenfassung

Ende des zweiten Weltkrieges lenkte die kommunistische Macht die Entwicklung der Landwirtschaft und regulierte die Lage der Landwirte mit verschiedenen administrativen Maßnahmen: mit Pflichtabgabe (Pflichtankauf) des Überschusses an Ernte und Vieh, mit dem System rationalisierter und gesicherter Versorgung, mit Agrarreformen, mit Errichtung Landwirtschaftsgenossenschaften und mit Kollektivierung der Landwirtschaft durch Gründung von Landwirtschaftsgenossenschaften nach dem Konflikt mit Kominform (Kommunistisches Informationsbüro). Einen großen Einfluss auf die Lage der Landwirte hatte der erste fünfjährige Plan (1945–1951), denn die Beschäftigung der Landwirte in der Industrie verursachte den Prozess der Deagrarisierung des Landes.

Die oben genannten Maßnahmen lösten die Unzufriedenheit der Landwirte aus, denn bei der Bestimmung der Maßnahmen und ihrer Ausführung berücksichtigte die Regierung die realen Verhältnisse nicht. Bald nach dem Kriegsende begannen Gerichtsverfahren gegen aufsässige Landwirte wegen Nichtbeachtung der Vorschriften und Nichterfüllung der Pflichten. Ihren Höhenpunkt erreichten sie zwischen 1949 und 1951 mit den sogenannten Kulak-Prozessen. Neben den schon erwähnten Maßnahmen im landwirtschaftlichen Bereich wurden die Gerichtsverfahren gegen Landwirte auch durch die Anweisungen der Partei und der politischen Leitung beeinflusst. Auch wenn sie sich nicht direkt auf die Tätigkeiten der Gerichte und die Ausführungen der Gerichtsverfahren bezogen, können wir sie als Grundrichtlinien für Gerichte, wie sie die Strafrechtspolitik gegen Landwirte auszuführen haben, bezeichnen.

Die kommunistische Regierung verschärfte die Beziehungen und die Strafrechtspolitik gegen Landwirte nach dem Konflikt mit Kominform, als der Prozess der sozialistischen Umwandlung (Kollektivierung) der Landwirtschaft durch Entstehung der Landwirtschaftsgenossenschaften begann. Das Resultat der verschärften Beziehungen war die stark angestiegene Zahl von Gerichtsverfahren in den Jahren 1949 bis 1951. Vor allem betraf dies aber große Landwirte – Kulaken, die meistens wegen unerlaubter Spekulationen und Sabotagen sowie wegen des Widerspruchs gegen Landwirtschaftsgenossenschaften verurteilt wurden. Die meisten Verfahren fanden im Nordosten Sloweniens, in der Steiermark und in Prekmurje statt. Die Gerichte sprachen schwerere Anklagen wie in vorigen Jahren aus, unter ihnen auch die Strafe der Vermögensbeschlagnahme. Das waren politische Verfahren, viele waren schon im Voraus mit dem Ziel der Vermögensbeschlagnahme ent-

schieden, um damit die Landwirtschaftsgenossenschaften zu gründen und die Sabotage und Spekulation zu verhindern.

Die Landwirte waren wegen Nichterfüllung der Pflichten von den Verwaltungsbehörden bestraft; das waren Beauftragte für Inneres und besondere Kommissionen für die Bekämpfung des unerlaubten Handels und der unerlaubten Spekulationen, die bei den Bezirksvolksausschüssen engagiert wurden. Die Landwirte waren oft Opfer der physischen Gewalt, die von Aktivisten wegen ihrer unbeglichenen Pflichten ausgeübt wurde.

Anfang der 1950er Jahre löste die Regierung langsam die administrativen Maßnahmen für die Landwirtschaft (Ankauf, Abgabe) auf und beendete deren Kollektivierung. Die Unterdrückung der Landwirte lies ein wenig nach und die Zahl der Gerichtsverfahren verringerte sich auch.

Otto von Habsburg in Slovenci

Martin Marič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Habsburg O. von, 94(4)"19":327

Martin Marič: Otto von Habsburg in Slovenci. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 85–121

Članek govori o zadnjem avstro-ogrskem prestolonasledniku, politiku, pisatelju, pravičniku in Evropejcu Ottu von Habsburgu in njegovem vplivu na Slovenijo. S Slovenci je bil Otto von Habsburg zaznamovan že kot otrok, ko je postal imejitelj oz. pokrovitelj 17. ljubljanskega pešpolka, ki se je po njem imenoval cesarjeviči. V času Kraljevine Jugoslavije je bil nezaželena oseba, saj so v njem videli restavratorja stare monarhije. Podobno je bilo v času druge svetovne vojne. Politična vizija Otta von Habsburga po drugi svetovni vojni je bila združitev Evrope. To si je prizadeval kot evropski poslanec ter kot predsednik Panevropske unije. V 80. letih je postal glasen podpornik osamosvojitve republik Jugoslavije. Njegova zasluga je bila, da je France Bučar o stanju v Jugoslaviji poročal v Evropskem parlamentu. S svojim političnim vplivom in svojim imenom je osebno pomagal in se zavzemal za osamosvojitve Slovenije ter za njeno kasnejšo vključitev v Evropsko unijo.

Ključne besede: Otto von Habsburg, nacizem, Avstro-Ogrska, Slovenija, France Bučar, osamosvajanje, Evropska unija, Panevropska unija

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Habsburg O. von, 94(4)"19":327

Martin Marič: Otto von Habsburg and Slovenes. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 85–121

The treatise discusses the last Austria-Hungary heir to the throne, politician, writer, righteous man and European, Otto von Habsburg, and his influence on Slovenia. Slovenia influenced Otto von Habsburg already as a child, when he became the holder or patron of the 17th Ljubljana infantry regiment, which was named after him as em-

* Martin Marič, profesor geografije in zgodovine, Trate 51, 2213 Zgornja Velka, Slovenija, maric.tine@gmail.com

peror's sons. He was persona non grata in the times of Kingdom of Yugoslavia, for he was regarded as restorer of the old monarchy. It was no different during World War II. A unified Europe was Otto von Habsburg's political vision after World War II. As Member of the European Parliament and as President of the International Paneuropean Union he was trying to reach this goal. In 1980ies he became an avid supporter of independences of the Yugoslav republics. It was by Otto von Habsburg's merit that France Bučar could report on situation in Yugoslavia in the European parliament. With his political influence and his name, he personally helped and supported the independence of Slovenia and its future membership in the European Union.

Key words: Otto von Habsburg, Nazism, Austria-Hungary, Slovenia, France Bučar, independence, European Union, Paneuropean Union

ŽIVLJENJE OTTA VON HABSBURGA IN NJEGOVA POVEZAVA S SLOVENIJO

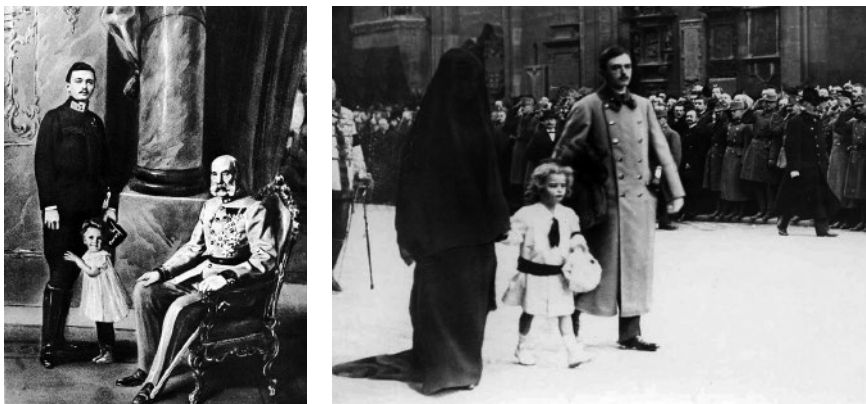
Habsburško vladarsko hišo so konec 19. in v začetku 20. stoletja prizadele različne tragedije. Ostareli cesar Franc Jožef je ostal brez brata Maksimiljana, ki so ga ubili v Mehiki (1867). V zakonu z Elizabeto so se mu rodili hči Zofija, ki je hitro umrla, hči Gizela (1856–1932), sin Rudolf (1858–1889), ki je v še danes ne povsem jasnih okoliščinah naredil samomor, ter Marija Valerija (1868–1924). Leta 1896 je nesrečno umrl tudi cesarjev brat in prestolonaslednik Karel Ludvik, zato je prestolonaslednik postal njegov najstarejši sin Franc Ferdinand, katerega zgodovinska podoba je dobro znana. Po poroki z Zofijo Chotek in določilom morganatičnega zakona potomci Franca Ferdinanda niso mogli postati prestolonasledniki. Drugi v vrsti za prestol je tako postal njegov mlajši brat Oton, ki je zaradi svojega promiskuitetnega načina življenja umrl že leta 1906. Naslednji v vrsti za prestol je tako postal njegov 19-letni sin Karel Franc Jožef, ki se je leta 1911 poročil z Zito Bourbon-Parmsko, kar je bilo po godu tudi cesarju Francu Jožefu.¹

20. novembra 1912 se je Karlu Francu Jožefu ter Ziti rodil sin Otto Franc Jožef (krajše Otto), katerega ime je sicer bilo sestavljeno kar iz 17 imen, ki so počastila njegove prednike. Avstro-Ogrska je po Rudolfu zopet dobila kronskega princa in tretjega v vrsti za prestol. Franc Jožef je v njem videl svetlo prihodnost za monarhijo, v kateri bi po njegovem mnenju Otto vladal v zadnji četrtini 20. stoletja.²

¹ Eva Demmerle, *Habsburžani* (Ljubljana 2013), str. 208, 209 (dalje: Demmerle, *Habsburžani*); Gordon Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor: The Life and Times of Otto von Habsburg* (London-New York 2003), str. 15–17 (dalje: Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*); Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt: po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata* (Ljubljana 2014), str. 22, 23; E. H. P. Corfunke, *Zita-Kaiserin von Österreich, Königin von Ungarn* (Dunaj-Köln-Graz 1986), str. 25–31 (dalje: Corfunke, *Zita*).

² Stephan Baier in Eva Demmerle, *Otto von Habsburg – životopis* (Zagreb 2005), str. 29–32 (dalje: Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*); Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*,

O rojstvu tretjega v vrsti za habsburški prestol je pisal tudi *Slovenec*, ki je poročal o tem, da bo njegov krstni boter sam cesar oziroma njegov zastopnik Franc Ferdinand.³

Slika 1 in 2: Cesar Franc Jožef s prestolonaslednikom Karlom ter njegovim sinom, kronskim princem Ottom (<http://www.ottovonhabsburg.org/medien/img/Kinder-VSKK.jpg>, 22. 11. 2016); Cesarski par s sinom Ottom na pogrebu cesarja Franca Jožefa. (<http://www.ottovonhabsburg.org/medien/img/TrauerzugFJ.jpg>, 22. 11. 2016)

Dogodki, ki so se odvijali kmalu po rojstvu kronskega princa, pa so življenjsko pot Otta von Habsburga povsem spremenili. 28. junija 1914 se je z atentatom na Franca Ferdinanda zanetil tok dogodkov, ki so vodili v prvo svetovno vojno ter spremenili politično podobo Evrope ter sveta. Otto je po smrti Franca Ferdinanda postal drugi v vrsti za avstro-ogrski prestol, po smrti ostarelega cesarja Franca Jožefa leta 1916 pa je postal prestolonaslednik, saj je postal cesar Ottov oče Karel. Na pogrebu Franca Jožefa se je Otto v spremstvu matere in očeta prvič pojavil v javnosti. Odet v bela oblačila je bil posebitev svetle prihodnosti. Časnik *Slovenec* je zapisal: »Srčkani zlatolasek je vzbudil splošno pozornost.«⁴

Otto von Habsburg je postal s slovenskim narodom povezan že v svoji rani mladosti. V času tretjega leta vojne, leta 1916, je Avstro-Ogrsko in s tem tudi Slovenijo prizadela vest, da je umrl cesar Franc Jožef. V teh dneh je vojaško enoto 17. ljubljanskega polka, imenovano tudi »Kranjski Janezi«, ki je ime dobila zato, ker so se v tem polku borili v večini slovenski fantje in moški, doletela novica o smrti njenega imejitelja. Imejitelj ali imetnik je bil znana

str. 24.

³ »Vesel dogodek v cesarski hiši«, *Slovenec*, 20. november 1912, št 267, str. 3; »Vesel dogodek v cesarski hiši«, *Slovenski narod*, 20. november 1912, št 267, str. 3.

⁴ »Dunajsko prebivalstvo prvič videlo malega prestolonaslednika«, *Slovenec*, 2. december 1916, še 276, str. 2.

oseba, po kateri je bila v Avstro-Ogrski poimenovana vojaška enota in je bil na neki način pokrovitelj vojaške enote. Imetnik ljubljanskega polka je bil upokojeni general Hugo Milde von Helfenstein, ki je bil pokopan 22. novembra, torej le dan po smrti Franca Jožefa. Novi cesar Karel je presenetil slovensko javnost, ko je v vsej kopici dela in priprav na cesarjev pogreb obvestil, da je izbral novega imetnika polka, in sicer je bil to njegov prvorojenec in prestolonaslednik Otto.⁵

Časnik *Slovenec* je na naslovnici objavil novico, v kateri je cesar sporočil: »Hočem, da moj prvorojenec, ki mi ga je darovala božja milost, pripada od zdaj dalje moji vrli, junaški vojni sili in ga imenujem vrhovnim imejiteljem mojega pešpolka št. 17, ki bo nosil od zdaj dalje ime Cesarjevič (Kronprinz).«⁶ Ob tem je *Slovenec* izrazil izredno zadovoljstvo, da je cesar že v prvih dneh vladanja izkazal čast Slovincem in njihovim vojakom, ki so bili pogumni in železni bojevniki. Po mnenju časnika je cesar, ki je bil prvič v Ljubljani leta 1914, prepoznal kvalitete slovenskih vojakov, ki so bili vedno neomajni bojevniki cesarja, in jim je zato poklonil čast imeti ime po njegovem sinu in prestolonasledniku Ottu.⁷

V Sloveniji, predvsem na Kranjskem, je bilo po poročanju *Slovenca* zaznati veselje ob imenovanju ljubljanskega polka po mladem prestolonasledniku Ottu oz. Francu Jožefu Ottu, kot so ga takrat imenovali. Svoje veselje in čestitke Ljubljani je v časniku objavil tudi Borojevič. Ljubljanski župan Ivan Tavčar pa je izrazil tudi hvaležnost, in sicer tako, da je hotel »cesarjevičem« podeliti srebrni rog, vendar je za dovoljenje prosil samega cesarja.⁸ Cesar Karel je hitro odgovoril na prošnjo Tavčarja po podelitvi srebrnega roga. Ob tem je še enkrat zapisal, da je dal sinovo ime temu polku zaradi junaštva in pripadnosti ter dolžnosti cesarju. Ob tem se ni spomnil le vojakov tega polka, ampak tudi ostalih Kranjcev, ki so bili zvesti domovini.⁹

⁵ Andrej Mrak, »Navdušene koračnice za polk cesarjeviča Ota«, dostopno: <https://www.rtvsllo.si/kultura/razglednice-preteklosti/navdusene-koracnice-za-polk-cesarjevica-ota/296640>, 24. 1. 2016; Gregor Antoličič, »Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo!«: izbruh prve svetovne vojne v habsburški monarhiji, *Studia Historica Slovenica*, let. 15 (2015), št. 2, str. 259–280.

⁶ »Cesar Karel odlikoval slovenske junake«, *Slovenec*, 28. november 1916, št. 273, str. 1.

⁷ Prav tam.

⁸ »Srebrna rogova domačima pešpolkoma«, *Slovenec*, 29. november 1916, št. 274, str. 2.

⁹ »Cesar Karel vnovič pohvalil sinove naše dežele«, *Slovenec*, 1. december 1916, št. 276, str. 4.

Slika 3: Otto von Habsburg na razglednici Maksima Gasparija leta 1917
(Vir: Andrej Mrak, »Navdušene koračnice za polk cesarjeviča Ota«, https://img.rtvsl.si/_up/upload/2012/11/25/64936739_12.jpg, 22. 11. 2016)

Slovenecem se je v času obstoja Avstro-Ogrske mladi prestolonaslednik oz. cesarjevič vtisnil v spomin še toliko bolj zaradi njegove vloge imejitelja 17. ljubljanskega polka in njegove podobe, ki je krasila in bila prepoznavni znak tega »slovenskega polka«. V čast polku cesarjeviča je bilo napisanih in uglasbenih celo nekaj pesmi.¹⁰

Otto se je iz otroštva spominjal svojega polka cesarjevičev iz Ljubljane, in kot je sam dejal, so bili to zelo lepi spomini. Von Habsburg se je kot otrok prav preko svojega ljubljanskega polka zavedal naroda Slovencev, vendar mu je bilo žal, da se ni naučil slovenskega jezika.¹¹

Ob pogovoru za časnik *Delo* je Habsburg še dejal, da je kot pokrovitelj ljubljanskega polka čutil osebno vez s Slovenci. S pripadniki tega regimenta oz. polka je po njegovih besedah ohranil stike vse do druge svetovne vojne.¹²

Ob obisku dr. Franceta Bučarja in ekipe RTV Slovenija leta 2008 je Habsburga na njegovem domu v Pöckingu spremljalo tudi društvo za zgodovino prve svetovne vojne. Ottu so ob tem dogodku poklonili relief triletnega cesarjeviča Otta. Ta podoba je bila med vojaki polka kot tudi Slovenci prepoznaven znak cesarjeviča Otta v času prve svetovne vojne. Tudi društvo 17. pehotnega polka Kranjskih Janezov je v oblačilih regimenta v postroju

¹⁰ Andrej Mrak, »Navdušene koračnice za polk cesarjeviča Ota«, dostopno: <https://www.rtvsl.si/kultura/razglednice-preteklosti/navdusene-koracnice-za-polk-cesarjevica-ota/296640>, 24. 1. 2016.

¹¹ Rosvita Pesek, Njegovo visočanstvo: Otto von Habsburg (pogovorna oddaja), dostopno na: <http://4d.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-informativni-program/110787278>., 21. 1. 2016.

¹² Anton Rupnik, »Slovenija most za Evropo«, *Delo*, 21. januar 1991, št. 16, str. 9.

pozdravilo njihovega takrat še živečega imejitelja. Ponazoritveno skupino iz društva IR 17 je na zasebni avdienci v Pöckingu sprejel Otto von Habsburg in jim podelil medalje.¹³

Otto in njegovi bratje in sestre so bili v času vojne dokaj izolirani od vojnega dogajanja. Prizadevanja cesarja Karla, da bi reorganiziral državo ter čim hitreje sklenil mirovni sporazum, niso bila realizirana oz. so propadla zaradi različnih vzrokov. Avstro-Ogrska je zaradi nacionalnih nasprotij in poraza centralnih sil jeseni leta 1918 razpadla. Cesar se je moral odpovedati svoji politični vlogi v Avstriji, nezaželen pa je postal pri vseh novih narodnih državah.¹⁴

Ob koncu prve svetovne vojne in odločenosti slovenske politike, da se odcepi od Avstro-Ogrske monarhije, se je pretrgala tudi vez med Slovenci ter cesarjem Karlom in njegovim sinom Ottom. Slednji se je nekaj desetletij kasneje spominjal, da je po njegovem mnenju Anton Korošec naredil napako, ko je slovenski prostor vezal na jugoslovanskega oz. na srbsko prevlado.¹⁵

Cesarska družina se je znašla na begu, sprva so bili na lovskem dvorcu Eckartsau v Avstriji, kjer so hitro postali nezaželeni in so bili s pomočjo britanskih vojakov z vlakom prepeljani v Švico. Ob tem dogodku je cesar dejal: »Pred 700 leti so moji predniki prišli iz Švice v Avstrijo, sedaj se po tej poti vračam nazaj.«¹⁶

V švicarski emigraciji je Otto bolje spoznal svojega očeta, ki je sedaj zanj imel več časa in bdel nad njegovim učenjem ter mu predajal svoje življenjske nazore. Po izgubi prestola je kralj Karel dvakrat neuspešno poizkusil prevzeti oblast na Madžarskem. Po drugem neuspelem poskusu so tiho podporo Karlu odpovedali tudi Francozi, Švicarji pa ga niso bili več pripravljeni sprejeti nazaj. Britanci so priprti kraljevi par želeli čim prej odpeljati iz Madžarske, zato so ju preko Donave in Sredozemskega morja izgnali na atlantski otok Madeiro, kamor so kasneje prispeli tudi otroci.¹⁷

Tam je družina Otta von Habsburga živela v skromnih razmerah, saj so ostali brez finančnih sredstev. Tega obdobja se je Otto kljub pomanjkanju zelo

¹³ Rosvita Pesek, Njegovo visočanstvo: Otto von Habsburg (pogovorna oddaja), dostopno: <http://4d.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-informativni-program/110787278>., 21. 1. 2016; Rosvita Pesek, Bučar (Celovec 2016), str. 154, 155 (dalje: Pesek, Bučar); Zgodovinsko društvo IR 17, dostopno: <http://www.ir-17.com/podelitev-prapora/>, 24. 1. 2016.

¹⁴ Gordon Brook-Shepherd, Poslednji Habsburžan (Ljubljana 1972), str. 127–145 (dalje: Brook-Shepherd, Poslednji Habsburžan).

¹⁵ Erich Feigl, *Otto von Habsburg-Profil eines Lebens* (Wien-München 1992), str. 19 (dalje: Feigl, Profil eines Lebens).

¹⁶ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 59.

¹⁷ Brook-Shepherd, *Poslednji Habsburžan*, str. 72–209; Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 54, 55.

rad spominjal, saj mu je tam oče predal svoje življenjske nazore in smernice, ki so temeljile na strpnosti in spoštovanju vseh ljudi ne glede na narodnost. Slabe življenjske razmere in psihični napor pa so skrhalo zdravje cesarja Karla, ki je zbolel za pljučnico in na Madeiri umrl. Njegovi smrti je prisostvoval tudi njegov najstarejši sin Otto, saj je mati Zita želela, da se mora bodoči cesar spoprijeti tudi s takšnim žalostnim dogodkom. Ob smrtni postelji je Otto moral priseči, da bo do svojih narodov enako dober vladar, kot je bil oče.¹⁸

Po smrti očeta je zatočišče družini Habsburg nudil španski kralj. Junija 1923 so se preselili v baskovsko vasico Lequitio, kjer je Otto odraščal in kjer se je šolal po zahtevnem avstrijskem in madžarskem učnem programu. Leta 1929 pa so se zaradi politične napetosti v državi preselili v Belgijo, kjer se je Otto vpisal na univerzo v kraju Leuven.¹⁹

Leta 1930 je Otto von Habsburg postal polnoleten in tako je postal legitimni vladar habsburške dinastije. V tem času se je v Avstriji krepilo restavracijsko gibanje, ki je na čelu države hotelo mladega Otta von Habsburga.²⁰ O podeljevanju naziva častnega občana v številnih avstrijskih občinah je pisal tudi časnik *Slovenec*, ki je poročal o tem, da je kar 60 % občin podelilo ta naziv Ottu. Po mnenju novinarja je restavracijsko gibanje v Avstriji bilo vodeno s strani aristokratov in generalov, vendar je bilo v manjšini.²¹ Tudi v Jugoslaviji je pred restavracijo Habsburžanov vladal strah, kar je bil tudi eden izmed razlogov za nastanek Male antante (politična zveza Jugoslavije, Češkoslovaške in Romunije). Leta 1935 so državniki članic Male antante sklenili, da ne bodo dopustili restavracije Habsburžanov, saj bi to pomenilo nemire v regiji. Šele leta 1937 je jugoslovanska politika spoznala, da so možnosti za vladanje Otta von Habsburga majhne ter da nevarnost za nemire v regiji ne gre iskati v Avstriji, temveč Nemčiji.²²

Otto von Habsburg je v tem času zelo uspešno študiral in obiskoval različna predavanja prava, zgodovine, političnih znanosti, filozofije, ekonomije, kmetijstva, bankirstva, socialnega skrbstva ... Bil je mnenja, da je pred njim velika odgovornost in da nikoli ne bo vedel preveč. Tako tudi ni presenetljivo,

¹⁸ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 68; Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 63, 70–72.

¹⁹ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg* str. 71–73.

²⁰ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 77–79, Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 86, 87.

²¹ »Princ Oton častni občan že treh petin občin«, *Slovenec*, 14. julij 1935, št. 159a, str. 2.

²² Milan Vanku, *Mala antanta 1920–1938* (Užice 1969), str. 14–18 in 123, 124 (dalje: Vanku, *Mala antanta*); Arnold Suppan, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938* (Dunaj 1996), str. 1167; »Sklepi MZ in evropski položaj«, *Slovenec*, 1. september 1935, št. 200, str. 1.

da je doktoriral s 23. leti. Pri profesorjih je bil označen kot inteligen in nadarjen mladenič.²³

Otto je kasneje priznal, da so se v začetnih letih pregnanstva skupaj z družino borili za restavracijo, vendar je kasneje to preraslo v odgovornost do narodov, ki so jim vladali njegovi predniki.²⁴

Politično delovanje Otta von Habsburga se je začelo spreminjati z vzponom nacizma. V tej ideologiji je kritičen in razgledan Habsburg prepoznal nevarnost za Evropo, še preden je Hitler prišel na oblast. Otto von Habsburg je do tega spoznanja prišel, ko je kupil Hitlerjev *Mein Kampf* (Moj boj) ter ga temeljito preučil. V knjigi je Hitler ostro obsodil tudi Habsburžane, ki jih je dolžil izdajstva nemškega naroda in prevelike strpnost do Slovanov. Knjigo je Otto označil kot sovražno, po njegovem mnenju je bila napisana zelo slabo, in sarkastično je pripomnil, da bi ji zlahka bilo naslov »Moj boj z nemškim jezikom«.²⁵

Pozimi leta 1932/1933 je za potrebe doktorata odpotoval v Nemčijo, kjer je na shodu Hitlerja tudi videl, vendar je srečanje z njim dvakrat odklonil, saj bi po njegovem mnenju Hitler to hitro lahko izkoristil v propagandne namene. Se pa je srečal s predsednikom Hindenburgom, s katerim sta govorila o preteklosti. Kasneje je Habsburg dejal, da bi bil pogovor s Hitlerjem verjetno edini zanimiv pogovor, ki se mu je izognil.²⁶

Zavrnitve in Habsburgove kritike nacionalsocializma v Avstriji pa Hitler ni prenesel in je leta 1933 naročil aretacijo Habsburga, ki so ga med tem nemški časopisi žalili.²⁷

Delovanje Otta von Habsburga se je v tem času osredotočalo na Avstrijo in na morebitno vrnitev Habsburžanov, toda prav v tem času so nacisti v puču ubili avstrijskega kanclerja Dolfussa. Novi kancler je bil Habsburgu naklonjen, vendar se je bal intervencije Male antante ter Nemčije, če bi se Otto vrnil. Na sestanku med Habsburgom ter Schuschniggom je Otto pozval kanclerja, naj se proti nacizmu bori z vsemi sredstvi, kar pa slednjemu ni uspelo. Otto von Habsburg je bil pripravljen sprejeti vlogo kanclerja ter se upreti naraščajočemu vplivu nacistov. V pismu kanclerju je dejal: »... v kolikor se vam zdi, da

²³ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 73, 74.

²⁴ Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 68.

²⁵ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 81, 82.

²⁶ M. Fleischhacker, C. Ultsch, »Otto Habsburg: Ich habe sie alle gekannt«, *Die Presse*, 9. november 2007, dostopno: http://diepresse.com/home/panorama/oesterreich/342228/Otto-Habsburg_Ich-habe-sie-alle-gekannt, 22. 1. 2016; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 83, 84.

²⁷ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 85; Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 81; Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 27; U. Kulke, F. Müller, »Der kaiserliche Strippenzieher«, *Die Welt*, 28. junij 2007, dostopno: <http://www.welt.de/politik/article980984/Der-kaiserliche-Strippenzieher.html>, 27. 1. 2016).

ne zmorete pritiskov Nemcev, vas prosim, da na mene prenesete vse dolžnosti kanclerja. Odločen sem iti do konca za zaščito naroda in države in mislim, da bom našel podporo tudi pri ljudstvu. Zaradi dolgotrajnih postopkov pri priznavanju zahodnih sil tokrat ne mislim na restavracijo monarhije.«²⁸

Ottu je bila v prvem planu svobodna in neodvisna Avstrija, česar pa Schuschnigg ni uspelo doseči, saj je Hitler Avstrijo pripojil Nemčiji. Habsburg je kasneje dejal, da se je bil pripravljen boriti za Avstrijo tudi za ceno svoje smrti, kar bi se po vsej verjetnosti zgodilo, saj je bila Avstrija vojaško prešibka za mogočen nemški vojni stroj.²⁹

Otto je svoje delovanje proti nacizmu in za Avstrijo nadaljeval v Franciji, kjer se je povezal s francoskimi politiki. Neuspešno je koordiniral tudi odporiško gibanje v Avstriji. Prav tako je neuspešno skušal povezati emigrantske avstrijske politike v enotno politično telo, saj so bile politične prepreke med njimi prevelike. V tem obdobju se je povezal tudi z ustanoviteljem Panevropskega gibanja Richardom Coudenhove-Kalergijem.³⁰

Habsburg je stik navezal tudi z ameriškim predsednikom Rooseveltom, leta 1940 ga je tudi obiskal. Predsedniku Rooseveltu je predstavil svetovno nevarnost Nemčije, zavzel se je za Avstrijo, Madžarsko ter Hrvaško. Predstavil je tudi vizijo ustanovitve Podonavske federacije, kjer bi si narodi izbrali svojo ureditev. Roosevelt se je z ustanovitvijo te federacije strinjal, saj je videl v tej državi tampon za blažitev nemške ter ruske hegemonije. Med obiskom v ZDA je Otto spletel obširno mrežo poznanstev med kongresniki, senatorji, gospodarstveniki in cerkvenimi dostojanstveniki. Na drugi strani je v ZDA naletel na uporno delovanje močne organizacije češkoslovaškega predsednika Beneša, ki Habsburžanov ni maral.³¹

Ob vrnitvi v Evropo je Nemčija napadla Belgijo in Otto je bil z družino znova na begu. V Parizu je Habsburg v času napada Nemčije deloval z

²⁸ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 96–100; K. Schuschnigg, *Im Kampf gegen Hitler* (Dunaj-München 1988), str. 238, 239; W. Shiere, *Vzpon in padec Tretjega rajha* (Ljubljana 1969), str. 475–484.

²⁹ U. Kulke, F. Müller, »Der kaiserliche Strippenzieher«, *Die Welt*, 28. junij 2007, dostopno: <http://www.welt.de/politik/article980984/Der-kaiserliche-Strippenzieher.html>, 27. 1. 2016; V. Vinković, Intervju s Karlom Habsburgom, *Otto i Hrvati* (DVD) Sveznadar (Zadar 2013) (dalje: Vinković, *Otto i Hrvati*); Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 105.

³⁰ Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 100; Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 143, 144; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 118; Peter Pirker, *Gegen das Dritte Reich*, Kitab (Celovec 2010), str. 70, 77, 78.

³¹ Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 143–145; Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 112–115; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 119, 120.

ministrskim predsednikom Reynaudom, notranjim ministrom Mandelom, Charlesom de Gaullom in poljskim generalom Sikorskim.³²

Delovanje Otta von Habsburga tik pred kapitulacijo Francije je bilo zelo človekoljubno, saj je na Ottovo prošnjo portugalski konzul izdal več tisoč viz za politične nasprotnike nacizma. Po nekaterih ocenah naj bi Otto von Habsburg poskrbel za odhod več kot 15.000 Judov, komunistov in ostalih nasprotnikov nacizma iz Francije.³³

Po porazu Francije je Habsburg politični azil našel v ZDA, kjer je na različne načine deloval proti nacizmu in za države Srednje Evrope. Boril se je za enotno avstrijsko emigrantsko vlado, vendar se je pri Avstrijcih tako kot že prej v Parizu izrazila nesložnost. Večji politični uspeh je dosegel, ko so ZDA priznale Avstrijce kot zavezniški narod, ne pa kot sovražnike. Po njegovi zaslugi in posredovanju pri predsedniku Rooseveltu zavezniki dlje časa niso bombardirali avstrijskih mest. V Avstriji je bilo zaradi njegovega posredovanja manj žrtev ter škode zaradi zavezniških bombardiranj. Preko svojih zvez v Evropi si je Habsburg prizadeval za prestop Madžarske na stran zaveznikov, v čemer je Habsburga podpiral tudi Churchill.³⁴ Habsburg je že v času vojne imel vizijo za povojno ureditev Evrope, predvsem na območju Podonavja. Zavzemal se je za federacijo, na čelu katere bi bila zvezna oblast. Ta oblast bi imela nadzor nad gospodarsko ter zunanjo in obrambno politiko. Njegova zamisel je že v 40. letih spominjala na zasnovo in ureditev podobno EU.³⁵

Churchill in Roosevelt sta podpirala Podonavsko državo, v kateri bi jedro tvorila Avstrija, vendar so temu nasprotovali tako britanski zunanji minister Eden kot tudi Rooseveltovi proruski svetovalci.³⁶

Na povabilo Churchilla je Habsburg sodeloval na konferenci v Quebecu, kjer se je zavzemal za povojno ureditev Evrope in priznanje Avstrije kot prve nacistične žrtve. Opozoril je tudi na nevarnost sovjetizacije Avstrije in možnost prestopa Madžarske na stran zaveznikov. Habsburg ter Churchill pa se nista strinjala z vključitvijo Hrvaške v Podonavsko federacijo, saj je Churchill želel obnoviti Jugoslavijo.³⁷

³² Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 149.

³³ Demmerle, *Habsburžani*, str. 235; Baier in Demmerl, *Otto von Habsburg*, str. 126–128.

³⁴ Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 157–163; Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 131; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg* 140–146; Elizabeth Barker, *Churchill i Eden u ratu* (Zagreb 1980), str. 291, 293, 294 (dalje: Churchill i Eden).

³⁵ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg* str. 147, 148.

³⁶ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 150, 151; Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 150; Barker, *Churchill i Eden*, str. 292.

³⁷ University of Wisconsin Digital Collection; *The first Quebec Conference and related conversations at Hyde Park and Washington*, str. 1111–1113, dostopno: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1943>, 23. 1. 2016; Churchill i Eden, str. 292.

Proti Ottu von Habsburgu so v ZDA delovali tudi nekateri slovenski politiki, ki so za njegovo vizijo Podonavske federacije izvedeli že poleti 1941. Iz korespondence med jugoslovanskim veleposlaništvom v Washingtonu ter veleposlaništvom v Buenos Airesu je vidno, da so jugoslovanskega veleposlanika v Argentini Izidorja Cankarja opozorili, da naj bi bila Habsburgova nova država le obnovljena Avstro-Ogrska. Pri tem pa je svetnik jugoslovanske ambasade, ki je sicer bil Slovenec (Vladimir Rybář), opozoril na velik vpliv Otta von Habsburga na predsednika Roosevelta. Podobna opažanja je Cankarju sporočil tudi Krek, ki je bil zaskrbljen, da bo Ottova nova država Sloveniji odtegnila Štajersko in Koroško. Nekdanji minister v Stojadinovičevi vladi Franc Snaj je Cankarju predstavil delovanje Otta von Habsburga in njegovih bratov za združeno Podonavje. Ob tem je povedal, da so nekateri slovenski politiki grajani, da se hočejo vrniti pod Avstrijo. Snaj je dejal, da to ni njihov cilj, da pa se avstrijski opciji ne smejo odreči.³⁸

Prav Snaj je v ZDA opozoril vplivnega ameriškega Slovenca Louisa Adamiča o povojni ureditvi Evrope, v kateri bi imel vlogo tudi Otto von Habsburg. Adamič je bil mnenja, da takšna ureditev ne bo prinesla miru, zato je začel proti Habsburgu politično delovati. Tako je Louis Adamič po objavi zemljevida evropske ureditve po vojni, ki so ga naredili na Univerzi Columbia, začel odločno ukrepati proti Habsburgu. Na tem zemljevidu se je ozemlje Slovenije znašlo pod Avstrijo, kar je zmotilo Adamiča, ki je Habsburga primerjal s kvistlingom. Adamič je organiziral slovenska društva in Slovence v ZDA, da so izrazili zahtevo po združenju Sloveniji. Ameriškemu državnemu sekretarju je poslal pismo, v katerem je opozarjal na reakcionarne sile Vatikana, poljske in madžarske aristokracije ter Otta von Habsburga. V pismu je vidno, da je bil dobro obveščen o povezavi Habsburga s politiki ZDA, saj mu je očital prevelik vpliv na ameriško politiko. Prav tako je Adamič odločno ukrepal proti ustanovitvi avstrijskega bataljona znotraj ameriške vojske. Bil je mnenja, da bodo v ta bataljon vpoklicali tudi Slovence, zato je ukrepal tako, da je napisal protestno pismo ženi predsednika Roosevelta. Ustanovitev avstrijskega bataljona pod pokroviteljstvom Habsburgov je tako propadla tudi zaradi nasprotovanja slovenskih ter jugoslovanskih organizacij.³⁹

Habsburg je bil mnenja, da so bili za rušenje njegovega delovanja v ZDA krivi predvsem Beneš ter Sovjetska zveza, ki je imela s Podonavjem že svoje

³⁸ Andrej Rahten, *Izidor Cankar: diplomat dveh Jugoslavij* (Ljubljana 2009), str. 102, 107, 108, 109.

³⁹ France Adamič, *Spomini in pričevanja o življenju Louisa Adamiča* (Ljubljana 1983), str. 108, 109, 110.

načrte, kar je bilo z moskovsko deklaracijo tudi nakazano, saj je končna usoda Avstrije bila odvisna od upora Avstrijcev proti nacizmu.⁴⁰

Habsburg je bil prisoten tudi na drugi konferenci v Quebecu, kjer so govorili predvsem o povojni ureditvi Podonavja in o možnosti sovjetizacije Madžarske. O Jugoslaviji je Roosevelt povedal, da je umetna država, ki bi se morala reorganizirati in federalistično preoblikovati, vendar natančnih načrtov ni podal.⁴¹

Roosevelt je Habsburga seznanil tudi s planom Morgenthau (povojni načrt razrušitve nemške industrije), ki pa ga Otto ni odobral in ga je imel za nečloveškega in nesmiselnega. Habsburgu gre tudi zasluga, da Avstrija ni bila razdeljena le na sovjetsko in anglo-ameriško okupacijsko cono. Bil je mnenja, da bi sovjetska zasedba Dunaja, Gradiščanske ter Štajerske pomenila sovjetizacijo Avstrije. Vztrajal je, da naj predsednik posreduje in Avstrijo razdeli na štiri cone, v kateri bi imel vpliv tudi de Gaulle, kar se je kasneje tudi zgodilo. Pogovarjal se je tudi s Churchillom in upal na njegovo podporo pri prestopu Madžarov na stran zaveznikov in s tem izogibu sovjetizacije Madžarske. Ta načrt je zaradi pronicanja informacij v javnost izgubil podporo pri Britancih. Po mnenju Habsburga prestop Madžarske na stran zaveznikov ni uspel tudi zaradi levičarsko usmerjene žene Roosevelta, ki je v komunizmu videla alternativo krščanstvu.⁴²

Habsburg se je jeseni 1944 vrnil v Evropo, kjer si je še dalje prizadeval rešiti Avstrijo in Madžarsko pred sovjetskim vplivom. Nekaj časa po drugi svetovni vojni je celo bival v Avstriji, vendar je bil hitro pregnan s strani predsednika (socialista) Karla Rennerja.⁴³

Po vojni se je Otto von Habsburg angažiral kot publicist in predavatelj. Prepotoval je domala cel svet ter se spoznal s številnimi voditelji držav, cerkvenimi dostojanstveniki in ljudmi s področja gospodarstva.

S svojim obširnim znanjem in prodornim ter vizionarskim umom je pisal za različne svetovne časopise. Tematika njegovih predavanj, kolumn in knjig je bila predvsem politika, v manjši meri pa tudi zgodovina ter potopisi. Napisal je več kot 30 knjig. V kolumnah je analitično obravnaval vpliv komunizma, borbe Zahoda ter Vzhoda, možnosti združitve Evrope, mirovnih vprašanj na

⁴⁰ Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 136; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 141, 155.

⁴¹ University of Wisconsin Digital Collection – United States Department of State / Foreign relations of the United States. Conference at Quebec, 1944, str. 367–369, dostopno: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1944>, 22. 1. 2016.

⁴² Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 158; U. Kulke, F. Müller, »Der kaiserliche Strippenzieher«, *Die Welt*, 28. junij 2007, dostopno: <http://www.welt.de/politik/article980984/Der-kaiserliche-Strippenzieher.html>, 27. 1. 2016; Barker, Churchill i Eden, str. 192.

⁴³ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 172, 173, 176.

kriznih žariščih in problematiki Podonavja. Njegovo mišljenje se je velikokrat zoperstavilo splošnemu mišljenju, zato so nekateri časopisi njegove kolumne tudi nehali objavljati. Habsburg je pravilno napovedal spor med Stalinom ter Mao Cetungom. Mnogim katoličanom se je zameril, saj je kot katoličan pisal o islamu ter se zavzemal za razumevanje islama in krščansko-muslimanski dialog. Bil je eden redkih nemuslimanov, ki je bil sprejet v Kraljevsko akademijo v Maroku, katere zasedanj se je redno udeleževal. Ob pisanju kolumn ter knjig pa je bil priznani predavatelj širom sveta. Med leti 1948 in 1966 le dve leti ni šel na predavanja po ZDA. Habsburg si je beležil, v koliko mestih ZDA je prespal, ter naštel kar 490 različnih mest. Na njegovem največjem predavanju v mestu Provo v Utahu je bilo zbranih kar 15.000 poslušalcev, v povprečju pa med 500 in 1000. Njegova predavanja so bila predvsem usmerjena v aktualno politiko, mirovno politiko ter komunizem v Evropi. Predavanja širom po svetu je prilagodil poslušalcem, predaval je v angleškem, francoskem, španskem, madžarskem ter nemškem jeziku. Tudi na predavanjih po Evropi je spoznal in navezal stik s številnimi politikami, predvsem se je približal politiki nemške stranke CSU. Habsburg je imel večkratne pogovore tudi z Robertom Schumanom, francoskim državnikom, ki je bil pobudnik združevanja Evrope. Otto von Habsburg se je spominjal, da je Schumanu svetoval, naj se Evropa združuje po kulturnem načelu, ne pa po gospodarskem. Kasneje je bil vesel, da ga Schuman ni upošteval, saj bi se Evropa težje združila po kulturnem načelu. V tem obdobju so zanimivi tudi Habsburgovi obiski ter sestanki z nekdanjim italijanskim, bolgarskim ter jugoslovanskim kraljem. Habsburg pa ni želel biti zgolj predavatelj in kolumnist ter pisatelj. Njegov cilj, ki mu je bil namenjen že z rojstvom, pa je bilo udejstvovanje v politiki.⁴⁴

Habsburgovo predavanje na srečanju finančnikov Renske pokrajine ga je povezal z nemškim kanclerjem Adenauerjem, ki je v njem videl politični potencial. Prav tako je bil Habsburg še iz otroštva in sorodstvenih vezi s španskim dvorom navezan na Španijo, ki ji je v tem času vladal diktator Franco. Habsburg je bil hvaležen Francu, da je ta na njegovo prigovarjanje ob začetku druge svetovne vojne pustil bežati komunističnim in judovskim beguncem čez ozemlje Španije. Cilj Habsburga je bil Španijo čim hitreje pritegniti k zahodnim državam. Prav Ottovo delovanje za Španijo je v Španiji sprožilo gibanje, ki je hotelo Habsburga ustoličiti za španskega kralja. Za tem gibanjem je stal prav Franco, ki ni želel republike, prav tako pa ni želel ustoličiti Burbonov, ki jih je imel za preveč liberalne. Habsburg je zavrnil to ponudbo

⁴⁴ Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 178; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 177–203.

z odgovorom, da so Habsburžani že bili španski kralji ter da se njegovo delovanje posveča Srednji Evropi.⁴⁵

Habsburga so velikokrat označevali kot pripadnika tajnih društev (npr. prostozidarjev, vatikanska tajna družba ...), kar njegovi sodelavci in družina zanikajo. Po mnenju Baierja je bilo najbolj tajno društvo, v katerem je deloval Otto von Habsburg, CEDI, vendar je bilo delovanje tega društva javno dokumentirano.⁴⁶

Centre Europeen de Documentation et d'Information (CEDI) oz. Evropski dokumentacijski in informacijski center je bil osnovan po že prej omenjenem evharističnem kongresu. Ustanovljen je bil leta 1952 na univerzi v Santanderju, letna srečanja pa so potekala v Estorilu pri Madridu. To je bilo društvo krščansko-demokratskih konservativnih politikov, piscev in znanstvenikov, ki so hoteli čimprejše združevanje Evrope ter prekinitve izoliranosti Španije in njeno integracijo v združeno Evropo. V naslednjih letih se je ustanovilo 12 nacionalnih centrov v evropskih državah, ki so bila pod okriljem mednarodnega sveta CEDI. Otto von Habsburg je bil prvi predsednik CEDI-ja in od leta 1960 častni predsednik. Z mednarodnim razvojem CEDI-ja je v tej organizaciji bilo tudi veliko število evropskih diplomatov ter gospodarstvenikov. Službeni cilj CEDI-ja je postal vzpostavljanje kontaktov in sodelovanje med vodečimi evropskimi osebnostmi na področju politike gospodarstva ter religije. Levica pa je v CEDI-ju videla grožnjo za vzpostavitev desnih katoliških vlad.⁴⁷

Habsburg je o tem sumu dejal, da je CEDI nedvomno imel veliko politično moč. Kontakti v CEDI-ju oz. vezi, ki so se ustvarile so pomagale Charlesu de Gaullu, da se je leta 1959 v kritičnem obdobju vstaje v Alžiriji vrnil na oblast v Franciji.⁴⁸

Habsburga so predvsem levičarski politiki predstavljali kot politika, ki ima dobre zveze z Vatikanom, s katerim naj bi pripravljali zarote. Habsburgovo splošno znanje ter prepričanja so ga res zblížala z Vatikanom, vendar ni bilo nikakršne zarote. Otto von Habsburg je bil na avdiencah pri različnih papežih (od Pija XII, Janeza XXIII, Pavla VI ter Janeza Pavla II). Res pa je, da je bil Habsburg ena ključnih figur, da Francija pod De Gaulleom ni ustanovila lastne nacionalne Cerkve. Pri tem je pomagal nunciju Roncalliju (kasnejšemu papežu Janezu XXIII) vzpostaviti številne kontakte v Franciji, da se ta država ni odrekla cerkveni oblasti v Vatikanu. Papež Janez XXIII je zakonca Habsburg povabil tudi na začetek Drugega vatikanskega koncila, ki je pomenil

⁴⁵ Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 35; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 208, 209; Vinković, izjava Stephana Baierja, *Otto i Hrvati* (DVD).

⁴⁶ Vinković, izjava Stephana Baierja, *Otto i Hrvati* (DVD).

⁴⁷ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 212.

⁴⁸ Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 184.

modernizacijo Cerkve. Na tem dogodku je Habsburg imel številne pogovore s cerkvenimi dostojanstveniki.⁴⁹

Treba je omeniti, da je Otto von Habsburg leta 1950 spoznal tudi svojo življenjsko sopotnico Regino von Sachsen-Meiningen, s katero se je z veliko poroko, polno habsburške ter lotarinške simbolike poročil leta 1951 v Nancyju. Rodilo se jima je 5 hčera ter sinova Karl in Georg. Prav zaradi potomstva je Otto želel svojo družino spet pripeljati v Avstrijo, kar pa mu je onemogočal zakon, ki je prepovedoval prihod Otta in njegovih potomcev.⁵⁰

Otto je začel pravno bitko že leta 1954, ko mu niso odobrili državljanstva. Leta 1958 je naznanil, da bo spoštoval avstrijske zakone, vendar se je vladajoča desnica zbala, da bi vrnitev zaostрила politične razmere. Predvsem je Habsburgovemu povratku nasprotovala levica (SPÖ). Otto von Habsburg se je maja 1961 po rojstvu sina Karla javno odrekel prestolu ter pripadnosti dinastiji, čemur je nasprotovala predvsem njegova mati. Za to potezo se je odločil tudi zaradi evropske vizije povezovanja, ki jo je v sebi nosil že od druge svetovne vojne. Naziv prestolonaslednika bi bil po njegovem mnenju v konfliktu z interesi združevanja Evrope, za katero se je boril.⁵¹

Vendar tudi ta poteza ni zadoščala, da bi se Habsburg lahko vrnil v Avstrijo. Njegova zadeva se je po številnih političnih zapletih selila iz Ustavnega sodišča na Upravno sodišče Avstrije. V avstrijski koaliciji (SPÖ-ÖVP) je zaradi vprašanja Habsburg prišlo do velikih nesoglasij in do razpada velike koalicije. Upravno sodišče je leta 1963 dosodilo, da se Habsburg lahko vrne v Avstrijo, vendar socialisti (SPÖ) in svobodnjaki (FPÖ) tega sklepa niso sprejeli. Habsburg je po številnih notranjeavstrijskih pretresih potni list dobil komaj poleti 1966. Avstrijo je prvič obiskal zadnjega oktobra 1966, ko je obiskal grob nadvojvode Evgena.⁵²

Otto von Habsburg je svoje evropske načrte začel uresničevati znotraj Panevropske unije, katere ustanovitelj in predsednik je bil R. Coudenhove-Kalergi. Leta 1956 je imel Habsburg na kongresu v Baden-Badnu predavanje o Evropi in Podonavju, leto kasneje je že bil izbran v glavni svet Panevropske. Leta 1960 ga predsednik Coudenhove-Kalergi pooblastil za naslednika svoje

⁴⁹ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 201, 202.

⁵⁰ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg* str. 180–191.

⁵¹ Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor*, str. 181, 182; Corfunke, *Zita*, str. 200, 201; Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 232–234.

⁵² P. Dusek, E. Weinzierl, A. Pelinka, *Zeitgeschichte im Aufriss-Österreich seit 1918, 50 Jahre Zweite Republik*, (Dunaj 1995), str. 238, 275, Feigl, *Profil eines Lebens*, str. 208, Baier in Demmerl, *Otto von Habsburg*, str. 236–244 in 250–254; *Habsburžani*, str. 238; M. Mutschlechner, »The Habsburg Crisis«, *Die Welt der Habsburger*, dostopno: <http://www.habsburger.net/en/chapter/habsburg-crisis>, 21. 1. 2016; več o nadvojvodi Evgenu v: Gregor Antoličič, *Nadvojvoda Evgen 1863–1954, Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 55 (2015), št. 2, str. 199–213.

vizije in bodočega predsednika. To nalogo mu je zaupal zaradi njegove svetovljanskosti, identificiranja z več državami ter zaradi podobnih političnih prepričanj. Habsburg je po smrti Coudenhove-Kalergija prevzel Panevropo in načrtoval cilje, ki so vodili k združevanju Evrope, ki naj bi služila ljudem in bi bila obramba svobode. Njegov cilj je bil v Evropo vključiti tudi države, ki so po konferenci na Jalti spadale pod sovjetsko vplivno cono. Že v 70. letih je bil mnenja, da se bo vzhodni blok zlomil, zato je bil pripravljen na združevanje Vzhodnoevropejcev v močno Evropsko skupnost. Bil je mnenja, da je le združena Evropa zmožna pozitivnega razvoja. Zavzemal se je za načelo subsidiarnosti in socialne Evrope, ki bi se distancirala od socializma. Habsburg je bil mnenja, da Evropa brez krščanstva ne more obstajati in je že v 70. letih napovedal demografsko krizo Evrope. Panevropska unija je delovala protikomunistično in se ni strinjala z zblíževanjem evropske politike s komunizmom. Njegovo mnenje je bilo, da Evropa ne more sodelovati s sistemom, ki krati pravico svobode. V tem času je panevropsko gibanje začelo navezovati stik z demokratičnimi gibanji v vzhodni in srednji Evropi.⁵³

Dogodek, ki je simbolično nakazal padec železne zavese, je bil piknik v Sopronu poleti 1989, katerega glavni sponzor je bil Otto von Habsburg. Na tem pikniku je več kot 600 državljanov NDR izkoristilo simbolično odprtje meje med Avstrijo in Madžarsko ter prebегnilo na zahod.⁵⁴

Kljub svojemu panevropskemu političnemu delovanju se je Habsburg v 70. letih vedno bolj poglobljal v bavarsko in nemško politiko. Njegovo politično delovanje ga je zblížalo z bavarsko Krščansko socialno unijo (CSU). Svetovali so mu, naj se udeleži prvih neposrednih volitev v Evropski parlament, vendar je obstajala težava pri pridobitvi nemškega državljanstva, ki ga je kljub protestom levice v Avstriji in Nemčiji pridobil. Leta 1979 je bil tako nekdanji prestolonaslednik Avstrije demokratično izvoljen v Evropski parlament na listi stranke CSU, kjer je deloval kar 20 let. V parlamentu je bil izredno marljiv in kritičen poslanec, ki ni prizanašal lenim in neangažiranim politikom, tudi če so bili iz iste stranke. Po drugi strani pa je bil pripravljen na dialog in konstruktivno delo s političnimi nasprotniki. V parlamentu, kjer se delo odvija po odborih, je bil član Političnega odbora in namestni član Odbora za

⁵³ Baier in Demmerle, Otto von Habsburg, str. 281–306; Paneuropa history, dostopno na: <http://www.paneuropa.org/>, 23. 2. 2015.

⁵⁴ Demmerle, *Habsburžani*, str. 240, 241; Uncrowned Emperor, str. 191, 192; Otto von Habsburg, str. 368–370; »Dvajset let od piknika, ki je odgrnil železno zaveso«, STA, 19. avgust 2009, dostopno: <https://www.sta.si/1418622/dvajset-let-od-piknika-ki-je-odgrnil-zelezno-zaveso?q=ott,von,habsbugrrg>, 22. 1. 2016; U. Červek, »Piknik, ki je natrgal železno zaveso«, *Delo*, 19. avgust 2009, dostopno: <http://www.delo.si/svet/evropa/piknik-ki-je-natrgal-zelezno-zaveso.html>, 23. 1. 2016.

razvoj, bil je tudi med soustanovitelji medfrakcijske parlamentarne skupine Panevropa.⁵⁵

Svojo politično vizijo združevanja celotne Evrope je v Evropskem parlamentu začel takoj, saj je vztrajal, da se mora vzpostaviti simboličen prazen stol, ki bi zastopal vse socialistične države brez svobodne pravice odločanja. Ta odločitev je naletela na odpor komunistov in socialistov v parlamentu, vendar je resolucija, ki je bila izglasovana julija 1982, sprožila velik učinek v državah, katerim je ta simbolični (fiktivni) stol pripadal.⁵⁶

V različnih govorih v Evropskem parlamentu se je zavzemal za narode izza železne zaves. Bil je mnenja, da je tedanja ureditev Evropske skupnosti šele začetek, saj v Evropo spadajo vsi narodi, ki so še tedaj bili pod totalitarnimi režimi. Poslance je pozival, naj na miroljuben način prekinejo moskovski hegemonizem v Evropi in združijo svobodno Evropo. Kritičen je bil do ruskega delovanja v pribaltskih državah in neukrepanja v primeru Poljske. Uspešno se je zavzel za pristop Španije in Portugalske v Evropsko skupnost.⁵⁷

Konec 80. let je bil Otto von Habsburg zopet izvoljen v EP, kjer je še vedno deloval v Političnem odboru in Odboru za proračun in nadzor proračuna. Vesel je bil, da je postal predsednik Delegacije za Madžarsko. To je obdobje, v katerem je Otto von Habsburg zelo veliko naredil za osamosvojitve in demokratizacijo držav v vzhodni in srednji Evropi. Pod njegovim vodstvom se je ustanovila tudi parlamentarna skupina za Srednjo in Vzhodno Evropo, ki je vabila na pogovore intelektualce iz teh držav. Velik vpliv je Habsburg imel na demokratizacijo Madžarske in julija 1988 je obiskal državo, v kateri bi v drugačnih časih vladal kot kralj. Madžari so ga sprejeli z navdušenjem. Jeseni 1989 je okoli 100.000 Madžarov zbralo podpise, saj so hoteli Habsburga za predsednika, kar je Otto zavrnil. Na Madžarskem je v tem času preživel veliko

⁵⁵ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 275–327.

⁵⁶ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 352.

⁵⁷ Baier in Demmerle, *Otto von Habsburg*, str. 327–363, Govor Otta von Habsburga v EP 15. oktobra 1980 na temo Konferenca OVSE-ja v Madridu. <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016; Govor Otta von Habsburga v EP 13. januarja 1983 na temo Estonija, Litva, Latvija, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016; Govor Otta von Habsburga v EP 17. decembra 1981 na temo Situacija na Poljskem, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016; Govor Otta von Habsburga v EP 12. marca 1981, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016; Govor Otta von Habsburga v EP 17. januarja 1985 na temo Pristop Španije in Portugalske, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

časa, prisostvoval je tudi prvemu zasedanju svobodno izbranega Madžarskega parlamenta.⁵⁸

Otto von Habsburg je kot panevropjec ter evropski parlamentarec veliko pripomogel tudi k osamosvojitvi Slovenije. V parlamentarni skupini za Srednjo in Vzhodno Evropo se je seznanil s situacijo v Jugoslaviji preko Mata Meštrovića (predsednika hrvaškega narodnega sveta v izgnanstvu). Podrobnejšo sliko o situaciji v Jugoslaviji je v Evropskem parlamentu predstavil France Bučar. Prav Otto von Habsburg je Bučarju omogočil, da v Strasbourgu pove, kakšno je dejansko stanje v Jugoslaviji. Otto se je spominjal, da je to stanje pozorno spremljal. Po pogovoru z jugoslovanskim veleposlanikom Borislavom Miloševićem je Otto izvedel, kakšno je stanje v Sloveniji. Veleposlanik, ki je bil po narodnosti Srb, je povedal, da Slovencev ne bodo mogli obdržati v Jugoslaviji, saj so bili preveč proevropski. Otto von Habsburg je preko svojega asistenta Berndta Posselta vzpostavil stike s slovenskimi osamosvojitvenimi politikami in prav Bučar je bil pripravljen nastopiti v Evropskem parlamentu.⁵⁹

V prvem planu je bil za govor v Evropskem parlamentu povabljen urednik Celovškega zvona Vinko Ošlak, ki je prepričal Bučarja, da naj o stanju v Jugoslaviji govor pripravi on. Bučar se je v Strasbourg odpeljal z avtomobilom na lastne stroške. Na jugoslovansko-avstrijski meji so ga ustavili in preiskali. Pri njem so našli liste, napisane v angleščini, vendar so ga spustili v Avstrijo. Noč pred nastopom v parlamentu sta s sinom prespala na parkirišču v Strasbourgu.⁶⁰

Bučar se je v govoru pred parlamentarno skupino s hvaležnostjo zahvalil, da lahko govori kot človek iz države Slovenije, ki ni nikdar bila samostojna. Parlamentarcem je predstavil življenje v državi, ki krati človeške pravice. Predstavil je vizijo boja za pravice, za katere se po njegovem ni smelo boriti s silo, temveč z demokracijo. Opozoril je na slabo finančno stanje Jugoslavije ter pozval, naj finančno ne pomagajo Jugoslaviji. Bil je mnenja, da bi Jugoslavijo morali pustiti na pot demokracije in osamosvajanja, saj v taki obliki ni mogla obstati.⁶¹

V dvorani, v kateri je Bučar imel govor, so bili zraven predsedujočega Otta von Habsburga in parlamentarcev tudi svetovalec angleškega zunanjega

⁵⁸ Baier in Demmerle, Otto von Habsburg str. 357–373; Brook-Shepherd, Uncrowned Emperor, str. 190, 191.

⁵⁹ Otto von Habsburg, »Znanilci svobode«, v: *Desetletje slovenskega panevropskega gibanja* (Celje 2001), str. 17, 18; Otto von Habsburg, str. 365.

⁶⁰ Pesek, Bučar, str. 156; Ali Žerdin, France Bučar (Ljubljana 2015), str. 78 (dalje: Žerdin, Bučar).

⁶¹ France Bučar, »Govor dr. Franceta Bučarja na zasedanju Evropskega parlamenta 20. jan 1988«, v: *Desetletje slovenskega panevropskega gibanja*, ur. Andrej Rahten (Celje 2001), str. 68–71; Pesek, Bučar, str. 156–159.

ministra, generalni sekretar Panevropske idr. Habsburg je na tej seji dejal, da združena Evropa niso samo zahodnoevropske države, temveč tudi vsa Vzhodna predvsem pa Srednja Evropa, kamor je uvrstil tudi narod govornika Bučarja – Slovence.⁶²

Habsburg je bil mnenja, da je Bučar s tem nastopom, prepričal nekatere politike, ki so bili mnenja, da sprememb v Jugoslaviji še ne bo. Habsburg je spoštoval Bučarja in zapisal, da je prav Bučarjev govor opogumil zagovornike osamosvajanja na Madžarskem, Češkem in Poljskem. Po besedah Otta von Habsburga je govor Bučarja spremenil tudi stališče Evropskega parlamenta do narodov Vzhodne in Srednje Evrope.⁶³

Dejansko pa se kaj veliko v Evropskem parlamentu ta čas ni zgodilo, saj je italijanski komunistični poslanec Rossetti predlagal finančno pomoč in krepitev gospodarskega sodelovanja z Jugoslavijo, češ da morajo pomagati Jugoslaviji, ki ima do držav Evropske gospodarske skupnosti (dalje EGS) kar 6,6 milijard dolarjev dolga. Predlog je bil sprejet, saj so poslanci sprejeli resolucijo, v kateri so Jugoslaviji obljubili nadaljnjo gospodarsko pomoč, saj so državo Jugoslavijo imeli za pomemben dejavnik stabilnosti v Evropi.⁶⁴

Habsburg je večkrat javno spregovoril o Bučarjevem pogumu in posledicah, ki bi jih na osebni ravni lahko slednji doživel.⁶⁵ Tako je v Sloveniji predsednik SZDL (Socialistična zveza delovnega ljudstva) Jože Smole Bučarja zaradi govora v Strasbourgu označil kot narodnega izdajalca. Vendar je tudi Bučar po prelomnem govoru v Evropskem parlamentu imel pomoč v Habsburgu, ki bi Bučarju ob nevšečnostih doma pomagal.⁶⁶

Se pa je Bučar pred volitvami leta 1990 še enkrat odpeljal v Strasbourg, kjer ga zaradi sumljivosti na meji s Francijo niso spustili v to državo, tako da je pri mejnih oblasteh moral posredovati Otto von Habsburg.⁶⁷

Habsburg je še naprej spremljal in spodbujal slovensko osamosvojitvev. Tako je na kongresu Panevropske unije v Pragi še pred plebiscitom o samostojnosti Slovenije Slovenijo javno podprl pri osamosvajanju in ji izrekel željo, da čim prej postane članica Evropske skupnosti. Habsburg je torej že pred

⁶² Pesek, Bučar, str. 156, 159.

⁶³ Otto von Habsburg, »Znanilci svobode«, v: *Desetletje slovenskega panevropskega gibanja*, ur. Andrej Rahten (Celje 2001), str. 18, 19.

⁶⁴ M. A. Oblak, »Podpora Evroposlancev?«, *Delo*, 19. januar 1988, št. 15, str. 1; M. A. Oblak, »Pomoč dvanajsterice za izhod iz krize«, *Delo*, 20. januar, št. 16, str. 1.

⁶⁵ Prim. Rosvita Pesek, Njegovo visočanstvo Otto von Habsburg (pogovorna oddaja TV Slovenija), dostopno: <http://4d.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-informativni-program/110787278>., 21. 1. 2016;

⁶⁶ Žerdin, Bučar, str. 79; Pesek, Bučar, str. 170.

⁶⁷ Žerdin, Bučar, str. 79; Pesek, Bučar, str. 160, 161.

plebiscitom o samostojnosti Slovenijo videl med članicami Evropske skupnosti, kar so bile za večino Slovencev nerealne želje.⁶⁸

Po plebiscitu konec leta 1990 je januarja 1991 Otto von Habsburg prišel v Slovenijo in nagovoril politike kot tudi javnost. Obiskal je slovensko skupščino in nagovoril člane skupščinske komisije za mednarodne odnose ter predstavnike političnih strank z besedami: »Hvala bogu, da imam končno priložnost biti v Sloveniji. Vesel sem, da je ta Slovenija danes suverena. Žal mi je, da ne govorim slovensko, vendar se na nek način čutim Slovenca.«⁶⁹ Habsburg je poudaril, da je Slovenija most med Sredozemljem in Srednjo Evropo ter kot takšna v prihodnji Evropi predstavlja središče Evrope. V pogovoru z novinarjem *Dela* je dejal, da upa, da konfliktov med jugoslovanskimi narodi ne bo, saj bi bilo to usodno tudi za Evropo. Ob tem je zagotovil, da si bo prizadeval za Slovenijo in njeno vključevanje v Evropo. Otto von Habsburg je še pojasnil, da je tekoče znal hrvaščino in da je to dobra podlaga za učenje slovanskih jezikov. Povedal je še, da je slovenščino razumel, ni pa je znal govoriti, in upa, da njegovi stavki niso zveneli preveč hrvaško.⁷⁰

Na dvodnevem obisku v Sloveniji si je Habsburg ogledal tudi Bled, kjer je sestankoval s slovenskimi gospodarstveniki. Pred tem je imel pogovore z vodstvom republiške skupščine, kjer je spregovoril o Sloveniji in njeni strateški vlogi za Evropo. Menil je, da bi morala Slovenija opozoriti na svoj obstoj in se pod državnim imenom uveljaviti v svetu. Habsburg se je zavedal, da je pred Slovenijo težko obdobje, vendar je opogumil nagovorjene, da morajo ostati optimisti in narediti vse za lepšo prihodnost. Habsburga je poslanka madžarske narodnosti Marija Pozsonc pozvala, naj zastavi svoj vpliv pri madžarskih oblasteh, da priznajo Slovenijo. Slednji je povedal, da je obstajala možnost, da Sloveniji pri osamosvojitvi pomaga tudi Evropska skupnost, vendar je povedal tudi, da se Slovenija na to ne more zanašati. Habsburg se je pred skupščino tudi poslovil v slovenščini z besedami: »Bog živi svobodno in neodvisno Slovenijo v svobodni Evropi.«⁷¹ Otto von Habsburg je drugi dan obiska obiskal Luko Koper, kjer so ga predstavniki Interevrope in Splošne plovbe seznanili s svojim delom in s pomenom za transport v Srednjo Evropo. Habsburg je vzel na znanje pripombe predstavnikov glede kratenja pravic pri pretovoru agrumov in poudaril, da ima vključevanje Slovenije v Evropo veliko ugodnosti tudi za Koper. Otto von Habsburg se je seznanil tudi z življenjem italijanske narodne manjšine.⁷²

⁶⁸ »Kongres Panevropske unije«, *Večer*, 11. december 1990, str. 2.

⁶⁹ Jože Kranjc, »Evropska vloga Slovenije«, *Večer*, 18. januar 1991, str. 6.

⁷⁰ Anton Rupnik, »Slovenija most za Evropo«, *Delo*, 21. januar 1991, št. 16, str. 9.

⁷¹ Prav tam.

⁷² »V Jugoslaviji ne bo prišlo do spopadov«, *Delo*, 18. januar 1991, št. 15, str. 16.

Habsburg je pravilno napovedal, da se Slovenija na Evropsko skupnost pri osamosvojitvi ne bo mogla zanesti. Na zasedanju Evropskega parlamenta, na katerem so glasovali o stanju in prihodnosti Jugoslavije, je večina poslancev glasovala za ohranitev Jugoslavije (74 glasov za in 21 proti). Otto von Habsburg je parlamentarne kolege opozoril, da ne upoštevajo želje narodov po samoodločbi, ki jo zahodne države sicer zagovarjajo.⁷³

Otto von Habsburg se je aprila mudil na počitnicah v Portorožu. Njegovi prijatelji so mu očitali neodgovornost, ker je šel v državo, v kateri so potekali politični nemiri. Toda Otto jim je zagotovil, da je to varna država, kjer se je tudi počutil zelo dobro. Novinarji so mu zastavili vprašanje, s katerim so ga izzvali z dejstvom, da so opozicijski poslanci očitali Sloveniji, da se je preveč diplomatsko navezovala na Avstrijo. Otto je odgovoril, da so odnosi med državama odlični, vendar odnosi med sosedi nikoli ne morejo biti dovolj dobri. Rekel je, da obe državi sodita v Evropsko skupnost, vsaka s svojimi posebnostmi in tradicijo. Otto von Habsburg je ves čas pogovora govoril o Sloveniji kot državi, medtem ko so njegovi poslanski kolegi v Evropskem parlamentu govorili o Jugoslaviji. Povedal je še, da bo Evropska skupnost Slovenijo v primeru, da se odcepi, obravnavala kot samostojno državo. Slovenijo je obravnaval kot državo, ki je že v Evropi, in ob tem izpostavil vpliv Luke Koper. Glede nemirov v Jugoslaviji je povedal, da so problemi predvsem gospodarske narave, da pa Evropska skupnost ne bo dovolila nasilnega urejanja političnega vprašanja. Habsburg glede na ta odgovor ni pričakoval začetne neodzivnosti Evropske skupnosti ob začetku vojne v Sloveniji in na Hrvaškem.⁷⁴

Preko Panevropske unije je spet pozval članice Evropske gospodarske skupnosti, naj takoj in brezpogojno priznajo neodvisnost Slovenije in tudi Hrvaške. V uradnem poročilu Panevropske unije je ta zavračala vsakršno drugačno pot EGS, kot pa je bilo priznanje neodvisnosti Slovenije in Hrvaške. Napovedal je, da bo na majskem plenarnem zasedanju Evropskega parlamenta predložil zahtevo, da se zunanji ministri EGS odrečejo poskušanju ohranitve umetne tvorbe Jugoslavije.⁷⁵

Po razglasitvi neodvisnosti, 25. junija 1991 so se v Sloveniji začeli vojaški spopadi med Jugoslovansko armado in slovensko teritorialno obrambo ter policijo. V tej desetdnevni vojni so slovenski politiki in dostojanstveniki ter intelektualci iskali številne povezave v svetu, ki bi pomagale Sloveniji pri končanju vojne in potrditvi neodvisnosti Slovenije. Preko katoliških tiskovnih agencij KIPA in KNA je za pomoč Sloveniji pri priznanju demokratične in svobodne Slovenije prosil tudi takratni ljubljanski nadškof in metropolit Alojzij Šuštar.

⁷³ »Za ohranitev Jugoslavije«, *Večer*, 16. marec 1991, str. 2.

⁷⁴ Toni Perič, »Rekli so, da sem neodgovoren«, *Večer*, 5. april 1991, str. 2.

⁷⁵ »ES mora priznati Hrvaško in Slovenijo«, *Večer*, 11. maj 1991, str. 3.

Prvi so se pozivu, ki je bil namenjen evropskim vladam, odzvali v Evropski ljudski stranki oz. v parlamentarni skupini za Srednjo in Vzhodno Evropo v Evropskem parlamentu. Ta delegacija je praktično še v času vojne prispe-la v Slovenijo, na čelu delegacije je bil predsednik te parlamentarne skupine Otto von Habsburg. Z njim so pripotovali še podpredsednica te skupine Doris Pack in poslanca Pavlos Sarlis ter Arie Oostlander.⁷⁶ Delegacija se je hotela prepričati o razmerah v Sloveniji in o osamosvojitveni vojni ter o političnih razmerah poročati v Evropskem parlamentu. Habsburg je ob tem obisku, ko prihodnost Slovenije še ni bila znana, poudaril, da se zavzema za mirno re-šitev. Menil je, da miroljubna Evropa obstaja le, če se spoštujejo pravice do samoodločbe narodov Evrope. S tem je Habsburg v prelomnih časih podprl Slovenijo na poti k samostojnosti, s to podporo pa je bil med prvimi evropski-mi politikami in parlamentarci, ki je podpiral suverenost Slovenije.⁷⁷

Delegacija evropske ljudske stranke je 6. julija 1991 prišla v Slovenijo na svojo željo. Srečala se je s takratnim predsednikom skupščine Francetom Bu-čarjem, imela je daljši pogovor s predsednikom Milanom Kučanom ter pred-sednikom izvršnega sveta Lojzetom Peterletom. Delegacija pa je bila tudi na obisku pri ljubljanskem nadškofu Alojziju Šuštarju. Škof dr. Jamnik opisuje, da se je ob tridnevem obisku v času vojne Otto von Habsburg spoprijateljil z nadškofom Šuštarjem, ki ga je tudi večkrat obiskal in si z njim pogosto do-pisoval. Prav tako se je uspešno zavzel pri Vatikanu, da priznajo Slovenijo.⁷⁸

Otto von Habsburg je dejal, da je njegova delegacija navdušena nad delom slovenske politike. Povedal je: »Slovenski narod je pokazal veliko spoštovanja, strpnosti in politične modrosti v preteklih dogodkih.«⁷⁹ V imenu delegacije je še povedal, da naj narod nadaljuje pot, ki jo je začrtalo politično vodstvo države, ki deluje strpno, razumevajoče in predvsem demokratično. Habsburg je s svojo sposobnostjo političnega napovedovanja, ki je temeljilo na njegovem razumevanju politike in zgodovine, pravilno povedal, da si je Slovenija že

⁷⁶ France M. Dolinar, »Tuji tisk o vlogi Cerkve v procesu demokratičnih sprememb, osa-mosvajanja in mednarodnega priznanja Republike Slovenije«, v: *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda: 15. obletnica izvolitve Demosove vlade*, uredila Tadeja Petrovič Jerina (Celje 2005), str. 77.

⁷⁷ »Delegacija Evropskega parlamenta obiskala Slovenijo«, Slovenska tiskovna agencija (dalje: STA), 6. 7. 1991, dostopno na: <https://www.sta.si/790796/delegacija-evropskega-parlamenta-obiskala-ljubljano?q=ott,von,habsbur>, 22. 1. 2016.

⁷⁸ Otto von Habsburg, arhiv TV Dnevnik, 6. 7. 1991, dostopno: <http://4d.rtv slo.si/arhiv/razlicni-prispevki/151364381>; 20. 1. 2016; Anton Jamnik, »Zahvala in spomin na Otta von Habsburga«, *Novi glas*, 21. julij 2011, št. 27, str. 4.

⁷⁹ Otto von Habsburg, arhiv TV Dnevnik, 6. 7. 1991, dostopno: <http://4d.rtv slo.si/arhiv/razlicni-prispevki/151364381>; 20. 1. 2016.

izbojevala svobodo po tem, ko se je uprla vojski JLA in s tem postavila temelje samostojnosti in suverenosti.⁸⁰

Po Brionskem sporazumu in trimesečnem moratoriju na osamosvojitve Evropski parlament in Evropska komisija še vedno nista sprejela skupne odločitve glede Jugoslavije. Nemški politiki so začeli podpirati osamosvojitve Slovenije in Hrvaške. Nasprotovali pa so predvsem Francozi, ki se niso strinjali z odcepitvenimi težnjami. Otto von Habsburg je poslancem in vodstvu ES povedal, naj navežejo stike s Slovenijo in Hrvaško, ne pa s »fantomskimi zveznimi oblastmi«. Habsburg je bil mnenja, da je priznanje teh dveh držav edina možnost za obvladovanje položaja na tem območju.⁸¹

Habsburg je bil na plenarni seji v Strasbourgu zelo kritičen do Sveta ministrov EGS, saj je bil po njegovem mnenju Svet EGS kriv za srbsko agresijo na Hrvaško in Slovenijo. Ob tem je dejal, da Jugoslavija praktično ne obstaja več in je le še fikcija. Nadaljeval je, da je čas za priznanje in pomoč pri neodvisnosti Hrvaške in Slovenije že mimo ter da bi EGS v tistem trenutku morala sprejeti sankcije proti Srbiji, ki je bila agresor, ter da so posledice vojne daljnosežne. Habsburg je povedal, da je Svet EGS v primeru Jugoslavije deloval na nacionalni in ne na evropski ravni, zato je bil Evropski parlament edini demokratični in legitimni organ Evropske skupnosti. Ob tem je povedal, da mora Evropa sprejeti varnostno politiko in ne sme dovoliti vojaških spopadov, če pa se to zgodi, mora skupnost takoj reagirati. Evropska skupnost mora prepoznati dejstva in se pogajati na podlagi le-teh. Ob tem je dejal, da je dejstvo, da Slovenija in Hrvaška obstajata, saj so tako odločili tamkajšnji ljudje, in to je treba spoštovati. Pri tem je pozval parlament, da čim hitreje prizna Slovenijo in Hrvaško, saj lahko iz tega dejstva izhajajo nadaljnja pogajanja. Svoj govor je Habsburg zaključil s preoblikovanimi besedami Katona: »Ceterum autem censeo, Croatiam et Sloveniam esse recognoscendas« (Sicer pa še dalje mislimo, da moramo priznati Hrvaško in Slovenijo).⁸²

Avgusta je izredno zasedal Politični odbor Evropskega parlamenta. V imenu Sveta Evrope je govoril Hans van den Broek, ki je bil tudi nizozemski zunanji minister. Otto je v svoj mesečni povzetek napisal, da se je po razpravi videlo, da se je Van den Broek zavzemal za ohranitev Jugoslavije, saj se je bal verižne reakcije v Evropi. Na tem zasedanju so bili za ohranitev Jugoslavije

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ »Nobenih sklepov, le pozivi«, *Večer*, 14. avgust 1991. str. 6.

⁸² Govor Otta von Habsburga v Evropskem parlamentu 9. julija 1991 na temo Situacija v Jugoslaviji, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 22. 1. 2016; »Von Habsburg: Svet ministrov ES sokrivec za srbsko agresijo«, STA, 14. oktober 1991, dostopno: <https://www.sta.si/832691/von-habsburg-svet-ministrov-es-sokrivec-za-srbsko-agresijo>, 22. 1. 2016; Baier in Demmerle, Otto von Habsburg, str. 400.

tudi politiki iz mnogih dežel, predvsem Francozi so hoteli obdržati Jugoslavijo. Po Habsburgovem mnenju so se bali posledic, ki bi jih razpustitev Jugoslavije prinesla na ureditev Evrope po mirovnih pogodbah po prvi svetovni vojni. Habsburg je Van den Broeka ostro obsodil in se zavzel za takojšnje priznanje Slovenije in Hrvaške. Nestrinjanje britanskih politikov z razpadom Jugoslavije je Habsburga ujezilo tudi na osebni ravni. Kritiziral je predstavnike ZN za Jugoslavijo – Owena in Carringtona, z nekdanjim britanskim premierjem pa se po govoru le-tega o demokracijah v jugovzhodni Evropi ni hotel rokovati in je svoj govor predčasno zapustil, saj je ta govoril proti Sloveniji in Hrvaški. Ob svojem 79. rojstnem dnevu je v Evropskem parlamentu dejal, da Slovenija, Hrvaška in BiH ne spadajo pod Balkan. Njegovo mnenje pred parlamentarci je bilo, da v Jugoslaviji ni potekala državljanska vojna, ampak vojna različnih nacij, ki so se borile za osamosvojitve izpod srbske prevlade.⁸³

8. oktobra, 3 mesece po koncu moratorija na osamosvajanje, ki je bil vzpostavljen po Brionskih sporazumih, je Otto von Habsburg poslal čestitko predsedniku Milanu Kučanu. V tej čestitki mu je v imenu Panevropske unije čestital za vzpostavitev suverenosti Slovenije. Slovenskemu narodu je zaželel svobodo v skupni Evropi.⁸⁴

Otto von Habsburg se je spomnil na Slovenijo tudi v januarju 1992, ko je slovenskemu predsedniku vlade Lojzetu Peterletu poslal čestitko ob prvem dnevu neodvisnosti, ki jo je po njegovih besedah slovenski narod dosegel po trdem boju.⁸⁵

27. januarja 1992 je bilo na Bledu ustanovljeno Slovensko panevropsko gibanje. Za predsednika so z veliko večino izbrali dr. Franceta Bučarja. Ta je spregovoril o obrambno orientirani slovenski politiki in o tem, da se bo Slovenija morala odpreti svetu, vendar pri tem ohraniti svojo identiteto. Na ustanovnem sestanku je bil tudi predsednik Mednarodne panevropske unije Otto von Habsburg, ki je govoril o možnost in izzivih, ki so Slovenijo pričakovali v letih vključitve v evropske institucije. Ob tem je izpostavil, da bo Slovenija morala za to sistematično in trdo delati, da bo ta napredek in potencial Slovenije viden tudi v Evropski skupnosti.⁸⁶

Otto von Habsburg je bil na tem sestanku prisoten skupaj s svojima sinovoma Karlom in Georgom ter hčerko Walburgo. Ob govoru novoizvoljenemu predsedniku Bučarju je dejal: »Dr. Bučar je postal v mojih očeh simbol borca

⁸³ Baier in Demmerle, Otto von Habsburg, str. 339, 402.

⁸⁴ »Čestitka Otta von Habsburga Milanu Kučanu«, STA, 8. oktober 1992, dostopno: <https://www.sta.si/828135/cestitka-otta-von-habsburga-milanu-kucanu?q=ott,von,habsbur>, 22. 1. 2016.

⁸⁵ Čestitka Panevropske unije. STA, 17. januar 1992, dostopno: <https://www.sta.si/911439/cestitka-panevropske-unije?q=ott,von,habsburg>, 22. 1. 2016.

⁸⁶ »Ustanovljeno Slovensko panevropsko gibanje«, *Delo*, št. 22, 27. januar 1992. str. 1.

proti totalitarističnemu režimu. Tudi sam sem že zdavnaj napovedal razsulo takih režimov. Primerjam vas z narodom, ki se je povzpел do prelaza, od koder ima razgled na prehojeno odločitev, kako naprej.«⁸⁷

Von Habsburg je aprila 1992 podal tudi gospodarsko oceno Slovenije in njene gospodarske potenciale. Zopet je poudaril njeno strateško lego. Predvsem pa je izpostavil pomembnost koprškega pristanišča pri tranzitu med različnimi deli Evrope. Habsburg je povedal, da so Slovenci zelo delavni, da je bila v Sloveniji zelo razvita industrija in da je že bila odstranjena gospodarska škoda, ki jo je povzročil komunizem. Poudaril je, da je Slovenija to naredila bolje kot ostale države. Prav tako je bil mnenja, da je bila Slovenija potencial za naložbe in turizem. Kasneje se je izkazalo, da Slovenija ni dovolj izkoristila gospodarskih zmožnosti, ki jih je pri nas videl Habsburg.⁸⁸

Otto von Habsburg je marca 1993 obiskal madžarsko manjšino v Lendavi in Pincah, ko se je odzval povabilu madžarske manjšinske poslanke Marie Poszonec. Ob obisku je dejal, da je zadovoljen, da se je v Prekmurju ohranila majhna manjšina Madžarov. Habsburgu so predstavili tudi delovanje in manjšinske pravice, ki so bile ustrezno dodeljene in upoštewane s strani Slovenije. Ob tem govoru sta se Pozsonceva in tajnik madžarske skupnosti László Göncz zahvalila Habsburgu za njegova prizadevanja za priznanje Slovenije in njegov prispevek k približevanju v EGS (dalje EU). Habsburg je bil vesel, da ima madžarska manjšina vse potrebne pravice, ki v demokratični državi pripadajo manjšinskemu narodu. To je primerjal z besedami nekdanjega madžarskega kralja Štefana, ki je bil mnenja, da je država, ki ima en sam jezik in narod, revna. Pri tem je poudaril, da so drugod po Evropi manjšinske pravice kratene. Slovenski državi je svetoval, naj v tujini nastopa enotno, sam pa je obljubil, da si bo prizadeval za čimprejšnjo vključitev Slovenije v ES. V zvezi z vojno na Hrvaškem in v Bosni je povedal, da manjka evropske solidarnosti in da le naiven človek verjame, da bo mirovni plan Owna in Cyrusa Vancea uspel.⁸⁹ *Večer* je pisal, da je hotela lendavska občina predlagati Habsburga za častnega občana. Državni sekretar Peter Vencelj, ki je bil prisoten na prekmurskem obisku Habsburga, pa je zaradi Habsburgovih zaslug pri osamosvojitvi želel doseči, da bi Ottu von Habsburgu podelili častno državljanstvo. Noben predlog kasneje ni bil sprejet.⁹⁰

⁸⁷ Andrej Rahten, »Zgodovina panevropskega gibanja v Sloveniji«, v: *Desetletje slovenskega panevropskega gibanja*, ur. Andrej Rahten (Celje 2001), str. 29.

⁸⁸ »Slovenija življenjskega pomena za Evropsko skupnost«, STA, 30. april 1992, dostopno: <https://www.sta.si/1033749/slovenija-zivljenjskega-pomena-za-evropsko-skupnost>, 21. 1. 2016.

⁸⁹ »Poslednji Habsburg med prekmurskimi Madžari«, *Večer*, 29. marec 1993, str. 3.

⁹⁰ »Habsburg v družbi s Titom?«, *Večer*, 1. april 1993, str. 11.

Naslednji Habsburgov uradni obisk v Sloveniji je bil septembra 1993, ko se je srečal s predsednikom SLS Marjanom Podobnikom. V pogovoru je želel, da bi si slovenska politika prizadevala za najhitrejši vstop Slovenije v EU. Habsburg je ocenjeval, da je Slovenija na dobri poti, da nekoč postane članica EU. Ob tem je zopet poudaril, da je vloga Slovenije zaradi lege in gospodarskih razmer ključna za EU. Po Habsburgovem mnenju je bila za Slovenijo pomembnejša vključitev v EU kot v zvezo NATO.⁹¹

Habsburg je obiskal tudi Državni zbor, kjer sta ga sprejela poslanec Marjan Podobnik in podpredsednik DZ Miroslav Mozetič. Habsburg je še enkrat poudaril, da je EU Slovenijo že obravnavala kot članico, ki bo stopila vanjo. Ob tem je dejal, da podpira Slovenijo v približevanju Evropski uniji, saj je Slovenija postala dovolj zrela država za članstvo v le-tej.⁹²

V intervjuju za revijo *Mag* je povedal, da je Slovenija prva v vrsti za vstop v Evropsko unijo, da pa bo morala sprejeti pravila Evropske unije. Opozoril je, da Slovenija ne zmore postavljati pravil za vstop. Ta kritika je letela na predsednika Kučana, ki je nekaj dni prej nastopil v Bruslju. Kučan po Habsburgovem mnenju ni imel dobrega nastopa in je Sloveniji bolj škodil kot koristil. Slovenija je v tem času po Habsburgovem mnenju imela vse pogoje za pristop v EU. Nekoliko je politično Sloveniji povzročala težave le Italija, vendar je Otto von Habsburg verjel, da bodo te težave odpravljene. Poudaril je dobro gospodarsko razvitost Slovenije in njeno ugodno geografsko ter prometno lego, ki bi bila ugodna za EU. Izjavil je, da Slovenija ne bo izgubila narodne identitete, da pa se mora za svojo identiteto znotraj EU potruditi sama. O Bučarju in njegovem stališču, da se ustava ne sme spremeniti, se Habsburg ni strinjal, saj je menil, da se v tem primeru mora prilagoditi EU, saj bo članstvo prineslo več dobrih kot slabih posledic. Glede politike EU v mirovnih procesih v nekdanji Jugoslaviji pa je bil mnenja, da je bilo posredovanje katastrofalno in da so bile novoustanovljene države same in brez pomoči, ki bi lahko preprečila vojno. Evropa bi po Habsburgovem mnenju morala priznati Slovenijo, Hrvaško in BiH že julija 1991 in ne januarja 1992. Ob tem je obtožil tudi ZDA, da naj bi one s svojo politiko dale zeleno luč za vojno v Sloveniji.⁹³

⁹¹ »Predsednik Panevropskega gibanja Otto von Habsburg na obisku v Ljubljani«, STA 29. september 1993, dostopno: <https://www.sta.si/31729/predsednik-panevropskega-gibanja-otto-von-habsburg-na-obisku-v-ljubljani>, 22. 1. 2016.

⁹² »Poslanec Evropskega parlamenta Otto von Habsburg na obisku v DZ RS«, 29. september 1993, dostopno: <https://www.sta.si/31746/poslanec-evropskega-parlamenta-otto-von-habsburg-na-obisku-v-dz-rs>, 22. 1. 2016; »Čimprej v ES« *Večer*, 1. oktober 1993, str. 6.

⁹³ Janez Markeš, »Intervju: Otto von Habsburg«, *Mag*, 20. december 1995, str. 35–37; »Mag: Intervju-Otto von Habsburg«, STA, 20. december 1995, dostopno: <https://www.sta.si/178761/mag-intervju-otto-von-habsburg>, 21. 1. 2016.

Otto von Habsburg je glede navezanosti na Slovenijo povedal, da se je rodil kot Slovenec, saj je bil ob njegovem zgodnjem otroštvu njemu dodeljen ljubljanski polk, Slovenija pa ga je v marsičem tudi spominjala na Avstrijo. Ob tem je povedal stavek, za katerega je vedel, da je provokativen, in sicer, da pri prečkanju meje med Slovenijo in Avstrijo ni videl razlike, zdelo se mu je, da povsod živijo Avstrijci, le da južno od meje govorijo slovenski jezik. Obstajalo pa tudi vmesno območje, kjer govorijo oba jezika, podobno je tudi na Madžarskem in v Prekmurju. Menil je, da tudi komunizem ni spremenil kulture in mentalitete, ki jo je ozemlje Slovenije pridobilo skozi stoletja. Ob tem je Habsburg dejal, da Slovenci morajo biti ponosni na svoj jezik in ga ohranjati tudi v prihodnje, saj je po njegovem narod brez jezika narod brez duše.⁹⁴

Naslednji daljši obisk Slovenije je Otto von Habsburg opravil od 15. do 19. februarja 2000. Prvi dan ga je sprejel predsednik Slovenskega Panevropskega združenja France Bučar, naslednji dan je predaval v univerzitetni zbornični dvorani. Prvi dan je imel novinarsko konferenco, nato pa ga je sprejel predsednik državnega zbora Janez Podobnik. 17. januarja je bil Habsburg na sprejemu pri nadškofu in metropolitu Francetu Rodetu ter ljubljanski županji Viki Potočnik. Istega dne se je pogovarjal s premierjem Janezom Drnovškom, si ogledal samostan v Stični, zvečer pa je Habsburg v hotelu Union predaval o Evropski uniji in priključitvi Slovenije le-tej. Zadnji dan obiska se je pogovarjal s slovenskimi poslanci in z ministrom za evropske zadeve Igorjem Bavčarjem, popoldan pa še s predstavniki Nove Revije. Habsburg je obisk sklenil z obiskom pri takratnem predsedniku Kučanu.⁹⁵

Habsburg je na predavanju na Univerzi v Ljubljani povedal, da pomeni vključitev v EU tudi večjo varnostno politiko oziroma boljše možnosti za mir v Evropi. Slovenski politiki je na poti pristopanja v EU svetoval, naj bo enotna in naj ne izpostavlja notranjepolitičnih zadev v tujini. Po njegovem mnenju je politika dobra, ko se država pripravi na najslabšo možnost, če ta nastopi, je država pripravljena, če pa ne, je država tako v boljšem položaju. Habsburg je spregovoril tudi o Jörgu Haiderju, v katerem ni videl nevarnosti, Slovence pa je pozval, naj ostanejo mirni. Obsodil pa je tudi odziv 14. držav EU, ki so v onemogočanju Haiderjeve FPÖ po njegovih besedah gradile zid v Avstriji in Evropi.⁹⁶

⁹⁴ Janez Markeš, »Intervju: Otto von Habsburg«, *Mag*, 20. december 1995, str. 35–37.

⁹⁵ »Predsednik Panevropske unije na obisku v Sloveniji«, STA, 15. februar 2000, <https://www.sta.si/466804/predsednik-panevropske-unije-na-obisku-v-sloveniji>, 22. 1. 2016; »Obisk Otta von Habsburga«, *Delo*, 16. februar 2000, št. 38, str. 24.

⁹⁶ »Otto von Habsburg za hitro širitev Evropske unije«, STA, 16. februar 2000, dostopno: <https://www.sta.si/467081/otto-von-habsburg-za-hitro-siritev-evropske-unije>, 21. 1. 2016.

V pogovorih z Drnovškom je Habsburg zagotovil svojo podporo Sloveniji pri vključevanju v Evropsko unijo. Pričakoval je, da bo Slovenija prišla v Evropsko unijo že leta 2002 ali 2003. Drnovšku je dejal, da je Slovenija s svojim ugodnim ekonomskim in strateškim položajem pomembna država za mir in varnost predvsem v jugovzhodnem delu Evrope. Sogovornika sta si bila enotna, da je bil proces širitve Unije pomemben tudi za preprečitev zgodovinskih nasprotij in konfliktov. Habsburg in Drnovšek sta sklenila, da bodo manjše članice pomembne in enakovredne partnerice pri evropskih odločitvah. Pogovarjala sta se tudi o izvolitvi avstrijske vlade, ki je evropski politiki prinesla trenja in nemire. Drnovšek se je strinjal s Habsburgom, da vlade ni mogoče ocenjevati, preden je začela z delom. Sta pa sogovornika obsodila ksenofobijo, rasizem in populizem.⁹⁷ Otto von Habsburg se je udeležil tudi tradicionalnega srečanja treh dežel na tromeji nad Ratečami.⁹⁸

Na srečanju Slovenskega panevropskega gibanja na Univerzi v Mariboru je Otto von Habsburg leta 2002 prejel naziv častni senator Univerze v Mariboru. Ta naslov mu je ta ustanova podelila zaradi njegovega akademskega doprinosa, saj je napisal čez 40 knjig, predvsem pa zaradi njegove podpore Sloveniji pri osamosvajanju, mednarodnem uveljavljanju in integraciji. Otto von Habsburg je ob tem dogodku dejal, da je EU edino varnostno jamstvo za male države. Povedal je, da si bo panevropsko gibanje še naprej prizadevalo za razširitev. Ob tem je podal tudi kritiko EU, ki je po njegovem mnenju že takrat potrebovala usklajeno zunanjo politiko in skupno varnostno oz. obrambno politiko. Poudaril je, da bo Slovenija varna le, ko bo močno prisotna v EU. Opozoril je na zmanjšanje števila otrok in s tem spremembo družinske politike in položaja družine v Evropi, kjer bi morala družina dobiti večjo težo v javnem življenju. Po njegovem mnenju je krščanstvo temelj Evrope in brez vere ni Evrope.⁹⁹

Marca 2003 sta zakonca Habsburg preko Slovenije potovala na Hrvaško ter se ustavila na Ptuj, kjer sta prenočila. Visoka gosta je sprejel takratni ptujski župan Štefan Čelan. Otto von Habsburg je ob tem povedal, da je Slovenija v zadnjih desetih letih lepo napredovala. V intervjuju se je zopet spomnil

⁹⁷ »Von Habsburg podpira vključevanje Slovenije v EU«, STA, 17. februar 2000, dostopno: <https://www.sta.si/467415/von-habsburg-podpira-vkljucjevanje-slovenije-v-eu>, 21. 1. 2016.

⁹⁸ »Srečanje na tromeji«, STA, 16. september 2000, dostopno: <https://www.sta.si/588572/srecanje-na-tromeji?q=ott,von,habsburg>, 21. 1. 2016.

⁹⁹ Dejan Pušenjak, »Zgodba evropskega zahoda«, *Delo*, 27. maj 2002, št. 119, str. 2; Petra Zemljič, »Združevanje v Evropi bo mogoče le ob spoštovanju razlik«, *Večer*, 27. maj 2002, str. 2; Panevropsko gibanje o vlogi malih držav v povezani Evropi, STA, 25. maj 2002, dostopno: <https://www.sta.si/647486/paneovropsko-gibanje-o-vlogi-malih-drzav-v-povezani-evropi>, 22. 1. 2016.

dr. Bučarja in pohvalil njegov prispevek k osamosvojitvi. O Evropski uniji je povedal, da za njega ta institucija predstavlja mirovno ustanovo, saj mir v Evropi ni samoumeven. Za Slovenijo pa je bil mnenja, da je lahko evropski povezovalni člen in gonilo med zahodom in vzhodom.¹⁰⁰

Ob slovesnem vstopu Slovenije v Evropsko unijo je imelo Slovensko panevropsko gibanje v Gornji Radgoni slavnostno akademijo. Na njej je bil prisoten tudi Otto von Habsburg kot predsednik Panevropske unije, in njegova hči Walburga Douglas, ki je imela funkcijo sekretarke Panevropske unije.¹⁰¹ Otto von Habsburg je v svojem govoru ta dan govoril o Francetu Bučarju, ki je bil, kot je primerjal, prva lastovka evropske pomladi. Povedal je, da se mnogi drugi kitijo s to slavo evropskega napredka, vendar niso bili dovolj kritični do sebe, tako kot sta bila Bismarck ali Churchill. Po njegovem mnenju bodo tudi oni stopili pred Boga in takrat ne bo prostora za laži. Ob tem se je zopet spomnil Bučarja, za katerega je dejal, da je kljub nevarnosti veliko naredil za Slovence, in da se njemu ni treba bati stopiti pred Boga. Habsburg si je ob širitvi držav Srednje Evrope zadal nov cilj Panevrope, ki se je osredotočal na Hrvaško, BiH, Makedonijo in Kosovo. Pri tem je zopet opozoril na problematično tematiko opredeljevanja pojma zahodnega Balkana, ki zgodovinsko in geografsko po njegovem mnenju ne obstaja. Otto von Habsburg se je ob tem zavzel za doseganje in ohranjanje miru. Zavzemal se je za nadaljnjo širitev in opisal tudi svoje izkušnje z nasprotovanjem politikov, ki so videli nevarnost pred novimi članicami. Ob vstopu Slovenije je povedal, da ni pomembna naša velikost, ki jo imamo v EU, če bomo imeli najboljše ljudi, ki bodo zelo dobro delali. V govoru je poudaril tudi pomembnost raznolikosti jezikov in kulture ter omembo Boga v evropski ustavi in v tem, da je Evropa celina, ki temelji na krščanstvu. Govor je zaključil z besedami: »Današnji dan je velik, hkrati pa je tudi dan, ki nas navdaja z veselim pričakovanjem. Še pomembnejše od veselja je zavedanje, da je pred nami še dolga in zahtevna pot ... Prepričan sem, da bomo tudi s te konference odšli z jasno začrtanimi cilji, da je Pan-evropa vsa Evropa, da Evropa potrebuje duhovni temelj in da bo Pan-evropa gibalo miru!«¹⁰²

Leta 2006 je Habsburg tokrat že kot častni predsednik Panevropske unije obiskal zasedanje Mednarodne panevropske unije v Ljubljani. Ob tem je povedal, da bo Panevropska unija še naprej delovala v smislu širjenja, saj sama

¹⁰⁰ M. Ozmec, »Naš cilj je še vedno velika Evropa«, Štajerski tednik, 13. marec 2003, let. 56, št. 10, str. 6.

¹⁰¹ »Slavnostna akademija Slovenskega panevropskega gibanja ob vstopu Slovenije v EU«, STA, 1. maj 2004, dostopno: <https://www.sta.si/829724/slavnostna-akademija-slovenskega-panevropskega-gibanja-ob-vstopu-sloveije-v-eu>, 22. 1. 2016.

¹⁰² Otto von Habsburg, »Zgodovinska širitev«, v: *Studia paneuropea I*, ur. France Bučar idr. (Ljubljana 2006), str. 5–11.

beseda Panevropa zajema vso Evropo. Slovenijo je postavil za zgled, da je širitev nekaj dobrega in da je Slovenija dober primer, da je širitev uspela. Po njegovih besedah je Slovenija v Evropo prinesla varnost in gospodarski razvoj. Habsburg je dejal, da si Panevropa prizadeva v skupni Evropi združiti tudi države, kot so Ukrajina, Romunija, Bosna in Hercegovina, Kosovo, Make-donija. Bil je mnenja, da bomo le združeni v Evropi preživel. S tem je mislil predvsem grožnjo velesil – predvsem Rusije. Putina je označil kot politika, ki gre po Hitlerjevih in Stalinovih poteh in predstavlja varnostno grožnjo Evropi. Njegove napovedi so se osem let po tem govoru uresničile, ko se je po priključitvi Krima Rusiji na vzhodu Evrope začela vojna. Takratni pred-sednik Slovenskega panevropskega gibanja Bučar je ob tej priložnosti dejal, da se vsa Evropa združuje in da sledi idejam Otta von Habsburga. Ob tem je Bučar še dejal: »Vloga Otta von Habsburga ne more biti ločena od procesa naše neodvisnosti.«¹⁰³

Otto von Habsburg se je zelo zavzemal tudi za Hrvaško ter Bosno in Hercegovino. Predvsem na Hrvaškem je njegova vloga pri osamosvajanju in vključevanju Hrvaške v evropske institucije bolj znana kot v Sloveniji. Habsburg je leta 2004 prenehal z aktivnim predsednikovanjem v Panevropskem gibanju, že 5 let prej pa je zaključil tudi kariero poslanca. Poseben dogodek je bila beatifikacija njegovega očeta Karla v Vatikanu.¹⁰⁴ Vse do smrti žene leta 2010 je ostal aktiven v politiki in javnem življenju. Leto kasneje je v 99. letu starosti na svojem domu v Pöckingu umrl tudi sam. O smrti in pogrebu nesojenega monarha, borca proti nacizmu, publicista, pisatelja, politika, borca za zatiranje narode in manjšine, panevropca in evropskega parlamentarca so poročali številni domači in tuji mediji. Pogrebne slovesnosti, ki je potekala po habsburški tradiciji, se je udeležila tudi slovenska panevropska delegacija na čelu z dr. Bučarjem in dr. Andrejem Rahtenom ter ljubljanski pomožni škof Anton Jamnik. Z izbranimi besedami se je od Otta von Habsburga poslovil tudi tedanji predsednik Slovenije Danilo Türk.¹⁰⁵

¹⁰³ Otto von Habsburg, »Panevropska unija močno podpira širitev«, STA, 27. maj 2006, dostopno: <https://www.sta.si/1056502/otto-von-habsburg-panevropska-unija-mocno-podpira-siritev?q=ott,von,habsbur>, 24. 1. 2016.

¹⁰⁴ Vinković, Intervju z Ottom von Habsburgom, Otto i Hrvati (DVD); »Pet novih vzornikov«, *Družina*, 10. oktober 2004, dostopno: <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/53-41-CerkevPoSvetu-1>, 24. 1. 2016; »Seligsprechung: Habsburg-Ärger über Medien«, *Die Presse*, 29. september 2004, dostopno: http://diepresse.com/home/politik/innenpolitik/177195/Seligsprechung_HabsburgAerger-uber-Medien-?from=suche.intern.portal, 28. 1. 2016.

¹⁰⁵ Boštjan Prevc, »Otto von Habsburg je delal za mir«, *Družina*, 18. julij 2011, dostopno: <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/18.07.2011-20>, 24. 1. 2016; Hans Werner Scheidl, »Otto Habsburg Ehefrau starb im Familienkreis«, *Die Presse*, 4. februar 2010, dostopno: <http://diepresse.com/home/leben/mensch/537220/>

VIRI IN LITERATURA

Članki iz časopisja in revij

Anton Jamnik, Zahvala in spomin na Otta von Habsburga. *Novi glas*, 21. julij 2011, št. 27, str. 4.

Anton Rupnik, Slovenija most za Evropo. *Delo*, 21. januar 1991, št. 16, str. 9.

Cesar Karel odlikoval slovenske junake. *Slovenec*, 28. november 1916, št. 273, str. 1.

Cesar Karel vnovič pohvalil sinove naše dežele. *Slovenec*, 1. december 1916, št. 276, str. 4.

Čimprej v ES. *Večer*, 1. oktober 1993, str. 6.

Dejan Pušenjak, Zgodba evropskega zahoda. *Delo*, 27. maj 2002, št. 119, str. 2.

Dunajsko prebivalstvo prvokrat videlo malega prestolonaslednika. *Slovenec*, 2. december 1916, št. 276, str. 2.

ES mora priznati Hrvaško in Slovenijo. *Večer*, 11. maj 1991, str. 3.

France Bučar, Otto von Habsburg – moč onstran trga. *Celovski zvon* (1989), št. 23, str. 84, 87.

Gregor Antoličič, »Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo!«: izbruh prve svetovne vojne v habsburški monarhiji. *Studia Historica Slovenica*, let. 15 (2015), št. 2, str. 259–280.

Gregor Antoličič, Nadvojvoda Evgen 1863–1954. *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 55 (2015), št. 2, str. 199–213.

Habsburg v družbi s Titom? *Večer*, 1. april 1993, str. 11.

Janez Markeš, Intervju – Otto von Habsburg. *Mag*, 20. december 1995, št. 36.

Jože Plešnar, Dunajsko zadnje slovo. *Večer*, 18. julij 2011, str. 7.

Katja Šeruga, Domače nesporazume rešujte doma. *Večer*, 17. februar 2000, str. 6.

Kongres Panevropske unije. *Večer*, 11. december 1990, str. 2.

Kranjc Jože, Evropska vloga Slovenije. *Večer*, 18. januar 1991, str. 6.

M. A. Oblak, Podpora Evroposlancev? *Delo*, 19. januar 1988, št. 15, str. 1.

M. A. Oblak, Pomoč dvanajsterice za izhod iz krize. *Delo*, 20. januar, št. 16, str. 1.

Otto-Habsburg_Ehefrau-starb-im-?from=suche.intern.portal, 27. 1. 2016; »Umrli nesojeni cesar Otto Habsburški, *Večer*, 5. julij 2011, str. 5; »Habsburg: Last heir to Austro-Hungarian empire dies, 4. julij 2011, dostopno: <http://www.bbc.com/news/world-europe-14019319>, 22. 1. 2016; »Otto von Habsburg im Alter von 98 Jahren gestorben«, *Die Welt*, 4. julij 2011, dostopno: <http://www.welt.de/kultur/article13466249/Otto-von-Habsburg-im-Alter-von-98-Jahren-gestorben.html>, 22. 1. 2016; »Hunderte ehren den Kaisersohn«, *Die Welt*, 10. julij 2011, dostopno: <http://www.welt.de/regionales/muenchen/article13479288/Hunderte-ehren-den-Kaisersohn.html>, 22. 1. 2016; »Ungarn nahm Abschied vom Kaisersohn«, *Die Presse*, 17. julij 2011, dostopno: <http://diepresse.com/home/zeitgeschichte/678720/Ungarn-nahm-Abschied-vom-Kaisersohn?from=suche.intern.portal>, 22. 1. 2016; Jože Plešnar, »Dunajsko zadnje slovo«, *Večer*, 18. julija 2011, str. 7; »Otto von Habsburg legel k večnemu počitku«, RTV Slovenija, 16. julij 2011, dostopno: <http://www.rtvlo.si/svet/foto-otto-von-habsburg-legel-k-vecnemu-pocitku/262078>, 22. 1. 2016; »Türk: Von Habsburg eden najdoslednejših zagovornikov združevanja Evrope«, STA, 4. julij 2011, dostopno: <https://www.sta.si/1653223/turk-von-habsburg-eden-najdoslednejsh-zagovornikov-zdruzevanja-evrope>, 22. 1. 2016.

- M. Ozmec, Naš cilj je še vedno velika Evropa. *Štajerski tednik*, 13. marec 2003, št. 10, str. 6.
- Nobenih sklepov, le pozivi. *Večer*, 14. avgust 1991, str. 6.
- Obisk Otta von Habsburga. *Delo*, 16. februar 2000, št. 38, str. 24.
- Otto von Habsburg v Ljubljani. *Delo*, 30. september, št. 227, str. 52.
- Otto von Habsburg, Nemški birokrat in severni Pireneji. *Večer*, 26. oktober 2006, str. 8.
- Petra Zemljič, Združevanje v Evropi bo mogoče le ob spoštovanju razlik. *Večer*, 27. maj 2002, str. 2.
- Poslednji Habsburg med prekmurskimi Madžari. *Večer*, 29. marec 1993, str. 3.
- Princ Oton častni občan že treh petin občin. *Slovenec*, 14. julij 1935, št. 159a, str. 2.
- Sklepi MZ in evropski položaj. *Slovenec*, 1. september 1935, št. 200, str. 1.
- Srebrna rogova domačima pešpolkoma. *Slovenec*, 29. november 1916, št. 274, str. 2.
- Toni Perič, Rekli so, da sem neodgovoren. *Večer*, 5. april 1991, str. 2.
- Umrli nesojeni cesar Otto Habsburški. *Večer*, 5. julij 2011, str. 5.
- Ustanovljeno Slovensko panevropsko gibanje. *Delo*, št. 22, 27. januar 1992, str. 1.
- Vesel dogodek v cesarski hiši. *Slovenec*, 20. november 1912, št. 267, str. 3.
- Vesel dogodek v cesarski hiši. *Slovenski narod*, 20. november 1912, št. 267, str. 3.
- V Jugoslaviji ne bo prišlo do spopadov. *Delo*, 18. januar 1991, št. 15, str. 16.
- Za ohranitev Jugoslavije. *Večer*, 16. marec 1991, str. 2.

Spletni članki Slovenske tiskovne agencije (STA)

- Čestitka Otta von Habsburga Milanu Kučanu. *STA*, 8. oktober 1992, dostopno: <https://www.sta.si/828135/cestitka-otta-von-habsburga-milanu-kucanu?q=ott,von,habsbur>, 22. 1. 2016.
- Čestitka Panevropske unije. *STA*, 17. januar 1992, dostopno: <https://www.sta.si/911439/cestitka-panevropske-unije?q=ott,von,habsburg>, 22. 1. 2016.
- Dvajset let od piknika, ki je odgrnil železno zaveso. *STA*, 19. avgust 2009, dostopno: <https://www.sta.si/1418622/dvajset-let-od-piknika-ki-je-odgrnil-zelezno-zaveso?q=ott,von,habsbur>, 22. 1. 2016.
- Evropski parlament zahteva razširitev mandata entot ZN. *STA*, 9. april 1992, dostopno: <https://www.sta.si/1002218/evropski-parlament-zahteva-razsiritev-mandata-enot-zn>, 23. 1. 2016.
- Habsburg von Otto, Panevropska unija močno podpira širitev. *STA*, 27. maj 2006, dostopno: <https://www.sta.si/1056502/otto-von-habsburg-panevropska-unija-mocno-podpira-siritev?q=ott,von,habsbur>, 21. 1. 2016.
- Mag: Intervju – Otto von Habsburg. *STA*, 20. december 1995, dostopno: <https://www.sta.si/178761/mag-intervju-otto-von-habsburg>, 21. 1. 2016.
- Otto von Habsburg Za hitro širitev Evropske unije. *STA*, 16. februar 2000, dostopno: <https://www.sta.si/467081/otto-von-habsburg-za-hitro-siritev-evropske-unije>, 23. 1. 2016.

Panevropsko gibanje o vlogi malih držav v povezani Evropi. *STA*, 25. maj 2002, dostopno: <https://www.sta.si/647486/paneovropsko-gibanje-o-vlogi-malih-drzav-v-povezani-evropi>, 23. 1. 2016.

Poslanec Evropskega parlamenta Otto von Habsburg na obisku v DZ RS. *STA*, 29. september 1993, dostopno: <https://www.sta.si/31746/poslanec-evropskega-parlamenta-otto-von-habsburg-na-obisku-v-dz-rs>, 22. 1. 2016.

Predsednik Panevropske unije na obisku v Sloveniji. *STA*, 15. februar 2000, dostopno: <https://www.sta.si/466804/predsednik-paneovropske-unije-na-obisku-v-sloveniji>, 21. 1. 2016.

Predsednik Panevropskega gibanja Otto von Habsburg na obisku v Ljubljani. *STA*, 29. september 1993, dostopno: <https://www.sta.si/31729/predsednik-paneovropskega-gibanja-otto-von-habsburg-na-obisku-v-ljubljani>, 23. 1. 2016.

Slavnostna akademija Slovenskega panevropskega gibanja ob vstopu Slovenije v EU. *STA*, 1. maj 2004, dostopno: <https://www.sta.si/829724/slavnostna-akademija-slovskega-paneovropskega-gibanja-ob-vstopu-slovenije-v-eu>, 21. 1. 2016.

Slovenija življenjskega pomena za Evropsko skupnost. 30. april 1992, dostopno: <https://www.sta.si/1033749/slovenija-zivljenjskega-pomena-za-evropsko-skupnost>, 21. 1. 2016.

Srečanje na tromeji. *STA*, 16. september 2000, dostopno: <https://www.sta.si/588572/srecanje-na-tromeji?q=ott,von,habsbur>, 22. 1. 2016.

Türk: Von Habsburg eden najdoslednejših zagovornikov združevanja Evrope. *STA*, 4. julij 2011, dostopno: <https://www.sta.si/1653223/turk-von-habsburg-eden-najdoslednej-sih-zagovornikov-zdruzevanja-evrope>, 22. 1. 2016.

Von Habsburg podpira vključevanje Slovenije v EU. *STA*, 17. februar 2000, dostopno: <https://www.sta.si/467415/von-habsburg-podpira-vkljucevanje-slovenije-v-eu>, 22. 1. 2016.

Spletni članki in viri

Andrej Mrak, Navdušene koračnice za polk cesarjeviča Otta, dostopno: <https://www.rtvsllo.si/kultura/razglednice-preteklosti/navdusene-koracnice-za-polk-cesarjevica-ota/296640>, 24. 1. 2016.

Boštjan Prevc, Otto von Habsburg je delal za mir. *Družina*, 18. julij 2011, dostopno: <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/18.07.2011-20>, 24. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP 12. marca 1981, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP 13. januarja 1983 na temo Estonija, Litva, Latvija, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP 15. oktobra 1980 na temo Konferenca OVSE-ja v Madridu, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP 17. decembra 1981 na temo Situacija na Poljskem, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP 17. januarja 1985 na temo Pristop Španije in Portugalske, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP 23. oktobra 1986 na temo Apel za vzpostavitev demokracije v vzhodni Evropi, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 23. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v Evropskem parlamentu 9. julij 1991 na temo Situacija v Jugoslaviji, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 22. 1. 2016.

Govor Otta von Habsburga v EP na temo Prošnja za članstvo Madžarske, 6. maj 1999, dostopno: <http://www.ottovonhabsburg.org/medien/text/EP-Broschhrevonhabsburg-de.pdf>, 22. 1. 2016.

Habsburg: Last heir to Austro-Hungarian empire dies. BBC, 4. julij 2011, dostopno: <http://www.bbc.com/news/world-europe-14019319>, 22. 1. 2016.

Hans Werner Scheidl, Otto Habsburg Ehefrau starb im Familienkreis. *Die Presse*, 4. februar 2010, dostopno: http://diepresse.com/home/leben/mensch/537220/Otto-Habsburg_Ehefrau-starb-im-?from=suche.intern.portal, 27. 1. 2016.

Hunderte ehren den Kaisersohn. *Die Welt*, 10. julij 2011, dostopno: <http://www.welt.de/regionales/muenchen/article13479288/Hunderte-ehren-den-Kaisersohn.html>, 22. 1. 2016.

M. Fleischhacker, C. Ultsch, Otto Habsburg: Ich habe sie alle gekannt. *Die Presse*, 9. november 2007, dostopno: http://diepresse.com/home/panorama/oesterreich/342228/Otto-Habsburg_Ich-habe-sie-alle-gekannt, 22. 1. 2016.

Martin Mutschlechner, The Habsburg Crisis. *Die Welt der Habsburger*, dostopno: <http://www.habsburger.net/en/chapter/habsburg-crisis>, 21. 1. 2016.

Otto von Habsburg im Alter von 98 Jahren gestorben. *Die Welt*, 4. julij 2011, dostopno: <http://www.welt.de/kultur/article13466249/Otto-von-Habsburg-im-Alter-von-98-Jahren-gestorben.html>, 22. 1. 2016.

Otto von Habsburg legel k večnemu počitku. RTV Slovenija, 16. julij 2011, dostopno: <http://www.rtvlo.si/svet/foto-otto-von-habsburg-legel-k-vecnemu-pocitku/262078>, 22. 1. 2016.

PanEuropa. PanEuropa history, dostopno: <http://www.paneuropa.org/>, 23. 2. 2015.

Pet novih vzornikov. *Družina*, 10. oktober 2004, dostopno: <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/53-41-CerkevPoSvetu-1>, 24. 1. 2016.

Seligspredung: Habsburg-Ärger über Medien. *Die Presse*, 29. september 2004, dostopno: http://diepresse.com/home/politik/innenpolitik/177195/Seligspredung_HabsburgAerger-uber-Medien-?from=suche.intern.portal, 28. 1. 2016.

Ungarn nahm Abschied vom Kaisersohn. *Die Presse*, 17. julij 2011, dostopno: <http://diepresse.com/home/zeitgeschichte/678720/Ungarn-nahm-Abschied-vom-Kaisersohn?from=suche.intern.portal>, 22. 1. 2016.

U. Červek, Piknik, ki je natrgal železno zaveso. *Delo*, 19. avgust 2009, dostopno: <http://www.delo.si/svet/evropa/piknik-ki-je-natrgal-zelezno-zaveso.html>, 23. 1. 2016.

U. Kulke, F. Müller, Der kaiserliche Strippenzieher. *Die Welt*, 28. junij 2007, dostopno: <http://www.welt.de/politik/article980984/Der-kaiserliche-Strippenzieher.html>, 27. 1. 2016.

University of Wisconsin Digital Collection- United States Department of State. *Foreign relations of the United States. Conference at Quebec, 1944*, str. 367–369, dostopno: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1944>, 22. 1. 2016.

University of Wisconsin Digital Collection, *The first Quebec Conference and related conversations at Hyde Park and Washington*, str. 1111–1113, dostopno: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1943>, 23. 1. 2016.

Zgodovinsko društvo IR 17, dostopno: <http://www.ir-17.com/podelitev-prapora/>, 24. 1. 2016.

Avdio-vizualni viri

Otto von Habsburg. arhiv TV Dnevnik, 6. 7. 1991, dostopno: <http://4d.rtvlo.si/arhiv/razlicni-prispevki/151364381>, 20. 1. 2016.

Rosvita Pesek, Njegovo visočanstvo Otto von Habsburg (pogovorna oddaja TV Slovenija) (Ljubljana 2011), dostopno: <http://4d.rtvlo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-informativni-program/110787278>, 21. 1. 2016.

Vanja Vinković, Otto i Hrvati (DVD), Svezadar. Zadar, 2013.

Literatura

Ali Žerdin, France Bučar, *Delo*. Ljubljana, 2015.

Andrej Rahten, *Izidor Cankar: diplomat dveh Jugoslavij*. Ljubljana, 2009.

Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt: po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*. Ljubljana, 2014.

Arnold Suppan, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938*. Dunaj, 1996.

Desetletje slovenskega panevropskega gibanja. Ur. Andrej Rahten. Celje, 2001.

Elisabeth Barker, *Churchill i Eden u ratu*. Zagreb, 1980.

Erich Feigl, *Otto von Habsburg-Profil eines Lebens*. Dunaj, 1992.

Erich H. P. Corfunke, Zita, *Kaiserin von Österreich und Königin von Ungarn*. Dunaj, 1986.

Eva Demmerle, *Habsburžani*. Ljubljana, 2013.

France M. Dolinar, Tuji tisk o vlogi Cerkve v procesu demokratičnih sprememb, osamosvajanja in mednarodnega priznanja Republike Slovenije. *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda*. Uredila Tadeja Petrovič Jerina. Celje, 2005.

Gordon-Brook-Shepherd, Poslednji Habsburžan. *Delo*. Ljubljana, 1972.

Gordon-Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor: The Life and Times of Otto von Habsburg*. London, 2003.

Kurt Schuschnigg, *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee*. Dunaj-München, 1988.

Milan Vanku, *Mala antanta 1920–1938*. Užice, 1969.

P. Dusek, E. Weinzierl, A. Pelinka, *Zeitgeschichte im Aufriss-Östereich seit 1918, 50 Jahre Zweite Republik*. Dunaj, 1995.

Peter Pirker, *Gegen das Dritte Reich*. Celovec, 2010.

Rosvita Pesek, *Bučar*. Mohorjeva založba. Celovec, 2016.

Stephan Baier in Eva Demmerle, *Otto von Habsburg – životopis*. Hrvatska Paneuropska unija (Zagreb, 2005).

Studia paneuropea I. Ur. France Bučar, Mateja Ratej, Igor Kovač. Ljubljana, 2006.

William Shirer, *Vzpon in padec Tretjega rajha*. DZS, Ljubljana, 1969).

OTTO VON HABSBURG AND SLOVENES

Summary

Otto von Habsburg can be described as one of the greatest Europeans. Born as heir to the Austria-Hungary throne, he became a political refugee at the age of six and because of the dissolution of the monarchy. His father Karl and mother Zita influenced his personality in early childhood. While growing up in a changing world his main political goal was not the crown, but the fight against Nazism and later unified Europe. For more than three decades he was president of the Paneuropean Union and as such he strived for a unified Europe and freedom for all Europeans. As a member of the European Parliament for more than 20 years he followed the same goal. With his powerful political and personal role, he influenced the independence of Slovenia and its joining the European Union. Back in 1988 he already offered his help and it was by his merit that France Bučar could report on situation in Yugoslavia in the European parliament. In January 1991, he visited Slovenia for the first time and he publicly announced his support in the independence process. After the war in 1991 he personally checked the situation in Slovenia in introduced it to the European parliament. He criticised the European politics that was indifferent to the Yugoslav conflict. For him Slovenia was a county, which could play an important role in the EU and therefore he was in favour of its quick joining the EU. His role in the Slovene independence process is little known; only the University of Maribor honoured him with awarding him the title of honorary senator.

OTTO VON HABSBURG UND SLOWENEN

Zusammenfassung

Otto von Habsburg kann hinsichtlich seines Lebenslaufs als einer der bedeutendsten Europäer bezeichnet werden. Als Thronfolger von Österreich-Ungarn geboren war er wegen des Zerfalls der Monarchie als Sechsjähriger ein politischer Flüchtling. In früher Kindheit beeinflussten sein Vater Karl und seine Mutter Zita seine Persönlichkeit. Mit dem Erwachsenwerden und Weltveränderung wurde sein politischer Hauptziel nicht die Krone, sondern der Kampf gegen Nazismus und später die Vereinigung Europas. Für ein

vereinigtes Europa und für die Freiheit aller Europäer bemühte er sich mehr als drei Jahrzehnte als Präsident der Paneuropäischen Union. Für ein vereinigtes Europa arbeitete er zwanzig Jahre auch in Europäischen Parlament. Mit seiner politischen und persönlichen Rolle unterstützte er auch die Verselbständigung Sloweniens und den Beitritt zur Europäischen Union. Er bot seine Hilfe schon im Jahr 1988 an, als dank ihm France Bučar im Europäischen Parlament die Lage in Jugoslawien vorstellen durfte. Otto von Habsburg besuchte Slowenien zum ersten Mal 1991 und er drückte öffentlich eine Unterstützung bei der Verständigung aus. Gleich nach dem Krieg im Jahre 1991 überprüfte er die Lage in Slowenien persönlich und berichtete darüber im Europäischen Parlament. Die europäische Politik, die bezüglich des Jugoslawien-Konflikts indifferent war, kritisierte er laut und deutlich. Slowenien sah er als ein Land, das eine wichtige Rolle in der EU spielen könnte und deswegen bemühte er sich um einen schnellstmöglichen Beitritt Sloweniens zur EU. Seine Rolle bei der Verselbständigung Sloweniens ist wenig bekannt; nur die Universität Maribor würdigte ihm mit dem Titel des Ehrensensors.

Razgledni stolp na Mariborskem Pohorju

Borivoj Breže*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 624.97:908(497.4Pohorje)

Borivoj Breže: Razgledni stolp na Mariborskem Pohorju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 122–149

Več kot 100 let star razgledni stolp jeklene konstrukcije nad Bolfenkom na Mariborskem Pohorju, visok skoraj 20 metrov, je v svoji zgodovini preživel štiri države in doživel štiri prenove. Zadnja je bila leta 1990. Zaradi visokih stroškov vzdrževanja je pogosto menjaval lastnike. Čeprav gre za pomemben kulturni spomenik, turistični in telekomunikacijski objekt, njegov pravno lastniški status še ni docela urejen. To velja tako za parcelo kot za sam stolp.

Ključne besede: razgledni stolpi, razgledniki, arhitektura, Pohorje, Bolfenk, Hrastje, obnove, zemljišča, lastništvo, koncesije

1.01 Original Scientific Article
UDC 624.97:908(497.4Pohorje)

Borivoj Breže: The Lookout Tower on Mariborsko Pohorje. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 122–149

The more than 100 years old and almost 20 metres high steel lookout tower above Bolfenk on Mariborsko Pohorje experienced four states and underwent four renovations. The last renovation took place in 1990. Due to high maintenance costs its owners changed very often. Although the tower is an important cultural monument, a tourist

* Mag. Borivoj Breže, univ. dipl. inž. met. in mater., višji kustos za tehniško dediščino v pokoju, Ulica heroja Staneta 14, 2000 Maribor, Slovenija, borivojbreze1@gmail.com

and telecommunication object, its legal ownership is still not settled. This is true for the plot as well as for the tower.

Key words: Lookout towers, architecture, Pohorje, Bolfenk, Hrastje, renovations, plots, ownership, concession

UVOD

Razgledni stolp (v nadaljnjem besedilu samo *stolp*) je doslej preživel že štiri države (Avstroogrsko, Kraljevino Jugoslavijo, Tretji rajh in socialistično Jugoslavijo). Je eden najstarejših planinsko-pohodniško-turističnih objektov v Sloveniji, lahko pa ga ovrednotimo v svojem času tudi kot pomemben telekomunikacijski objekt in ne nazadnje predstavlja tudi pomnik kulturno-tehniške dediščine.

Doslej še ni bil monografsko obdelan; njegovo zgodovino, predvsem zgodovino njegove postavitve in prehoda v slovensko last, njegova različna poimenovanja, njegove osnovne tehnične podatke in ostalo se je najpogosteje predstavljalo v posameznih odstavkih, redkeje v samostojnih krajših člankih v *Planine ob meji*, *društvenih letopisih Planinskega društva PD Maribor Matica*, v *Planinskem vestniku*, nikjer pa ni celoviteje, pod enim samim naslovom zbranega gradiva, ki bi zajelo vse različice npr. njegovega poimenovanja, podrobnejši opis njegove konstrukcije in opis vseh njegovih obnov. O obnovah sta pisali obe zgoraj omenjeni glasili, zlasti *Planine ob meji*, predvsem v letnih pregledih njunega delovanja, in še to bolj na kratko. V večji meri je o stanju od atmosferskih vplivov močno načetega stolpa, o potrebi po njegovih obnovah in svečanostih o odprtju obnovljenega stolpa pisalo dnevno časopisje, zlasti mariborski *Večer*, o stolpu kot o planinsko-pohodniško-turističnem objektu pa tudi *Delo*.

Pričujoči prispevek zajema veliko večino tega, kar je bilo o stolpu natisnjene v obeh omenjenih slovenskih društvenih glasilih in v obeh dnevnikih.

Slikovni del prispevka obsega gradivo z dveh razstav: prvi pano so predstavili na razstavi tehniške dediščine od 18. do 23. oktobra leta 1999, ki jo je organizirala takratna Zveza društev inženirjev in tehnikov ZDIT Maribor, drugega, znatno večjega, pa 7. 9. 2013 Planinsko društvo Maribor Matica ob stoletnici Mariborske kočice na panoju v šotoru v njeni neposredni bližini.¹

¹ Avtor besedila mag. Borivoj Breže, avtor oblikovanja panoja Aleksander Kelnerič, s. p., Velikoformatni tisk in plastificiranje.

ZGODOVINA STOLPA

Postavitev stolpa

Stolp na Bolfenku ni bil prvi tovrstni stolp na Pohorju. Že 6. 9. 1903² je Podravska podružnica Slovenskega planinskega društva SPD Ruše predala svojemu namenu na Žigartovem vrhu tako imenovani Žigartov stolp, visok kar 37 m, skoraj dvakrat višji kot stolp nad Bolfenkom, vendar zaprte, lesene konstrukcije.³ Potem ko se je ta podrl,⁴ je dala graška podružnica Nemško avstrijsko alpinističnega združenja Deutsch – Österreichisches Alpenverein DÖAV članom ne preveč aktivne⁵ mariborske podružnice/sekcije pobudo za izgradnjo stolpa na Bolfenku. Leta 1908 so ustanovili v okviru mariborske sekcije omenjenega združenja tako imenovani »Turmbauausschuß« – odbor za izgradnjo stolpa.⁶ Ta odbor je najel za gradnjo razglednega stolpa dunajsko tvrdko Griedel.⁷ Razgledni stolp so predali svojemu namenu 20. 6. 1909 člani mariborske podružnice (Sektion Marburg) DÖAV.

Predaja stolpa svojemu namenu nekoliko podrobneje

Predaje se je, kot je poročal *Marburger Zeitung*,⁸ udeležila v nedeljo, 20. junija, številna množica prebivalstva iz Maribora in okolice. Med njimi so bili tudi člani mariborske podružnice DÖAV in podružnic iz drugih delov Avstrije, predstavniki pevskih zborov in telovadnih društev.

Prvi obiskovalci so se pojavili že okrog 7. ure zjutraj, ostali so prihajali do stolpa vse do poznega večera.

² Friderik Degen, Mariborski razglednik. V: *Planine ob meji 1956, Mariborska koča 1946–1956*. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1956, str. 21. Odslej: Degen: Mariborski razglednik, 1956 ...

³ V noči med 23. in 24. 11. 1904 naj bi ga porušil vihar, vendar tudi sabotáže zaradi v tej noči presekanih sidrnih vrvi ni mogoče izključiti. Ivan Šumljak, Razgledni stolp na Žigartovem vrhu. Podravska podružnica SPD ob šestdesetletnici: 8. IV. 1901–8. IV. 1961. V: *Planine ob meji*. Ob 20-letnici ljudske vstaje. Društveni letopis 1961, Maribor 1961, str. 16–18. Odslej Šumljak, Razgledni stolp na Žigartovem ...

⁴ Ciril Hočevar, Spomini na prvo dobo planinstva v Dravski dolini. V: *Planine ob meji 1919–1969*, Maribor 1969, str. 39.

⁵ Šumljak, Razgledni stolp na Žigartovem ..., str. 18.

⁶ Ludvik Zorzut, Postanek in razvoj mariborske podružnice. (ob dvajsetletnici). V: *Planinski vestnik. Ob dvajsetletnici Mariborske podružnice SPD*, Slovensko planinsko društvo – Osrednje društvo, Ljubljana, Ljubljana 39, 1939, 10, str. 277. Odslej: Zorzut, Postanek ...

⁷ Prav tam. Sicer pa tudi drugi avtorji, največkrat Degen.

⁸ Eröffnung der Bachern-Warte. V: *Marburger Zeitung* 48, 1909, 74, 20. 6., str. 3–4. Odslej: Eröffnung ...

Ob 12. uri je kot prvi govornik spregovoril predsednik odbora za izgradnjo/postavitev stolpa Duchatsch. Izrekel je vse priznanje pokojnemu projektantu dr. Otmarju Reiserju in njegovima sinovoma, ki sta nadaljevala očetovo delo pri projektiranju stolpa. Osrednji del njegovega govora je bil namenjen vsem tistim, ki so imeli največ zaslug pri gradnji in postavitvi stolpa. Najprej je omenil samostan Sv. Paula iz Lavantinske/Labotske doline, ki je brezplačno in za trajno odstopil parcelo na zemljišču, na katerem so postavili stolp, nato pa je naštel še vse tiste, ki so na kakršen koli način omogočili, da je gradnja stolpa potekala čim hitreje in s čim manj stroški, pa naj je šlo za brezobrestna posojila, popuste pri prevozu gradbenega materiala in gradnji stolpa (npr. Rudolf Kiffmann) ter za brezplačno promocijsko gradivo. Med tistimi, ki so za izdelavo in postavitev prispevali najvišje denarne prispevke, je naštel še danes znane mariborske podjetnike, kot so bili Josef in Rudolf Franz, Anton Götz in Gustav Scherbaum.

Za njim je spregovoril še predsednik mariborske sekcije DÖAV dr. Johann Schmiederer. Najprej se je zahvalil predsedniku odbora Duchatschu in nadinženirju, vitezu von Spinlerju, *tehniški duši projekta*, kot ga je imenoval. Schmiedererjev govor je bil poln znanosti nad lepoto razgleda. Na koncu svojega govora je poudaril trdno zvezo med avstrijskim in nemškim cesarstvom. Z vzklikanjem obema cesarjema: Francu Jožefu I. in Wilhelmu II. je stolp odprl za javnost.

Stolp v domačih rokah

26. 6. 1919 je prevzela mariborska podružnica SPD sekvestrirano premoženje mariborske podružnice DÖAV,⁹ katere »edini vredni objekt v skromni zapuščini«¹⁰ je bil stolp, ki je 24. 9. 1919 definitivno prešel v last mariborske podružnice.¹¹ Zaradi velikih stroškov vzdrževanja ga je kasneje prevzel

⁹ Ljudevit Brence, Začetna doba delovanja mariborske podružnice SPD. V: *Planine ob meji*. Planinsko društvo Maribor 1956: str. 5. Odslej: Brence, Začetna doba ...

¹⁰ Ciril Verstovšek, Po sledovih naše preteklosti, Poročilo o jubilejni seji (Po sejnem zapisniku). V: *Planine ob meji*. X. 1960, 1960, *Društveni letopis 1960*. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1960, str. 6.

¹¹ Ivan Šumljak. Kronika planinskega društva Maribor. V: *Planine ob meji*. V jubilejnem letu. 40 let Planinskega društva Maribor. Planinsko društvo Maribor 1959, Maribor 1959, str. 7–8 (kratka zgodovina stolpa, podana v enem odstavku), str. 54. Odslej: Ivan. Šumljak, Kronika ... Tudi Friderik Degen, Prispevki za zgodovino za zgodovino planinskega društva Maribor. V: *Planine ob meji 1957*, Planinsko društvo Maribor, Maribor 1957, str. 5. Odslej: Degen, Prispevki za ...

v svojo last Glavni odbor Slovenskega planinskega društva SPD v Ljubljani¹² vse do 15. 11. 1936, nakar so ga na skupščini SPD¹³ dodelili Tujsko prometni zvezi v Mariboru.¹⁴

Slika 1: Razgledni stolp. Razglednica z žigom Mariborske kočice z dne 18. 10. 1934. Zadaj napis: *Razgledni stolp nad Mariborsko kočico (1146 m)* in: *Založba Podružnica Mariborske kočice, SPD Maribor*. Pokrajinski arhiv Maribor PAM, Zbirka fotografij in razglednic.

Po II. svetovni vojni je razgledni stolp dobilo mariborsko planinsko društvo. Iz istih razlogov kot med obema vojnama ga je Planinsko društvo Maribor Matica po predhodnem dogovoru z mariborsko občino leta 1990 odstopilo v upravljanje Pohorski vzpenjači¹⁵ vse do druge polovice devetdesetih let. Kot vse kaže, so vsi kasnejši koncesionarji, *Smučarski klub Branik*,

¹² Društveno izveštje v letu 1934. V: *Planinski vestnik, Glasilo Slovenskega Planinskega Društva v Ljubljani*, Ljubljana 35, 1935, 8–9, str. 280. Odslej: Društveno izveštje ...

¹³ Mariborski razglednik. V: *Glasilo planinskega društva Maribor matica 4*, Maribor 1999, 3, št. 4, str. 25. Odslej: Degen, Mariborski razglednik, 1999 ...

¹⁴ Ls (Lojze Smasek): Razglednik nad Pohorjem obnovljen. V: *Večer* 8, 1952, 233, 2. 10., str. 4. Tudi: Friderik Degen: Čigav je Mariborski razglednik na Pohorju? V: *Večer* 46, 1990, 26. 3., str. 19. Odslej: Degen, Čigav je ... Tudi: Aleš Mišič: Planinci odstopajo stolp Vzpenjači. Mariborski razgledniki (2). V: *Večer* 46, 1990, 185, 10. 8., str. 19. Odslej: Mišič, Planinci odstopajo ..., str. 9.

¹⁵ Mišič, Planinci odstopajo ..., str. 9. Milan Cilenšek, Znova varen razgled z Mariborskega razglednika. V: *Večer* 46, 1990, 218, 18. 9., str. 17. Odslej: Cilenšek, Znova varen ...

za njim pa *Športni center Pohorje, d. o. o.*, ki je šel v stečaj 16. 10. 2014 in ga je zamenjalo avtobusno prevozno podjetje za mestni promet *Marprom*, upravljali le z žičničarskimi napravami in smučišči, ne pa tudi s stolpom, čeprav bi bil upravljanja še kako potreben.

LOKACIJA

Razgledni stolp stoji na Ciglenicah¹⁶ med Bolfenkom in Glažuto ter razpotjem za Mariborsko kočo.¹⁷ Ime Ciglenice¹⁸ izhaja od tega, ker so verjetno tod svoj čas žgali opeko.¹⁹ Kraj, na katerem stoji stolp, imenujejo tudi Reški vrh²⁰ po potoku Reki in istoimenski vasi ob njegovem vznožju.²¹ Vrh, na katerem stoji stolp, imenujejo tudi Vetrinjski vrh, ker je zemljišče, na katerem stoji tudi stolp, pripadalo Vetrinjskim grofom.²²

Nadmorska višina, na kateri stoji razgledni stolp, znaša po podatkih Geodetske uprave Republike Slovenije GURS 1147,3²³ m, oznaka njene triangulacijske (geodetske trigonometrične) točke na reliefnem zemljevidu (karti)²⁴ pa je 94. V zemljiški knjigi mariborskega Okrajnega sodišča (soba 42) je pod vložno številko 136, katastralna občina Hrastje²⁵ in pod parcelno številko 494/2²⁶ zapisano: *gozd z razglednikom*. Površina parcele, na kateri stoji stolp, zavzema 145,1 a.²⁷ V novejši dokumentaciji se kot katastrska občina navaja

¹⁶ Ljudevit Zorzut: Razglednik. V: *Glasiilo PD Matica Maribor*, Maribor 1996, str. 38 in 39. Odslej: Zorzut, Razglednik ... Tudi: Degen, Mariborski razglednik ..., str. 20. Tudi Ciglenca. Pri pisnih virih so *Ciglenice* redkeje v rabi. Na primer: Ls, [Lojze Smasek], Razglednik na Pohorju popravljen. V: *Večer* 8, 1952, 233, 2. 10., str. 4. Odslej: Ls, Razglednik na Pohorju ...

¹⁷ Zorzut, Razglednik ..., str. 39.

¹⁸ Ls, [Lojze Smasek], Razglednik nad Pohorjem popravljen. V: *Večer* 8, 1952, 233, 2. 10., str. 4. Odslej: Ls, Razglednik nad Pohorjem ...

¹⁹ Degen, Mariborski razglednik, 1965 ..., str. 20.

²⁰ Zorzut, Postanek ..., str. 277. Tudi Ciglenca.

²¹ Fran Mišič, Pohorje kot turistično področje. *Lik in mik zelenega Pohorja*. Zbornica za gostinstvo Maribor-okolica Maribor 1953, str. 9.

²² Degen, Mariborski razglednik, 1965 ..., str. 21.

²³ Avtorji v petdesetih letih in še tja do osemdesetih redno navajajo za 1 m nižjo vrednost, torej 1146 m.

²⁴ Izpisano 13. 8. 2013 pri vpogledu na geodetsko karto na Geodetski upravi RS Maribor.

²⁵ Svoj čas občina Limbuš.

²⁶ Okrajno sodišče v Mariboru, Zemljiška knjiga, soba 42, št. vloge 136: list A: Katastrska občina Hrastje, zap. št. 18. Zadnje tri podatke najdemo tudi pod: Degen, Prispelki za ..., str. 4.

²⁷ Odločba, št. 252/ A-55 Hč/Ko, Dn. št. 432/5. V: *Okrajni Ljudski odbor Maribor okolica, Tajništvo za gospodarstvo*, Maribor 1955, 11. 1, str. 7. Tudi: Degen, Čigav je ..., str. 19 in Mišič, Planinci odstopajo ..., str. 9.

675 – Hrastje. Stolp ima v katastru stavb, ki stojijo na določeni parceli,²⁸ številko 505.

IMENA STOLPA

Naziv *razglednik*, čeprav slovnično popolnoma pravilen, uporabljajo le nekateri avtorji v glasilih in v časopisju, medtem ko se v pogovornem jeziku redkeje uporablja. Stolp lahko imenujemo z več imeni. Najprej: Mariborski stolp, stolp na Mariborskem Pohorju ali stolp nad Bolfenkom. Posledično tudi stolp na Ciglenicah, stolp na Reškem vrhu, Vetrinjski stolp²⁹ in celo stolp pri Mariborski koči.³⁰

RAZGLED

Vzpetina, na kateri stoji stolp, omogoča razgled na vse štiri strani daleč naokoli. Z razgledne ploščadi stolpa je možno videti razen najbližjega Maribora z Dravsko dolino in Kozjakom (Urban, Žavcarjev vrh, Duh na Ostrem vrhu)³¹ na levem bregu Drave še Areh, Žigartov vrh, Črni vrh, Veliko Kopo in Roglo, proti jugovzhodu pa še Slovenske gorice, Dravsko, Ptujsko³² in Mursko polje, Donačko goro ter Boč. Pozimi seže pogled po panonski nižini celo do Blatnega jezera.³³ Ob izredno dobri vidljivosti je mogoče videti še Golico, Hochschwab,³⁴ Svinško planino, Peco, Savinjske planine, Uršljo goro, Obir,³⁵ Dobrač pri Beljaku, Visoke in Nizke Ture, tudi Ivanjščico, Sljeme pri Zagrebu in celo Gorjance na Dolenjskem.³⁶ Posebno lep je pogled na Slovenske gorice

²⁸ Potrdilo o parceli, katastrska občina 675 – Hrastje, Parcela 494/2, Ministrstvo za okolje in prostor, Geodetska uprava Republike Slovenije, OGU Maribor, št. potrdila 357-01/2015-60252, Maribor 2015, 13. 4., str. 1/1.

²⁹ Brenc, Začetna doba delovanja ..., str. 5.

³⁰ Friderik Degen, Deset let Planinskega društva Maribor v Novi Jugoslaviji V: *Planine ob meji 1955*, Planinsko društvo Maribor, str. 4.

³¹ V. V., [Vasja Venturini], Razgledi s pohorskega stolpa. V: *Delo*, 23, 1981, 190, 19. 8., str. 7.

³² V. V., [Vasja Venturini], Lep pogled z razglednega stolpa na Pohorju. V: *Delo*, 24, 1982, 20. 8., str. 6.

³³ Mirko. Šoštarič, Izletniški okoliš Maribora. V: *Planine ob meji 1964. Društveni letopis 1964*, Planinsko društvo Maribor-matica, str. 10. Odslej: Šoštarič, Izletniški ...

³⁴ Degen, Mariborski razglednik, 1965 ..., str. 21.

³⁵ Ivan Šumrljak, Pohorska pota. V: *Planine ob meji 1955*. Planinsko društvo Maribor, str. 35. Odslej: Šumrljak, Pohorska pota ...

³⁶ B. P., [Božo Podkrajšek], Pozabljen jubilej – 65 let mariborskega razglednega stolpa na Pohorju. V: *Večer* 30, 1974, 289, 14. 12., str. 6.

pred sončnim zahodom, ko zadnji žarki osvetlijo zidove zidanic in cerkva.³⁷ Najlepši je razgled po dežju, ko je zrak umit.³⁸

KONSTRUKCIJA

V tistem času je stolp veljal ne le za enega prvih v avstroogrski monarhiji, ampak tudi v Srednji Evropi. Ni pa prvi razgledni stolp kovinske konstrukcije v Evropi.³⁹

Stolp, ki po svoji konstrukciji spominja na vrталni stolp za nafto, je 20, natančneje 19½ m⁴⁰ oz. 19,2 m⁴¹ visoka paličasta konstrukcija v obliki prisekane piramide⁴² s kvadratno osnovno ploskvijo 9 × 9 m ob vznožju in 6 × 6 m na vrhu.⁴³ Na višini 10 m od tal je vgrajen podest,⁴⁴ razgledna ploščad je na vrhu stolpa. Kota njegove razgledne ploščadi⁴⁵ znaša 1166,8 m. Do razgledne ploščadi je mogoče priti po 120 stopnicah,⁴⁶ ki se v obliki levosučne vijačnice – stopnice spiralno vijejo navzgor z leve na desno,⁴⁷ pri čemer sovpada os spirale stopnic z vertikalno osjo stolpa. Kot osnovni gradbeni element za

³⁷ Šoštarič, *Izletniški ...*, str. 10.

³⁸ Šumljak, *Pohorska pota ...*, str. 39.

³⁹ Degen, *Mariborski razglednik, 1999 ...*, str. 25. Kovinski stolp pri Gradcu, posvečen kronskemu princu Rudolfu so postavili že leta 1879. Graz-Kronprinz- Rudolf-Warte-Tag des Denkmals: <http://www.tagdesdenkmals.at/steiermark/graz-kronprinz-rudolf-warte/>.

⁴⁰ *Eröffnung ...*, str. 3.

⁴¹ Martin Jurše, *Računska analiza razglednega stolpa Bolfenk na Pohorju*. Univerza v Mariboru. Gradbena fakulteta. Maribor 2003, str. 1. Odslej: Jurše, *Računska analiza ...* Nižja višina v diplomski nalogi pomeni omejitev na višino paličaste konstrukcije brez podpor, na katerih stoji celotna konstrukcija stolpa.

⁴² Opis konstrukcije stolpa z gradbeniškega vidika je podrobneje podan, predvsem pa grafično prikazan tudi v diplomski nalogi Jurše, *Računska analiza ...* pod 1.2 Predpostavke in omejitve, str. 1 in pod: 6. Računska analiza z dimenzioniranjem stolpa nad Bolfenkom, str. 50.

⁴³ Tehniška dediščina, Popisni list, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Zveza društev inženirjev in tehnikov, Maribor 1998, št. 122001, 1. 12., str. 1. Odslej: Popisni list ZDIT ...

⁴⁴ Večja ploskev med stopnicami ali na koncu stopnic; stopniščni počivalnik, stopniščni presledek: Slovar slovenskega knjižnega jezika, osma knjiga, knj. 8: Paleo-poseljevati, Ljubljana, DZS, 2008, str. 1849.

⁴⁵ Vsota nadmorske višine vzpetine (1147,3 m), na kateri stoji stolp, in njegove višine (19,5 m). Povzeto po diplomski nalogi Jurše, *Računska analiza*, str. 1, pri kateri pa sta nadmorska višina (1146 m) in višina stolpa (19,2 m) nižji od dejanskih.

⁴⁶ Šumljak, *Pohorska pota ...*, str. 35.

⁴⁷ Ludvik Zorzut, *Pohorski razglednik. V: Planinski vestnik, Glasilo Slovenskega planinskega društva*. Slovensko planinsko društvo//Osrednji odbor, Ljubljana 34, 1934, 12, str. 365. Odslej: Zorzut, *Pohorski razglednik, 1934 ...*

nosilno konstrukcijo razglednega stolpa služijo enakokraki jekleni kotniki.⁴⁸ Vsak od osnovnih štirih nosilnih stebrov je sestavljen iz 4 med seboj kovičenih L jeklenih kotnikov velikosti $60 \times 60 \times 8$ mm.⁴⁹ Kotniki se ne dotikajo med seboj, ampak jih ločuje med seboj 7 mm široka reža. Diagonalne povezave med nosilnimi jeklenimi kotniki L tvorijo do podesta tj. do zgornje polovice stolpa ena proti drugi obrnjene dvojice jeklenih kotnikov velikosti $70 \times 70 \times 9$ mm.⁵⁰ Od betonske ploščadi, ki služi kot temelj razglednega stolpa, sega skoraj do prve razgledne ploščadi v sam stolp vgrajena lopa iz valovite pločevine,⁵¹ v kateri so bile nameščene telekomunikacijske naprave kot npr. RTV oddajnik in repetitor.⁵² Na zunanje ogrodje konstrukcije se opirajo nosilci za radijske antene, ki so jih pritrdili nanj najverjetneje že v šestdesetih letih.

Načrtov stolpa, na osnovi katerih bi lahko izvedli obnove oziroma, ki bi kazali stanje po njih, ni bilo mogoče dobiti niti pri popisu tehniške dediščine TD leta 1998 pri Pohorski vzpenjači⁵³ niti v PAM kdaj kasneje. Originalne načrte stolpa naj bi domnevno uničili Nemci kot slovensko arhivsko gradivo, pri čemer niso bili dovolj pazljivi, da bi izvzeli načrte stolpa.

STOLP KOT TURISTIČNI OBJEKT

O stolpu kot turističnem objektu, tj. o njegovem obisku, je bilo malo zapisa-nega. Še največ natisnjenega o njem je najti v letnem glasilu *Planine ob meji*, ki je včasih tudi vzneseno navajalo njegovo zgodovino,⁵⁴ ali pa ugotovitve, da osrednje mariborsko planinsko društvo nima dovolj finančnih sredstev za njegovo nujno potrebno vzdrževanje. Zelo kratka, če že ne skopa pa so poročila o obnovi stolpa, podana v letnih poročilih o delu društva za leto (1952, 1969 in 1990), v katerem je bil stolp obnovljen.⁵⁵

⁴⁸ Krautov strojniški priročnik, 13. slovenska izdaja, predelana, Ljubljana 2001, *Littera picta*, str. 489–490. Odslej Krautov strojniški ...

⁴⁹ *Krautov strojniški ...*, str. 490. Avtor je 7. 9. 2013 z merilnim trakom izmeril velikost $62 \times 62 \times 9$ mm.

⁵⁰ *Krautov strojniški ...*, str. 490. Avtor je 7. 9. 2013 z merilnim trakom izmeril velikost $72 \times 72 \times 9$ mm.

⁵¹ Glej sl. 3!

⁵² Naprava, sestavljena iz enega ali več sprejemnikov in oddajnikov, ki nam služijo za posredovanje enega ali več radijskih kanalov. Navadno so postavljeni na odprtem ali višje ležečih točkah – gorah. Namen repetitorja je pokriti večji predel z določenim radijskim kanalom. V: GRS Slovenije – Društvo GRS Tržič, www.grs-trzic.si/images/stories/.../tehnika/radijske_komunikacije_grs.pdf. Repetitor, str. 20, 31. 10. 2016.

⁵³ Popisni list ZDIT ..., str. 3!

⁵⁴ Glej pod *Zgodovina!*

⁵⁵ Glej pod *Obnove!*

V *Večeru* je najti kar nekaj člankov z opozarjanjem, če že ne z zgražanjem nad stanjem propadajočega stolpa, ne manjkajo pa tudi pohvale ob eni od njegovih obnov z opozarjanjem, da se kaj takega ne sme več ponoviti, in z izražanjem upanja, da bo v prihodnje vendarle bolje, kar zlasti velja za leto njegove zadnje obnove (1990). Oba časopisa, tako *Večer* kot *Delo*, večkrat navajata lepoto razgleda s stolpa, bodisi v članku, ki se nanaša samo nanj (*Večer*), ali v članku, v katerem so predstavljeni vsi večji slovenski razgledniki (*Delo*).⁵⁶

Slika 2: Planinci, turisti, izletniki ... Glede na rokopis zadaj, posneto domnevno leta 1930. Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka fotografij in razglednic.

Mariborčani, ki pogosto hodijo po mariborskem Pohorju, vedo povedati, da je bilo največ obiskovalcev stolpa v prvih petnajstih letih po koncu 2. svetovne vojne, ko so zrastle iz tal pohorski počitniški domovi z vsejugoslovanskim

⁵⁶ Glej pod *Razgled!*

značajem⁵⁷ kot npr. Železničarski dom, in ko si nižji srednji sloj, zaposlen v mariborski industriji, še ni začel graditi počitniških hišic.

V današnjem času, ko je mobilnost množic največja, je obiskanost stolpa znatno manjša, deloma zaradi njegove zarjavelosti in posledično zaradi strahu pred njegovo možno dotrajanostjo, predvsem pa zato, ker imajo obiskovalci pohorskih jas in gozdov svoj izdelan program, določen z merjenjem časa, npr. gorski kolesarji (*bikerji*) in tekači (*joggerji*), verjetno pa ni nič veliko drugače tudi s pohodniki z nordijskimi palicami.

STOLP KOT TELEKOMUNIKACIJSKI CENTER

Na stolp so pritrjene telekomunikacijske antene. Preko njih sprejemajo in oddajajo uporabniki, kot so Radioklub Maribor, Mestni vodovod, Uprava RS za zaščito in reševanje – Center za obveščanje (112) in Policijska uprava PU Maribor. Leta 1990 so bili njegovi uporabniki: UJV Maribor, Cestno podjetje Maribor, Radioamaterska zveza Slovenije in Dravske elektrarne,⁵⁸ uporabljala naj bi ga tudi Geodetska uprava. S postavitvijo Oddajnega centra OC Maribor⁵⁹ v začetku šestdesetih let je stolp kot telekomunikacijski objekt za RTV signale prenehal delovati. Razen tega so nekateri uporabniki stolpa prešli na mobilno telefonijo, kot npr. Veterinarska bolnica, katere antena naj bi bila mogoče pritrjena na stolp.

Dvonadstropna lopa iz valovite pločevine, umeščena med temelje razglednega stolpa, je ostalina razvoja telekomunikacij v Sloveniji. V njenem zgornjem nadstropju je imela svoj prostor Uprava za notranjo zaščito UNZ, v spodnjega pa so namestili aparature za prvi UKV FM oddajnik v Vzhodni Sloveniji, ki so ga izročili prometu 1. 5. 1957.⁶⁰

⁵⁷ Avtor je kot otrok med letnimi počitnicami leta 1955 je opazoval čokato turistko iz ene južnih jugoslovanskih republik, kako se je pognala po jeklenih traverzah stolpa navzgor, priplezala do podesta, sedla na njegove deske in z nogami, bingljajočimi navzdol, ponosno pogledovala naokoli, češ, kaj da si ona upa.

⁵⁸ Aleš Mišič, Gospodar naj bi bil dober. Mariborski razgledniki (3). V: *Večer* 46, 1990, 186, 11. 8., str. 6.

⁵⁹ Oddajni center Pohorje. – Prvi interaktivni medijski portal – RTV Slovenija: www.rtvsl.si/strani/oddajni-center-pohorje/107. 31. 10. 2016.

⁶⁰ Prvi radiodifuzni UKV FM oddajnik v Vzhodni Sloveniji: www.homemade.net/ra/zgod/fm.html. 31. 10. 2016.

Slika 3: Stolp s telekomunikacijsko opremo. Fotografiral 30. 8. 2013 Ivan Kos – Vanč, član PD Maribor Matica.

Spodnja lopa ni ostala zapuščena, potem ko so odstranili z nje oddajniške elektronske aparature. Med obratovanjem vlečnice Stolp je delavec skozi okence na strani, ki je obrnjena proti trasi sedežnice, opazoval na zgornji postaji vlečnice smučarje med spuščanjem sider, ali pa je odhitel kidat sveže zapadli sneg, ki se je nabral tam. Njegov delovni prostor v lopi je ogrevala pečica, kurjena s plinom iz jeklenke.⁶¹ Poleg njega je bil v spodnji lopi med delovnim tednom dopoldne še en gorski reševalec, popoldne in med koncem tednom pa dva. V tem prostoru so shranjevali tudi reševalne sani AKIA za prevoz ponesrečenih smučarjev v dolino⁶² vsaj še do leta 2000.⁶³ Med letom naj bi tam tudi še v današnjem času shranjevali orodje za kidanje snega.

⁶¹ Po pričevanju Janka Rakuše (1935–), mizarja Vzpenjače, ki je ostal pri njej do prehoda v drugo polovico osemdesetih let.

⁶² Nosila – E učenik – Gorska Reševalna Zveza Slovenije: e-ucbenik.grzs.si/index.php?title=Nosila. 31. 10. 2016.

⁶³ Izjava Lazarja Rataja (1946–), univ. dipl. inž. str., člana Gorske reševalne službe Slovenije GRS.

STOLP KOT KULTURNA DEDIŠČINA

Stolp je bil šele 28. 9. 2015 vpisan⁶⁴ v register nepremične kulturne dediščine z imenom *Hrastje na Pohorju – Razgledni stolp* pod evidenčno številko dediščine (EŠD) 30223.⁶⁵

Celoten opis⁶⁶ je najti na spletu.⁶⁷ Ni pa še določeno, ali gre za spomenik državnega ali lokalnega pomena.

OBNOVE

Po I. svetovni vojni je stolp kar naprej menjaval lastnike. Njegovo vzdrževanje zahteva zaradi neugodnih klimatskih razmer velika sredstva: lesene deli stolpa: stopnice, podest in razgledna ploščad so trohneli, jeklena konstrukcija je rjavela.

Prvo generalno popravilo stolpa je bilo že leta 1935, ko je minilo več kot četrto stoletje od njegove postavitve. Leto dni pred tem je Božidar Gajšek, tajnik mariborske podružnice SPD, v svojem obsežnem poročilu o delovanju za leto 1934 na občnem zboru navedel naslednje: »Zelo važna zadeva na vzhodnem Pohorju pa postaja tudi vprašanje obnove in vzdrževanja razglednega stolpa, ki je last Osrednjega društva v Ljubljani, a ga je doslej popravljala in obnavljala naša podružnica. Stolp je sedaj nujno potreben zopetne temeljite obnove; podružnica sama ne zmore stroškov«. ⁶⁸

Po letu 1945 je začel razgledni stolp vidno propadati. Na pobudo Planinskega društva PD Maribor so ga leta 1952 obnovili. Svečana predaja namenu v celoti obnovljenega razglednega stolpa je potekala 5. 10. 1952 ob 11. uri.⁶⁹ Botra obnove sta bila Tone Bole in Miloš Ledinek.⁷⁰ Pri obnovi stolpa, ki sta

⁶⁴ Pobudo, ki jo je dal avtor članka, je Zavod za varovanje kulturne dediščine Slovenije ZVKDS Območna enota Maribor OE Maribor prenesel ljubljanskemu zavodu.

⁶⁵ Sken uradnega dokumenta z vpisom EŠD za razgledni stolp: Magda.Miklavcic@gov.si, 22. avgust 2016, 12:35.

⁶⁶ Pri uporabi podatkov iz registra mora vsak uporabnik navesti register nepremične kulturne dediščine kot vir podatkov (Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), Uradni list RS, št. 16/2008).

⁶⁷ Register kot uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini je dostopen preko spletne strani <http://rkd.situla.org/> in kot interaktivna karta, ki vključuje geolokacijske podatke na: <http://giskd.situla.org/>. Prenos besedila s skena, opomba 65.

⁶⁸ (Božidar Gajšek), Društveno izvestje v letu 1934. V: *Planinski vestnik, Glasilo Slovenskega Planinskega Društva v Ljubljani*, Ljubljana 35, 1935, 8–9, str. 280.

⁶⁹ Ls, Razglednik na Pohorju ..., str. 4.

⁷⁰ Ls, Razglednik nad Bolfenkom ..., str. 6. Tudi: Degen, Čigav je ..., str. 19. Glej Stolp, nacionalna zavest in dnevna politika, opombe 102, 103 in 105!

jo vodila »planinska inženirja« Jelenc in Svetlinčič, so sodelovali tudi učenci Železniške industrijske šole ŽIŠ, ki so s svojim prostovoljnim delom odstranjevali dotrajano hrastovo stopnišče.⁷¹ Stolp so v celoti obnovili: dvakrat⁷² so ga prepleskali s posebno svetlozeleno barvo, t. im. *klorkavčukom*, in zamenjali celotno stopnišče iz hrastovih desk.⁷³ Na razgledni stolp so pritrdili novo napisno tablo, na njegov vrh pa so postavili železni drog z *vetrnico* tj. pločevinasto zastavico z državno trobojnico kot kazalnikom smeri pihanja vetra.⁷⁴ Obnovitvena dela so izvajali pod nadzorstvom planinskega društva.⁷⁵ Njegovi člani so se čutili moralno odgovorne, da skrbijo za njegovo obnovo, da bi preprečili nesreče zaradi dotrajalosti stolpa.⁷⁶ Mariborsko planinsko društvo ni moglo financirati obnove. Finančna sredstva zanj so prispevali Ministrstvo za finance LRS (500.000 din), Svet za blagovni promet LRS (226.316 din), OLO Maribor-okolica (100.000 din), MLO Maribor (50.000 din), Glavna potrošniška zadruga Maribor (100.000 din), LIP Maribor (40.000 din), KLO Ribnica na Pohorju (25.000 din), Obrtno nabavno-prodajna zadruga Maribor (30.000 din), Planinska zveza (600.000 din) itd.⁷⁷

Vzdrževanje stolpa je povzročalo društvu stalne težave. Objekt naj bi služil vsej javnosti, njegovo vzdrževanje pa je pomenilo za društveno blagajno popolno pasivno postavko.⁷⁸

Leta 1969 so razgledni stolp v celoti obnovili že tretjič. Stopnice iz hrastovega lesa naj bi zamenjali z novimi iz rebraste pločevine,⁷⁹ stolp je bil v celoti prepleskan. Investicijski stroški za opravljeno delo so znašali 37.000 din,⁸⁰

⁷¹ Ls, Razglednik na Pohorju ..., str. 4.

⁷² Degen, Mariborski razglednik, 1956, str. 21.

⁷³ Ls, Razglednik na Pohorju ..., str. 4.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Šumljak, Kronika planinskega ..., str. 54.

⁷⁶ Božidar Gajšek, Društveno delovanje v letu 1952 z gospodarske plati. V: *Planine ob meji*, Planinsko društvo Maribor, Maribor 1952, str. 6.

⁷⁷ Šumljak, Kronika planinskega ..., str. 54.

⁷⁸ Ciril Verstovšek, Ob 50-letnici PD Maribor matica 1919–1969. V: *Planine ob meji 1970–1971, Društveni letopis 1970–1971*. Planinsko društvo Maribor matica, Maribor 1971, str. 45.

⁷⁹ Anica Kolar, Kronika PD Maribor Matica 1969–1972. V: *Planine ob meji 1972–1973, Ob jubileju slovenskega planinskega društva 1893–1973*. Društveni letopis 1972–1973. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1973, str. 12. Izjavo demantira fotografija slika 4 in primerjava med sliko 4 ter fotografijo v članku: Jasmina Cehnar, Razglednega stolpa nihče noče. V: *Večer* 71, 2015, 182, 7. 8.; str. 17. Odslej: Cehnar, Razglednega ..., str. 17. Glej opombo 88!

⁸⁰ Prav tam.

od tega je Sklad za negospodarske investicije pri skupščini občine Maribor prispeval 2.000 din.⁸¹

Naslednjo obnovo razglednega stolpa, že tretjo po letu 1952, so izvedli leta 1990. Stolp je bil že v takšnem stanju, da je bil za Maribor prava sramota.⁸² Varnost tistih, ki bi se nameravali povzpeti na stolp, je bila že tako ogrožena, da je bilo treba postaviti opozorilno tablo.⁸³

Slika 4: Razpadajoči podest na stolpu. Foto:⁸⁴ Igor Napast, 23. 8. 1988.

Po skupnem predhodnem dogovoru⁸⁵ Planinskega društva Maribor Matca in TGP Pohorje, Pohorska vzpenjača (v nadaljnjem besedilu: *Vzpenjača*)

⁸¹ Pregled uporabe sredstev Sklada za negospodarske investicije v letu 1969. V: *Večer* 26, 1970, 55, 7. 3., str. 7.

⁸² Slavica Tovšak, Razglednik na Pohorju – mariborska sramota! V: *Večer* 45, 1989, 60, 14. 3., str. 15. Odslej: Tovšak, Razglednik na Pohorju ...

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Prav tam. Ista fotografija tudi v članku: Aleš Mišič, Hirajoči stolp vrh Pohorja. Mariborski razgledniki (1). V: *Večer* 46, 1990, 183, 8. 8., str. 7. Odslej: Mišič, Hirajoči ..., str. 7.

⁸⁵ Že dve leti pred tem naj bi na pogovoru v Meddruštvenem odboru planinskih društev za Podravje sklenili, da bo obnova stekla preko mariborskega komiteja za družbene dejavnosti. Mišič, Hirajoči ..., str. 7.

z mariborsko občino je društvo leta 1990 zaupalo generalno obnovo⁸⁶ Vzpenjači. Med mariborsko občino in Pohorsko vzpenjačo so v ta namen spisali pogodbo.⁸⁷ Sodelavci Pohorske vzpenjače so razgledni stolp temeljito obnovili, tj. v celoti so prebarvali njegovo kovinsko konstrukcijo, varili stopnice⁸⁸ in zamenjali lesene dele na podestu ter ograjo. Načrte za ponovno obnovo stolpa je narisal upokojeni gradbeni strokovnjak Jože Požauko⁸⁹ (1908–1995).⁹⁰ Denar za obnovo je zagotovila Skupščina občine Maribor iz proračuna za komunalno dejavnost. Obnovitvena dela so se končala 8. 9. 1990.⁹¹ Obnova naj bi stala blizu 170.000 dinarjev.⁹²

Stolp so, odkar so ga zgradili, generalno obnovili že štirikrat: leta 1935, 1952, 1969 in 1990. Presledek med dvema zaporednima generalnima obnovama znaša v povprečju nekaj več kot 18 let. Od zadnje obnove leta 1990 je minilo že več kot 25 let. Za naslednjo obnovo, s katero se ne bi smelo več odlašati v nedogled, bi bilo treba opraviti neporušne preiskave kovinskih konstrukcij, kot npr. preiskave z ultrazvokom in/ali z γ defektoskopijo, nato s peskanjem odstraniti rjo in ga zaščititi z industrijskimi postopki protikorozijske zaščite,⁹³ da se ne bi zgodilo to, kar se je zgodilo 19. 7. 2009 z osmim stebrom Pohorske vzpenjače.⁹⁴ Po obnovi pa bi bilo treba v skladu z obstoječo zakonodajo izvajati redno vzdrževanje⁹⁵ stolpa. Iz varnostnih razlogov se ne bi smelo čakati na dokončno ureditev njegovega pravnega statusa (lastništvo nad zemljiško parcelo, na kateri stoji stolp), ampak bi bilo treba ukrepati v

⁸⁶ Aleš Mišič, Planinci odstopajo stolp Vzpenjači. Mariborski razgledniki (2). V: *Večer* 46, 1990, 185, 10. 8., str. 9.

⁸⁷ PAM, fond: Planinsko društvo Maribor Matica, AŠ 4, 14. 8. 1990, 2 str.

⁸⁸ Aleš Mišič, Gospodar naj bi bil dober. Mariborski razgledniki (3). V: *Večer* 46, 1990, 186, 11. 08., str. 6. Odslej: Gospodar naj bi ... To lahko pomeni le, da so zamenjali dotrajale hrastove stopnice z jeklenimi. V prid slednjemu bi lahko bila slika 4, posneta leta 1988, iz katere je mogoče ugotoviti, da so bile lesene stopnice na stolpu pritrjene na nosilno spiralno konstrukcijo s sponskimi vijaki še dve leti pred obnovo.

⁸⁹ Milan Cilenšek, Znova varen razgled z mariborskega razglednika. V: *Večer* 46, 1990, 218, 18. 9., str. 17. Odslej Cilenšek, Znova varen ..., str. 17.

⁹⁰ Letnica rojstva in letnica smrti. V: Trije ribniki – Wikipedija, prosta enciklopedija: <https://sl.wikipedia.org/wiki/>. 31. 10. 2016.

⁹¹ Cilenšek, Znova varen ..., str. 17.

⁹² Mišič, Gospodar naj bi ..., str. 6.

⁹³ Avtor je po svoji strokovni izobrazbi metalurg.

⁹⁴ D. J. [Darinko Jacks Kores], Huda nesreča Pohorske vzpenjače k sreči brez žrtev. V: *Večer* 65, 2009, 165, str. 2.

⁹⁵ Zakon o graditvi objektov (ZGO-1), (neuradno prečiščeno besedilo) z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom Sabine Jereb. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2015, Prvi del, Splošne določbe, 2. člen, 10. 1., str. 66. Prejšnji zakon je ostro ločil med *rednim* in *investicijskim* vzdrževanjem, novi ju združuje pod *redno* vzdrževanje.

duhu *dobrega gospodarja*,⁹⁶ kar je pravno eksakten pojem. Čeprav ne gre za tako neugodne dinamične obremenitve kot pri osmem stolpu Pohorske vzpenjače, lahko vendarle pride slej ko prej do katastrofalnega loma že zaradi napredovanja korozije.

Slika 5: Korozija na jeklenem kotniku. Posnel avtor 7. 9. 2013 na dan odprtja razstave ob 100. obletnici Mariborske koč.

STOLP, NACIONALNA ZAVEST IN DNEVNA POLITIKA

Članek v *Marburger Zeitung* ne more prikriti dejstva, da je bila predaja stolpa svojemu namenu manifestacija velikonemštva. Če je že moral predsednik mariborske podružnice društva DÖAV iz razumljivih razlogov omeniti vez med obema cesarstvoma, je avtor članka v *Marburger Zeitung* na koncu svojega sestavka pokazal velikonemško nastrojen način razmišljanja in čustvovanja: občudovanje lepote narave naj bi bilo zlasti pri Germanih globoko zakoreninjeno. In: ponosni stolp naj bo *pokončno stoječe poroštvo nemškega čustvovanja in nemške odločnosti*.

Slovenski avtorji v svojih glasilih po koncu prve svetovne vojne, med obema svetovnima vojnoma, zlasti pa po drugi, omenjajo v glasilu *Planine ob meji* nekoliko drugače oblikovan stavek, ki ga *Marburger Zeitung* sicer ne

⁹⁶ Tudi *dober gospodarstvenik*. Obligacijski zakonik (OZ-UPB1) s stvarnim kazalom Janeza Topliška. Ljubljana 2014, Uradni list Republike Slovenije, I. poglavje: Temeljna načela, Skrbnost, 6. člen, (1), str. 19.

navaja, dejansko pa gre za enako pojmovanje, izraženo z drugimi besedami: »*Bachernwarte an der Grenze Deutscher Art und Sitte*« – »Pohorski stolp na meji nemških navad in običajev.⁹⁷

Nemško vznesenost, ki se ni porodila le iz lepote razgleda, ki jo nudi stolp, je zamenjala slovenska. Tudi pri njej ni šlo samo za očaranost nad lepoto razgleda s stolpa: »Ostrmimo: 'Slovenski svet, ti si krasan!'«,⁹⁸ ampak tudi za dvig narodove samozavesti:

»Prihaja narod, ponosen, samozavestno stopaje po stopnicah navzgor, kvišku strmeč v pohorsko občestvo. Razglednik ... upira svoj ostri pogled naprej, ko je izvidnik, svetilnik, varuh svoje zemlje in rodu.«⁹⁹

Svojevrstno zanimivost predstavlja fotografija¹⁰⁰ v *Planinskem vestniku*, ki bi jo površen bralec morda prezrl: z vrha stolpa se vije žalna zastava, pritrjena nanj po atentatu na kralja Aleksandra I. Karađorđevića v Marseillu dne 9. 10. 1934. Temu primerno besedilo je najti na naslednji strani.¹⁰¹

Miloš Ledinek (1905–1964)¹⁰² in Tone Bole (1916–1990)¹⁰³ sta bila botra ob odprtju prenovljenega stolpa 5. 10. 1952. Prvi je bil tedaj predsednik Mestnega ljudskega odbora MLO Maribor,¹⁰⁴ drugi pa pomočnik ministra za lahko industrijo FLRJ.¹⁰⁵

TREKUTNO STANJE LASTNIŠTVA PARCELE IN STOLPA

Pri tem je treba ločiti dvoje: lastništvo nad parcelo št. 494/2, k. o. Hrastje, velikosti 1, 541 a na kateri stoji stolp, in lastništvo nad samim stolpom.

⁹⁷ Degen, Čigav je ..., str. 19. Ali: Degen, – predgovor brez ..., str. 3. Tudi: Ludvik Zorzut, Kje so tiste stezice. (Reminiscence iz Maribora, s Pohorja in Kozjaka). V: *Planine ob meji 1972–1973. Ob jubileju slovenskega planinstva 1893–1973*. Društveni letopis 1972–1973. Planinsko društvo Maribor matica, Maribor 1973, str. 59 (Razgledni stolp). Odslej: Zorzut, Kje so tiste ..., str. 59. Tudi: Zorzut: Razglednik 1996 ..., str. 38.

⁹⁸ Zorzut, Pohorski razglednik 1934 ..., str. 365.

⁹⁹ Zorzut, Kje so tiste ..., str. 59. Tudi: Zorzut, Razglednik ..., 1996, str. 38.

¹⁰⁰ Zorzut: Pohorski razglednik 1934 ..., str. 365.

¹⁰¹ Zorzut: Pohorski razglednik 1934 ..., str. 366.

¹⁰² Miloš Ledinek – Wikipedija prosta enciklopedija: https://sl.wikipedia.org/wiki/Miloš_Ledinek. 30. 10. 2016.

¹⁰³ Šaleški biografski leksikon/Anton Bole: www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=904. 30. 10. 2016.

¹⁰⁴ Glej op. 102!

¹⁰⁵ Anton Bole – Wikipedia, prosta enciklopedija: https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Bole. 30. 10. 2016.

Lastništvo parcele

Uradno je parcela, na kateri stoji stolp, v zapuščinskem pravnem postopku.¹⁰⁶

Zemljišče je do 63403/67125-tin¹⁰⁷ ali skoraj 95 % v lasti Republike Slovenije, ostalo je v lasti fizičnih oseb.¹⁰⁸ V last RS je zemljišče prešlo na podlagi Zakona o skladu kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije SKZG RS, in sicer *ex lege*,¹⁰⁹ in so trenutno v upravljanju SKZG RS in jih le-ta vodi v svojem registru osnovnih sredstev.¹¹⁰ Mestna občina Maribor MOM je sicer vložila 18. 4. 2016 sklep o vknjižbi lastninske pravice tudi na nepremičnino, parcela št. 494/2 k. o. 675 – Hrastje,¹¹¹ ki pa jo nasprotna stran, tj. Republika Slovenija, vztrajno izpodbija z ugovori, iz katerih je razumeti, da sklicevanje »na določbo drugega stavka prvega odstavka 64. člena Zakona o športu (Ur. l. RS, st. 22/98), ki določa, da tudi bivša družbena zemljišča, na katerih so športne javne površine in so prešla po Zakonu o skladu kmetijskih zemljišč in gozdov Republike Slovenije v državno last, postanejo s sprejemom tega zakona last lokalne skupnosti«,¹¹² ne zadošča, in da je treba oblikovati »sporazum ali pogodbo, na podlagi katere bi MOM in RS uredili sporna razmerja«, saj da je »nesprejemljivo, da bi si lokalne skupnosti lahko na tako poenostavljen način, to je z izdajo enostranskega akta, pripisovale lastninsko pravico na zemljiščih v lasti RS v svojo korist«. ¹¹³

Ob tem velja upoštevati preudarek, da stolp na Mariborskem Pohorju ne more biti v nobenem primeru športni, temveč je lahko le turistični objekt.

V zvezi z lastništvom parcele, na kateri stoji stolp, se pojavlja v glasilih *Planine ob meji*¹¹⁴ in v časopisju (*Večer*) inačica, po kateri naj bi škofu dr. Maksimiljanu Držečniku,¹¹⁵ članu mariborskega planinskega društva, uspelo

¹⁰⁶ Vrhovno sodišče republike Slovenije. Informacijski sistem e zemljiška knjiga eZK. Redni izpis iz zemljiške knjige, čas izdelave zapisa: 27. 9. 2016–10:22:40, 2 str., str. 1. Odslej: eZK 2016 ...

¹⁰⁷ eZK 2016, str. 1 od 2.

¹⁰⁸ Člani rodbine Reiser. Glej: Hermann Reiser: –, Eröffnung ..., str. 3!

¹⁰⁹ Izven zakona.

¹¹⁰ Ugovor zoper sklep Okrajnega sodišča v Šentjurju dn., št. 252/2016, 28/4.2016.

¹¹¹ Okrajno sodišče v Šentjurju, kamor je MOM vložila vknjižbo lastninske pravice za omejeno nepremičnino.

¹¹² Odgovor na ugovor zoper Sklep Okrajnega sodišča v Šentjurju Dn., št. 34252/2016 z dne 18. 4. 2016, str. 1.

¹¹³ Pritožba zoper sklep Okrajnega sodišča v Šentjurju, št. Sdn. 567/2016 (Dn 34252/2016) z dne 25. 8. 2016, str. 2.

¹¹⁴ Degen, Čigav je ..., str. 19, Degen, Mariborski razglednik, 1999 ..., str. 25. Mišič, Planinci odstopajo ..., str. 9. Zorzut, Postanek ..., str. 277.

¹¹⁵ Po pričevanju Friderika Degna, staroste PD Maribor Matica avtorju članka sta bila leta 1952 člana omenjenega društva tudi poveljnik mariborskega garnizona Ščekič in pravoslavni duhovnik Trbojevič.

doseči pri predstavniku benediktincev iz Admonta,¹¹⁶ ki je živel sicer na Reki, da so redovniki parcelo, na kateri stoji stolp, z darilno pogodbo stolp velikodušno podarili društvu. Predstavniki benediktincev z Reke je na Držečnikovo prošnjo prišel v Maribor prav zaradi darilne pogodbe.

Vpisi na mariborskem okrajnem sodišču (soba 42) pa kažejo, da je parcela benediktincev prešla v državno last, tj. v roke mariborske občine. Torej je šlo za nacionalizacijo. Ne na mariborskem okrajnem sodišču¹¹⁷ niti v mariborskem škofovskem arhivu¹¹⁸ ni bilo mogoče najti Držečnikovega dopisa ali (kopije) darilne pogodbe.

Glede na to, da naj bi bila darilna pogodba za parcelo pogoj, da se je leta 1952 sploh začela obnova stolpa, bi moral biti tak prenos vpisan v zemljiško knjigo na mariborskem sodišču, pa ni. Iz vpisne knjige je razvidno, da med začasno odredbo iz leta 1946 parcela pripada benediktincem iz St. Paula, in proglasitvijo, da je parcela postala ljudska last leta 1955, ni nobenega drugega/vmesnega vpisa ali zaznamka.

Po uradnih virih pa je bila parcela, na kateri stoji stolp, nedvomno odvzeta lastnikom z nacionalizacijo, kar dokazuje arhivska dokumentacija¹¹⁹ mariborskega okrajnega sodišča in posledično tudi Informacijski sistem eZK Vrhovnega sodišča Republike Slovenije. V letu 2016 se je število fizičnih oseb bistveno zmanjšalo glede na leto poprej, tako da sta ostali samo še 2 osebi.¹²⁰

Lastništvo stolpa in njegovo koncesijsko upravljanje

Lastnik razglednega stolpa je bila še leta 1990 mariborska mestna občina. Vodila ga je pod inventarno – kontno številko 00201,¹²¹ medtem ko ga je Pohorska vzpenjača vodila pod inventarno št. 82068.¹²²

Kolikor je razumeti dnevno časopisje, je lastnik stolpa mariborska mestna občina,¹²³ koncesionar za njegovo vzdrževanje (upravljavec) pa je postala Pohorska vzpenjača¹²⁴ tam nekje do leta 1995.¹²⁵ Kot koncesijska upravljavca

¹¹⁶ Glej *Netočnosti v besedilih o stolpu!* Dejansko gre za samostan St. Paul v Lavantinski dolini.

¹¹⁷ Avgusta 2013.

¹¹⁸ Septembra 2013.

¹¹⁹ Okrajno sodišče v Mariboru, Zemljiška knjiga, list B, op. 8k7.

¹²⁰ eZK 2016, str. 1 in 2.

¹²¹ Popisni list tehniške dediščine, št. 122001, str. 1!

¹²² Prav tam.

¹²³ Cehnar, *Razglednega ...*, str. 17.

¹²⁴ Glej *Obnove*, op. 86!

¹²⁵ Mišič, *Gospodar ...*, str. 6 in Cilenšek, *Znova varen ...*, str. 17.

vzpenjače, sedežnic, vlečnic in smučišč sta sledila od leta 1995¹²⁶ še Smučarski klub Branik¹²⁷ in Športni center ŠC Pohorje vse do njegovega stečaja 16. 10. 2014. Po stečaju ŠC Pohorje je bil je izbrano v obdobju 2014–2016 kot upravljavec s koncesijo avtobusno prevozno podjetje za mestni promet Marprom. Podjetje je zainteresirano za upravljanje žičničarskih naprav in smučišč za obdobje 15 let,¹²⁸ začeni s sezono 2016/17.

V časopisu *Večer*, v katerem se je v obdobju od propada ŠC Pohorje pa vse do konca oktobra 2016 zvrstilo veliko člankov o koncesijskem upravljanju žičničarskih sistemov in smučišč na mariborskem in areškem Pohorju, vendar stolp pri tem sploh ni bil nikoli omenjen. Od mariborskih mestnih oblasti¹²⁹ ter od Marproma¹³⁰ ni bilo mogoče dobiti odgovora, ali je sploh katero od zgoraj navedenih podjetij in organizacij, ki so sledila Pohorski vzpenjači, prevzelo tudi koncesijsko upravljanje stolpa.

Velja sicer omeniti, da je stečajni upravitelj Drago Dubrovski izjavil, da se je v stolp vlagalo in da bo zato lastniku poslal zahtevek za povračilo,¹³¹ čeprav zunanost stolpa ne kaže, da bi vanj vlagali prav veliko.

NETOČNOSTI V BESEDILIH O STOLPU

V letopisih *Planine ob meji* in v časopisih *Večer* in *Delo* se skoraj brez izjeme ponavljata dve netočnosti. Obe je najti tudi v diplomski nalogi.¹³²

Prva netočnost je datum svečanega odprtja stolpa. Namesto 20. junija 1909 naj bi stolp svečano izročili svojemu namenu mesec dni kasneje,¹³³ tj. 20. julija 1909. Že vpogled na spletni koledar¹³⁴ pokaže, da je bila 20. junija 1909

¹²⁶ Okvirni podatek dr. Alojza Križmana, zasl. prof. v razgovoru z avtorjem o članku: Alojz Križman, Ne razumem. V: *Večer* 70, Maribor 2014, 124, 30. 5., str. 26.

¹²⁷ Marprom edini kupec premoženja ŠC Pohorje na javni dražbi – Prvi interaktivni medijski portal – RTV Slovenija: <http://www.rtvlo.si/lokalne-novice/maribor/marprom-edini-kupec-premozenja-sc-pohorje-na-prvi-drazbi/402686>. 31. 10. 2016.

¹²⁸ Jasmina Cehnar, Pokazali bomo, da se da veliko bolje. V: *Večer* 72, Maribor 2016, 210, 9. 9., str. 19.

¹²⁹ Avtor ni dobil nobenega odgovora, čeprav je podal pisno vlogo z vprašanji na Mestno upravo MOM in se osebno oglasil v Kabinetu župana, službi za delovanje Mestnega sveta in v Uradu za šport MOM, ker je prejel ustno informacijo, da odgovor na njegovo vprašanje ni javnega značaja.

¹³⁰ Avtor tudi po dvakratnem telefoniranju v Marprom ni dobil nobenega odgovora.

¹³¹ Cehnar, Razglednega ..., str. 17.

¹³² Jurše, *Računska analiza* ..., op. 132, str. 142 in op. 135, str. 143.

¹³³ Izjemi, morda celo edini, je najti v člankih: Miha Rubin, Pogled s Pohorja »v neznano«. V: *Delo* 50, 2008, 181, str. 6. 8. 2008. Napačno navedbo datuma je najti tudi v diplomski nalogi Jurše, *Računska analiza* ..., str. 47.

¹³⁴ Digitalni Repozitorij UKM – Mariborenzija – Zbirka Marburger Zeitung.

nedelja, 20. julija 1909 pa torek. Kaj malo je verjetno, da bi potekala svečana predaja stolpa svojem namenu v torek.

Druga napaka, prav tako pogosta, kot je navajanje datuma odprtja stolpa, je navajanje lokacije samostana benediktincev v Avstriji. Njihov samostan je v St. Paulu¹³⁵ in ne v Admontu, kot navajajo poleg letopisov Planinskega društva Maribor Matica tudi zgoraj omenjena časopisa in kot je navedno v diplomski nalogi.¹³⁶

Tretji netočni podatek je za skoraj 1 m nižja višina vzpetine, na kateri stoji stolp, tj. 1146 m¹³⁷ namesto 1147,3 m. V tem primeru ne gre za netočnost, nastalo kot pri zapisovanju datuma ali z zamenjavo samostana s tistim, ki je v splošnem bolj znan, ampak za napredek v razvoju geodezije. Za 1m nižjo višino vzpetine, na kateri stoji stolp, je najti tudi v diplomski nalogi.¹³⁸

ZAKLJUČEK

Stolp po svoji zgradbi ni v sramoto Mariboru, nedvomno pa je bil, je, in bo še lep čas zaradi svoje zanemarjenosti sramota Maribora kot mesta. Tako je bilo v obeh Jugoslavijah in tako je tudi v samostojni Republiki Sloveniji. Že zaradi varnosti in širšega ljudskega interesa (turizem), ter upoštevajoč, da gre za objekt, označen kot kulturna dediščina, bo treba preseči birokratske omejitve in stolp kot *dober gospodar* redno vzdrževati.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

Ministrstvo za okolje in prostor, Geodetska uprava Republike Slovenije, OGU Maribor, Potrdilo o parceli, Maribor 2015.

Oddelek za finance Skupščine občine Maribor.

Okrajni ljudski odbor Maribor–okolica. Tajništvo za gospodarstvo. Maribor 1955 (Splošno ljudsko premoženje).

Okrajno sodišče v Mariboru, Zemljiška knjiga, soba 42.

¹³⁵ Izjemo za navedbo St. Paul namesto Admont, morda edino, je najti v članku: Ludvik Zorzut, Postanek in razvoj mariborske podružnice. V: *Planinski vestnik. Ob dvajsetletnici Mariborske podružnice S. P. D.*, Slovensko planinsko društvo – Osrednje društvo, Ljubljana, Ljubljana 39, 1939, 10, str. 277.

¹³⁶ Jurše, *Računska analiza ...*, str. 47.

¹³⁷ Glej Lokacija, op. 23!

¹³⁸ Jurše, *Računska analiza ...*, str. 48.

Pokrajinski arhiv Maribor PAM:

- PAM fond Planinsko društvo Matica. AŠ. 4.
- PAM fond Zbirka fotografij in razglednic.

Vrhovno sodišče Republike Slovenije. Informacijski sistem eZK (2016): *Redni izpis iz zemljiške knjige 2016*, Ljubljana 2016.

Zveza društev inženirjev in tehnikov Maribor, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Popisni list št. 122001 z dopolnilno prilogo. Maribor 1998.

Monografije

Krautov strojniški priročnik, 13. slovenska izdaja, predelana, Ljubljana, 2001.

Leopold Vehovar, *Korozija kovin in korozijsko preizkušanje*. Ljubljana, 1991.

Obligacijski zakonik (OZ-UPB1) s stvarnim kazalom Janeza Topliška. Ljubljana, 2014.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Osma knjiga: Paleo–poseljevati, Ljubljana, 2008.

Uradni list Republike Slovenije.

Zakon o graditvi objektov (ZGO-1), (neuradno prečiščeno besedilo) z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom Sabine Jereb. *Uradni list Republike Slovenije*. Ljubljana, 2015,

Zborniki, katalogi, bilteni

Fran Mišič, Pohorje kot turistično področje. *Lik in mik zelenega Pohorja*. Maribor, 1953, str. 5–23, str. 9.

Časopisi in revije

Marburger Zeitung

Večer

Delo

Planinski vestnik

Planine ob meji

Ljudevit Brence, Začetna doba delovanja mariborske podružnice SPD. *Planine ob meji*. *Mariborska koča 1946–1956*. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1956, str. 4–7; str. 5.

Jasmina Cehnar, Pokazali bomo, da se da veliko bolje. *Večer* 72, Maribor, 2016, 210, 9. 9., str. 19.

Jasmina Cehnar, Razglednega stolpa nihče noče. *Večer* 71, 2015, 182, 7. 8., str. 17.

Milan Cilenšek, Znova varen razgled z mariborskega razglednika. *Večer* 46, 1990, 218, 18. 9., str. 17. (smerne table).

Friderik Degen, Mariborski razglednik. *Planine ob meji*, *Mariborska koča 1946–1956*, Planinsko društvo Maribor, Maribor 1956, str. 20–21, str. 21.

Friderik Degen, Prispevki za zgodovino Planinskega društva Maribor. *Planine ob meji* 1957, Planinsko društvo Maribor, Maribor 1957, str. 3–16, str. 4 (leto 1909), str. 12.

Friderik Degen, Deset let Planinskega društva Maribor v Novi Jugoslaviji. *Planine ob meji* 1955, Planinsko društvo Maribor, str. 3–4, str. 4.

Friderik Degen, Čigav je Mariborski razglednik na Pohorju? *Večer* 46, 1990, 71, 26. 3., str. 19.

Friderik Degen, predgovor brez naslova. *Ob 75-letnici PD Maribor Matica (zbrala in uredila Anica Horvat, prej Anica Kolar)*, Planinsko društvo Maribor Matica, Maribor 1994, str. 3.

(Božidar Gajšek), Društveno izvestje v letu 1934. *Planinski vestnik, Glasilo Slovenskega Planinskega Društva v Ljubljani*, Ljubljana 35, 1935, 8–9, str. 257–300; str. 280.

Božidar Gajšek, Društveno delovanje v letu 1952 z gospodarske plati. *Planine ob meji*, Planinsko društvo Maribor, Maribor 1952, str. 5–9; str. 6.

Eröffnung der Bachern-Warte. *Marburger Zeitung* 48, 1909, 74, 22. 6., str. 3–4.

Ciril. Hočevar, Spomini na prvo dobo planinstva v Dravski dolini. *Planine ob meji* 68–69, Planinsko društvo Maribor Matica 1919–1969. Društveni letopis 1968–69, Planinsko društvo Maribor Matica, Maribor 1969, str. 35–40, str. 39.

Dr. Alojz Križman, zasl. prof., Ne razumem. V *Večer* 70, 2014, 124, 30. 5., str. 26.

Anica Kolar, Kronika PD Maribor Matica 1969–1972. *Planine ob meji* 1972 – 1973, *Ob jubileju slovenskega planinskega društva 1893–1973*. Društveni letopis 1972–1973. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1973, str. 8–21. str. 12, str. 59.

D. J. [Darinko Jacks Kores], Huda nesreča Pohorske vzpenjače k sreči brez žrtev. *Večer* 65, 2009, 165, 20. 7., str. 2.

Aleš Mišič, Hirajoči stolp vrh Pohorja. Mariborski razgledniki (1). *Večer* 46, 1990, 183, 8. 8., str. 7.

Aleš Mišič, Planinci odstopajo stolp Vzpenjači. Mariborski razgledniki (2). *Večer* 46, 1990, 185, 10. 8., str. 9.

Aleš Mišič, Gospodar naj bi bil dober. Mariborski razgledniki (3). *Večer* 46, 1990, 186, 11. 8., str. 6.

B. P. (Božo Podkrajšek), Pozabljen jubilej – 65 let mariborskega razglednega stolpa na Pohorju. *Večer* 30, 1974, 289, 14. 12., str. 6.

Pregled uporabe sredstev Sklada za negospodarske investicije v letu 1969. *Večer* 26, 1970, 55, 7. 3., str. 7.

Miha Rubin, Pogled s Pohorja »v neznano«. *Delo* 50, 2008, 181, str. 6. 8. 2008.

Ls, [Lojze Smasek], Razglednik nad Pohorjem obnovljen. *Večer* 8, 1952, 233, 2. 10., str. 4.

Ls, [Lojze Smasek], Razglednik nad Bolfenkom. *Večer* 8, 1952, 237, 7. 10., str. 6.

Mirko Šoštarčič, Izletniški okoliš Maribora. *Planine ob meji* 1964. Društveni letopis 1964. Planinsko društvo Maribor-Matica, str. 8–16; str. 10.

Ivan Šumljak, Pohorska pota. *Planine ob meji* 1955. Planinsko društvo Maribor, str. 33–40.

Ivan Šumljak, Kronika planinskega društva Maribor. *Planine ob meji. V jubilejnem letu. 40 let Planinskega društva Maribor*. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1959, str. 5–70.

Ivan Šumljak, Razgledni stolp na Žigertovem vrhu. Podravski podružnici SPD ob šestdesetletnici v album 8. IV. 1901–8. IV. 1961. *Planine ob meji, Ob 20-letnici ljudske vstaje. Društveni letopis 1961*. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1961, str. 14–19; str. 16.

Slavica Tovšak, Razglednik na Pohorju – mariborska sramota! *Večer* 45, 1989, 60, 14. 3., str. 15.

V. V., [Vasja Venturini], Razgledi s pohorskega stolpa. *Delo* 23, 1981, 190, 19. 8. str. 7.

V. V., [Vasja Venturini], Lep pogled z razglednega stolpa na Pohorju. *Delo* 24, 1982, 20. 8., str. 6.

Ciril Verstovšek, Po sledovih naše preteklosti – Poročilo o jubilejni seji. (Po sejnem zapisniku). *Planine ob meji X. 1960. Društveni letopis 1960*. Planinsko društvo Maribor, Maribor 1960, str. 3–8 (poročilo); str. 5–7 (C. Verstovšek); str. 6.

Ciril Verstovšek, Ob 50-letnici PD Maribor Matica 1919–1969. *Planine ob meji 1970–1971, Društveni letopis 1970–1971*. Planinsko društvo Maribor Matica, Maribor 1971, str. 42–45.

Ludvik Zorzut, Pohorski razglednik. *Planinski vestnik, Glasilo Slovenskega planinskega društva*. Slovensko planinsko društvo/Osrednji odbor, Ljubljana 34, 1934, 12, str. 365–366.

Ludvik Zorzut, Postanek in razvoj mariborske podružnice. *Planinski vestnik. Ob dvajsetletnici Mariborske podružnice SPD*, Slovensko planinsko društvo – Osrednje društvo, Ljubljana, Ljubljana 39, 1939, 10, str. 276–294.

Ludvik Zorzut, Kje so tiste stezice. (Reminiscence iz Maribora, s Pohorja in Kozjaka). *Planine ob meji 1972–1973. Ob jubileju slovenskega planinstva 1893–1973. Društveni letopis 1972–1973*. Planinsko društvo Maribor matica, Maribor 1973, str. 46–59.

Ludvik Zorzut, Razglednik. *Mariborska, naša rojstna hiša Ob 50-letnici Mariborske koč (zbrala in uredila Anica Horvat)*. Planinsko društvo Maribor Matica. Maribor 1996, str. 38–39.

Diplomsko delo

Martin Jurše, *Računska analiza razglednega stolpa Bolfenk na Pohorju*. Univerza v Mariboru. Gradbena fakulteta. Maribor 2003.

Elektronski viri

Anton Bole – Wikipedija, prosta enciklopedija: https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Bole. 30. 10. 2016.

Benediktinski priorat Maribor: <http://www.benediktinski-priorat.com/slo/o-nas/zgodovina/>. 31. 10. 2016.

GRS Slovenije – Društvo GRS Tržič: www.grs-trzic.si/images/stories/.../tehnika/radijske_komunikacije_grs.pdf. 31. 10. 2016.

Graz – Kronprinz-Rudolf-Warte – Tag des Denkmals: <http://www.tagdesdenkmals.at/steiermark/graz-kronprinz-rudolf-warte/>, 31. 10. 2016.

Marprom edini kupec premoženja ŠC Pohorje na javni dražbi – Prvi interaktivni medijski portal – RTV Slovenija: <http://www.rtv slo.si/lokalne-novice/maribor/marprom-edini-kupec-premozenja-sc-pohorje-na-prvi-drazbi/402686>, 31. 10. 2016.

Miloš Ledinek – Wikipedija, prosta enciklopedija: https://sl.wikipedia.org/wiki/Milos_Ledinek, 30. 10. 2016.

Nosila – E učenik – Gorska Reševalna Zveza Slovenije: e-ucbenik.grzs.si/index.php?title=Nosila, 31. 10. 2016.

Oddajni center Pohorje – Prvi interaktivni medijski portal – RTV Slovenija: www.rtv slo.si/strani/oddajni-center-pohorje/107, 30. 10. 2016.

Prvi radiodifuzni UKV FM oddajnik v Vzhodni Sloveniji. www.homemade.net/ra/zgod/fm.html, 31. 10. 2016.

Sken uradnega dokumenta z vpisom EŠD za razgledni stolp: Magda.Miklavcic@gov.si, 22. avgust 2016, 12:35.

Šaleški biografski leksikon Anton Bole/: www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=904, 30. 10. 2016.

Trije ribniki – Wikipedija, prosta enciklopedija: <https://sl.wikipedia.org/wiki/>, 31. 10. 2016.

Pričevanja, izjave

Gorazd Berač, Dean Damjanović, Robert Glaser, Srečko Pungartnik, Janko Rakuša, Lazar Rataj

THE LOOKOUT TOWER ON MARIBORSKO POHORJE

Summary

The almost 20 metres high tower was opened to the public on 20th June 1909. The Vienna company Griedel built it on the initiative of the German-Austrian Alpine Society's (DÖAV's) branch in Graz. Though this was not the first lookout tower on Pohorje! On 6th September 1903, the Ruše branch of the Slovene Mountaineering Society set up almost twice as high, but wooden, tower on Žigartov vrh. The lookout tower was in its time one of the first of its kind in the Austria-Hungary monarchy. One can reach its top by climbing 120 stairs.

The tower stands on Ciglence between Bolfenk and Glažuta, and on the crossroads behind Mariborska koča (Maribor mountain hut) at the altitude of 1147,3 meters. The plot of 15,41 are, where the tower is set up, belongs to the cadastral zone (k.o.) 675-Hrastje, the plot number being 494/2.

The view from the tower top reaches not only to Maribor, but also to Drava valley and Kozjak, in the west to the nearby and faraway Pohorje and Carinthia hilltops, followed by Karavanke mountain tops in Slovenia and in Austria, in the north also to hilltops beyond Graz. One can see the hilly landscape in the east, which in Drava and Mura field trans-

forms into Pannonian basin. In the southeast one can see hills of the Croatian Zagorje (Sli-jeme) behind Boč and Donačka gora; in the south the view reaches all the way to Gorjanci.

On 24th September 1919, the tower came into possession of the Maribor branch of the Slovene Mountaineering Society (SPD). Due to high maintenance costs the tower then belonged to the Main board of the Slovene Mountaineering Society (SPD) in Ljubljana and afterwards to the then Tourist Association (Tujsko-prometna zveza) in Maribor. After World War II, the lookout tower belonged to the Mountaineering Society Maribor Matica. Due to the same reasons as between both wars the tower's owners changed once more; in mutual agreement between the Mountaineering Society Maribor Matica and the Maribor municipality, the tower was from 1990 managed by Pohorska vzpenjača. After 1995 the Ski Club Branik, then the Sports Centre Pohorje, and after its bankruptcy on 16th October 2014 the public transport company Marprom, received a ski lifts and ski slopes concession, but most likely not the tower concession. The current manager of the plot, where the lookover tower is situated, is the Farmland and Forrest Foundation of the Republic of Slovenia.

Telecommunication aeriels are attached to the tower. In a tin shed between the foundations of the lookover there was a UKV FM transmitter, which was active from 1st May 1957 on and which was the first transmitter in Eastern Slovenia.

The tower maintenance is due to negative impacts of climate changes very expensive: the wooden stairs and boards of the staircase landing and of the platform are rotting, the steel construction becomes rusty. The tower has already been renovated four times: in 1935, 1952, 1969 and 1990.

DER AUSSICHTSTURM AUF MARIBORER POHORJE/BACHERN

Zusammenfassung

Der fast zwanzig Meter hohe Turm wurde am 20. 6. 1909 eingeweiht. Auf die Initiative der Grazer Außenstelle des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins (DÖAV) wurde der Turm von dem Wiener Unternehmen Griedel gebaut. Er ist aber nicht der erste Aussichtsturm auf Pohorje/Bachern! Schon am 6. 9. 1903 errichtete die Ruše/Maria Rast Außenstelle einen hölzernen, fast zweimal so höheren Turm auf Žigartov vrh/Bacher Berg.

Zu seiner Zeit war er einer der ersten Türme in der österreichisch-ungarischen Monarchie. Die Turmspitze erreicht man nach 120 Stufen.

Der Turm steht in Ciglenice/Zigljenzen zwischen Bolfenk/St. Bolfank und Glažuta/Glas-hütte und auf der Wegablegung hinter Mariborska koča in einer Höhenlage von 1147,3 Meter über den Meeresspiegel. Die Parzelle, auf der der Turm steht, ist 15,41 Ar groß und gehört zur Katastralgemeinde (k.o.) 675-Hrastje/Aichberg, Parzellennummer 494/2.

Von der Turmspitze reicht die Sicht nicht nur bis zum Maribor, sondern auch bis zum Drava/Drau-Tal und Kozjak/Poßruck, westlich bis zu den naheliegenden und auch entfernten Pohorje/Bachern und Kärnten Hügelspitzen. Man sieht auch slowenische und österreichische Karawankegipfel, im Norden auch Berggipfel jenseits von Graz. Östlich sieht man die hügelige Landschaft der Slovenske gorice/Windisch Büheln, die mit dem Drava/Drau- und Mura/Mur-Tal in die Pannonische Tiefebene übergeht. Im Südosten hinter Boč/Bočberg und Donačka gora/Donatiberg sieht man noch die Hügel in kroatischem Zagorje/Hinterland (Slijeme), im Süden kann man sogar Gorjanci/Uskokengebirge sehen.

Am 24. 9. 1919 wurde der Aussichtsturm zum Eigentum der Mariborer/Marburger Zweigstelle des Slowenischen Bergsteigervereins (SPD). Wegen großer Wartungskosten wurde

er von dem Hauptausschuss des Slowenischen Bergsteigervereins (SPD) in Ljubljana und später von dem damaligen Tourismusverband (Tujsko – prometna zveza) in Maribor/Marburg übernommen.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde der Aussichtsturm Besitz des Bergsteigervereins Maribor/Marburg Matica. Aus gleichen Gründen wie zwischen beiden Kriege übergab der Bergsteigerverein nach der Absprache mit Mariborer/Marburger Gemeinde im Jahr 1990 die Verwaltung des Turmes an das Unternehmen Pohorska vzpenjača (Pohorje Seilbahn). Nach 1995 erwarben der Smučarski klub Branik (Skiclub Branik), später das Športni center Pohorje (Sportzentrum Pohorje) und nach seinem Konkurs am 16. 10. 2015 noch das öffentliche Verkehrsunternehmen Marprom die Konzession für die Skilifte und Skipisten, höchstwahrscheinlich aber nicht auch für den Turm.

Der derzeitige Verwalter des Grundstücks, auf dem der Turm steht, ist der Fonds für landwirtschaftliche Flächen und Wälder der Republik Slowenien (Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov RS).

Auf dem Turm sind fernmeldetechnische Antennen angebracht. In dem Blechschuppen zwischen den Grundlagen des Aussichtsturms wurde der erste UKW FM Sender in Ostslowenien angebracht, der ab dem 1. 5. 1957 aktiv war.

Die Wartung des Turmes verlangt wegen ungünstigen Klimaveränderungen viel Geld: die Holztreppen und die Treppenabsatzbretter, sowie die Bretter der Aussichtsplattform vermoderten, die Stahlkonstruktion verrostete. Der Turm wurde bis jetzt viermal renoviert: in den Jahren 1935, 1952, 1969 und 1990.

Baroničina hiša in historistični slogi v mariborski arhitekturi

Mojca Štuhec*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 72(497.4Maribor)"18"

Mojca Štuhec: Baroničina hiša in historistični slogi v mariborski arhitekturi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 150–179

Avtorica bo s prispevkom opozorila na slogovno pestrost mariborske arhitekture v obdobju druge polovice 19. stoletja. Vzgib v umetnostnozgodovinsko razpravo o historističnih slogih v arhitekturi sta dva nedavna dogodka; obnovljena Baroničina hiša s secesijskim okrasom in izid prve celovite strokovne študije o arhitekturi 19. stoletja na Slovenskem. Na osnovi Curkovih topografskih in gradbenih izsledkov o širitvi mesta ob Dravi ter z arhivskimi viri o stavbah je besedilo dopolnjeno z avtoričinim prepoznavanjem slogovnih značilnosti posameznih arhitektur.

Ključne besede: arhitektura, stavbni tip, historizem, (neo)slogi, secesijski stavbni elementi, urbanizem

1.02 Review Article
UDC 72(497.4Maribor)"18"

Mojca Štuhec: The Baroness' House and the Historical Styles in Maribor Architecture. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 150–179

With this treatise, the author points out the variety of styles in Maribor architecture in the second half of the 19th century. The reason for the art historical discussion on architectural historical styles are two recent events: the renovation of the Baroness' House with secession decorations, and the release of the first comprehensive study on the 19th century Slovene architecture. On the basis of Curk's topographic and building findings on the city of Maribor expansion, and on the basis of archive materials on building, this paper is supplemented with author's identification of style characteristics of individual architectures.

Key words: architecture, building types, historicism, (neo)styles, secession building elements, urbanism

* Mag. Mojca Štuhec, umetnostna zgodovinarica in konservatorica, Kmetijska 3b, 2000 Maribor, stuhecmojca@gmail.com

UVOD

Zgodnja slovenska umetnostnozgodovinska stroka raziskovanju historizma ni bila naklonjena. Glavni očitek je bil eklekticizem. Že Janez Flis, ki je leta 1885 napisal prvo celovito umetnostnozgodovinsko študijo o razvoju arhitekture, je opozoril na posnemanje preteklih srednjeveških slogov in renesanse, vendar se do tega pojava ni kritično opredeljeval; komentiral je le, da gre za uporabo likovnih oblik brez vsebine,¹ medtem ko so nekateri utemeljitelji slovenske umetnostnozgodovinske stroke – France Stele, Emilijan Cevc in Fran Šijanec obdobju historizma očitali, da ni razvil lastnega sloga. Prepričani so bili, da je šlo le za povzemanje in mešanje različnih form med seboj, značilnih za posamezne sloge iz preteklosti.² Šele pod vplivom študije o dunajski arhitekturi 19. stoletja avtorice Renate Wagner-Rieger iz leta 1970 se je pri nas spremenil odnos do historizma.³ V tistem času je mariborsko arhitekturo 19. stoletja analiziral Iztok Premrov.⁴ Problematiko je obdelal kronološko in na osnovi arhivskih virov. Želel je razložiti uporabo različnih slogovnih oblik na posameznih stavbah. S količino predstavljenih objektov je uspel pokazati, da je bilo v času izjemnega gospodarskega razvoja in urbane širitve mesta zgrajeno veliko vsebinsko in slogovno raznolike arhitekture.

Na pionirsko Premrovovo besedilo sta se med drugimi nedvomno opirala tudi Igor Sapač in Franci Lazarini, ko sta pripravljala obsežno delo z naslovom *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. V osnovi je monografija oprta na nekajletno terensko in arhivsko delo obeh avtorjev. Med strokovno javnostjo težko pričakovana publikacija je nastala kot razstavni katalog istoimenske razstave leta 2014 v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani. Po obsegu in vsebini gre vse prej kot za katalog. Gre za temeljno raziskovalno delo arhitekturne zgodovine pri nas. Po besedah avtorjev se je zaradi obsežne in raznolike ter slabo obdelane tematike bilo treba lotiti raziskovanja večplastno in z različnih zornih kotov.⁵ Po daljšem uvodu in zgodovinskem okviru sledimo poglavjem o širitvi mest na Slovenskem, o razvoju slogov v arhitekturi in tudi o pomenu spomeniškovarstvene stroke v 19. stoletju. Zaradi kompleksne tematike je predstavitev konkretnih stavb obravnavana v okviru posameznih stavbnih tipov, ki so se uveljavili v 19. stoletju. Teoretsko-analitičnemu delu sledi obsežen katalog pomembnejših arhitektur na območju

¹ Flis, *Stavbinski slogi, zlasti krščanski njihov razvoj in kratka zgodovina z dodatkom o zidanju in popravljanju cerkva*, str. 142.

² Štuhec, *Arhitektura in urbanizem v obdobju 1846–1918*, str. 8–10.

³ Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Štajerskem in Kranjskem*, na: <http://uifs.zrc-sazu.si/ebook/slovenskaumetnost.2007.pdf>.

⁴ Premrov, *Arhitektura devetnajstega stoletja v Mariboru*, str. 341–380.

⁵ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 50.

Republike Slovenije. Avtorja Lazarini in Sapač sta uspela s poglobljeno razlago, z zares veliko količino novih pa tudi arhivskih in fotografskih podatkov priti do spoznanja, da je arhitektura 19. stoletja kakovostna ter enakovredna drugim slogovnim obdobjem. Besedilo je osnova za razumevanje urbanistične in arhitekturne podobe slovenskih mest, kjer stavbe iz tistega časa povečini še služijo svojemu namenu. Širitev Maribora v 19. stoletju, v času, ko je bila zgrajena množica najrazličnejših stavb, je prav tako obravnavana v posameznih poglavjih monografije. V zadnjem delu knjige so z opisom in slikovnim dodatkom predstavljene mariborske stanovanjske hiše, javne zgradbe posvetnega in sakralnega značaja ter industriji in prometu namenjeni objekti.

ŠIRITEV MARIBORA V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Leta 1846 je v vzhodno predmestje Maribora iz Gradca pripeljal prvi vlak, istočasno je bila objavljena novica, da je cesar Ferdinand I. odpustil Metternicha, ukinil cenzuro in obljubil ustavo, kar je prebivalstvo habsburške monarhije izjemno navdušilo.⁶ Od sredine 19. stoletja je v mestu hitro naraščalo število prebivalstva, iz okolice je prihajalo vse več ljudi, ki so se želeli zaposliti v novo nastajajočih gospodarskih obratih. Skladno s tem je postalo staro mestno jedro pretesno. V prvi polovici 19. stoletja so podrli večji del mestnega obzidja in zasuli jarke, kar je omogočalo neomejeno širitev navzven. V sredini stoletja so bila v mestno upravo priključena tri predmestja (Graško, Koroško in Magdalensko) in ustanovljena je bila enotna mestna občina.⁷ Začel se je razvoj modernega mesta, kot ga poznamo še danes. Izoblikoval se je nov model urbanega okolja z upravnim središčem in industrijsko razvijajočim se predmestjem. Nekoč je mesto združevalo obrt in trgovino, znotraj obzidanega mestnega jedra so bile župnijska cerkev Janeza Krstnika, mestni grad in rotovž. Od tedaj so za sodobnejše življenje postajale vse bolj pomembne javne ustanove, namenjene izobraževanju, upravi, kulturi, pošti, zdravstvu, vojski in prometu.

Po natančni topografski analizi urbanega razvoja Maribora ter primerjavi katastrskih načrtov lahko razberemo, da se je od leta 1850 pa do začetka 20. stoletja najhitreje širil predel ob Partizanski cesti, v nekdanjem Graškem predmestju in južno od Drave v Magdalenskem predmestju.⁸ Vzpostavljena

⁶ Cvirn, Narodnopolitične razmere v Mariboru v času marčne revolucije in neoabsolutizma, str. 266.

⁷ Curk, Topografska analiza urbanega razvoja Maribora med koncem 18. in začetkom 20. stoletja, str. 32.

⁸ Curk, Topografska analiza urbanega razvoja Maribora med koncem 18. in začetkom 20. stoletja, str. 23–36.

Pravokotna zasnova starega mestnega jedra in gradbena širitev ob mestnih vpadnicah sta bila razloga, da v primeru Maribora ni bilo smiselno izvesti širitev po vzoru dunajskega Ringa, krožnega bulvarja okoli historičnega centra z monumentalno reprezentančno pozidavo. V Mariboru so neenakomerno in postopno gradnjo skušali usmerjati s štirimi regulacijski načrti.¹² Tovrstni načrti so reševali ulično mrežo, medtem ko namena pozidav niso natančneje predpisovali, tudi zelene površine niso bile posebej označene.¹³ Ti dokumenti so bile prve urbanistične smernice za rast mesta, četudi je bil problem v tem, da je vsak posamezni načrt urejal le določen predel mesta.¹⁴ Jelka Pirkovič v knjigi o mariborskem urbanizmu ugotavlja, da je bila stara urbanistična ureditev levega brega bolj premišljena kot tista na desnem bregu Drave, ki je na določenih delih kaotična in glede arhitekturnega značaja precej revnejša.¹⁵ Izjemen med parcialnimi regulacijskimi načrti, ki so oblikovali Maribor v drugi polovici 19. stoletja, je bil tisti, po katerem so med letoma 1863 in 1874 zgradili delavsko kolonijo železničarskih delavnic Južne železnice. A težava je v tem, da je omenjeni načrt bil prilagojen le poteku koroške proge in si ni prizadeval za povezavo z drugimi mestnimi predeli. Na levem bregu Drave je regulacijski načrt uredil širitev in pozidavo v sistem pravokotne mreže ulic.¹⁶ Razmeroma prazen in nenačrtovan predel severno in vzhodno od starega mestnega jedra je bil postopoma oblikovan v nov tip vzporednih ulic, ki je izrisal ulično mrežo, znotraj katere so bile vrisane parcele, namenjene zazidavi.¹⁷

V 19. stoletju je ob razvoju posameznih predelov mesta izgubljala pomen reka Drava. Po tem, ko je bila skozi mesto speljana železnica, je zamirala večstoletna trgovska vodna pot v smeri vzhod – zahod. Novi industrijski obrati so bili umeščeni v bližino železniških tirov. Lent, pristanišče mestnega središča na levem bregu, kjer sta nekoč cveteli obrt in trgovina, je izgubil svoj prvotni pomen. Stavbe, ki jih niso podrli ob gradnji dveh mariborskih mostov leta 1913 in 1963, so tam bolj ali manj propadale skoraj celo 20. stoletje, vse do prenove v osemdesetih letih, ko je Lent ponovno zaživel v sodobnejši

¹² Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 88.

¹³ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 86.

¹⁴ Ciglencečki, *Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju*, str. 534.

¹⁵ Pirkovič-Kocbek, *Izgradnja sodobnega Maribora*, str. 13. Kritično je »popolno gradbeno zmedo« v razvoju Maribora, predvsem na desnem bregu skušal razumeti in podati rešitev arhitekt in urbanist Ljubo Humek (1913–88), avtor generalnega regulacijska načrta mesta iz leta 1949 (Humek, *Urbanistična problematika in regulacijske osnove mesta Maribora*, str. 205.). Oba omenjena pisca pa upošteva v študiji o urbanističnih kvalitetah v razvoju Maribora Eva Sapač (Sapač, *Urbani razvoj Maribora v 20. stoletju. Umetnostnozgodovinsko in spomeniškovarstveno vrednotenje urbanistično oblikovalskih kvalitet mesta*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010, str. 18–25.).

¹⁶ Ciglencečki, *Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju*, str. 534.

¹⁷ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 86.

urbanistični ureditvi. Desni breg reke je bil izkoriščen v ozkem pasu levo in desno od mostu. Pozidava je bila omejena na potek ulic, ki sta iz dveh smeri Magdalenskega predmestja vodili na prvotni dravski most, ki je bil speljan nižje kot novi most, zgrajen leta 1913. Podobno kot na levi strani Drave je v prejšnjem stoletju tudi tu obrežje postalo urbanistično nezanimivo vse do leta 2013, ko je bila v popolnoma degradirano območje vzhodno od starega mostu umeščena sicer ambiciozno zasnovana stavba Medicinske fakultete Univerze Maribor.

V ARHITEKTURI NOVI STAVBNI TIPI

Maribor je v drugi polovici 19. stoletja presešel nekdanji provincialni značaj. Skladno s širjenjem in gospodarskim razvojem so se dvignili gradbeno-tehnični, ob tem pa tudi delovni in higienski standardi. Z ukinitvijo fevdalnega sistema se je spremenil način zaposlovanja. Ljudje so začeli odhajati na delo od doma, kar pomeni, da sta bila ločena delovni in bivalni prostor. Z uvedbo javnih ustanov je bil povezan pojav novih stavbnih tipov. Gradnja teh je bila tako v Mariboru kot drugod po monarhiji izvedena na podlagi tipskih načrtov.¹⁸ Poleg infrastrukture Južne železnice z glavnim in koroškim kolodvorom je država v mestu ob Dravi podprla gradnjo šolskih in upravnih poslopij. Med njimi izstopajo kadetnica, moška kaznilnica, kompleks bolnišnic in kasarn ter palači pošte in sodišča. Gledališče s kazino, Mestna hranilnica in Narodni dom s Slovensko posojilnico pa so bile javne ustanove, katerih ustanovitev ter gradnja sta bili odvisni od političnih in nacionalnih interesov tedanjih Mariborčanov.¹⁹

Kljub vrsti novih stavbnih tipov je ostal način gradnje v Mariboru do prve svetovne vojne tradicionalen. Osnovni gradbeni material sta še vedno bila opeka in les. Novosti, kot so železo, jeklo in steklo, so se pojavile izjemoma v okviru industrijske arhitekture.²⁰ Stavbe so bile navadno dve- in trinadstropne, v tlorisu sestavljene iz glavnega in stranskih traktov, na začetni strani je bilo urejeno dvorišče. Večina šolskih, bolnišničnih in vojaških objektov pa tudi palače sodišča, okrajnega glavarstva ter Mestne hranilnice so imele na podoben način razporejene notranje prostore.²¹ Osrednji prostori so bili razporejenimi v ravni liniji na obcestni strani, lahko so bili prehodni med seboj in hkrati povezani z vzporednim vzdolžnim hodnikom, stopnišče ter

¹⁸ Mihelič, *Urbanizem in arhitektura avstro-ogrske dobe*, str. 224.

¹⁹ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 142.

²⁰ Mihelič, *Urbanizem in arhitektura avstro-ogrske dobe*, str. 232.

²¹ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 160.

pomožni prostori so bili umeščeni na notranjo dvoriščno stran. Zunanjščine so bile oblikovane strogo simetrično. Glavne fasade so bile poudarjene z vho-dnim rizalitom in stranskimi rizaliti, ti so bili navadno zaključeni s strešnim čelom in samostojno streho.

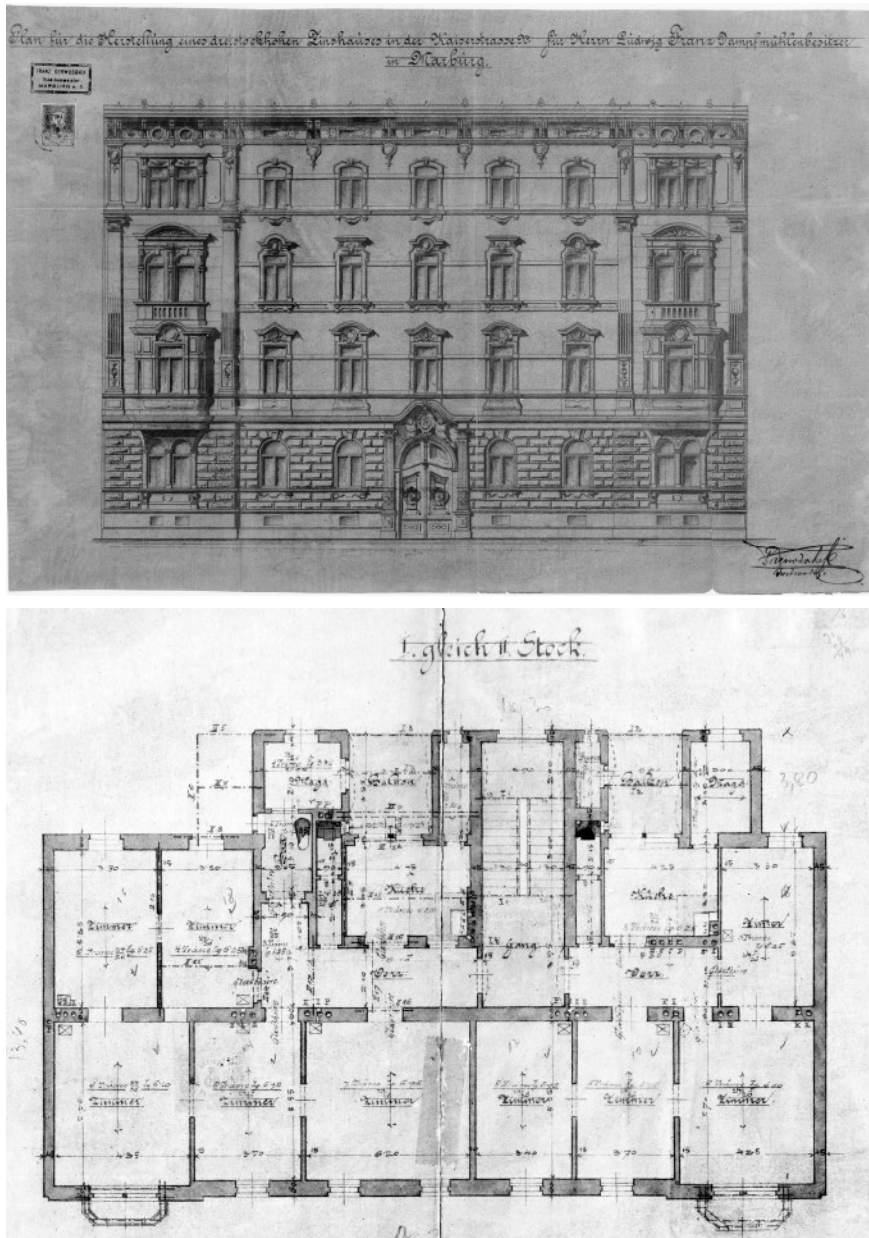
Pri načrtovanju javnih ustanov je bila pomembna izbira lokacije, navadno so jih umeščali na trg ali ob pomembnejšo cesto. Leta 1873 so reprezentativno arhitekturo višje realke (Prve gimnazije) v slogu florentinskih renesančnih palač postavili v severozahodni del današnjega Maistrovega trga. V devetdesetih letih 19. stoletja je bil preoblikovan Slomškov trg, sredi katerega je bilo podrto župnišče, nekatere starejše zgradbe so bile prezidane in osvežene po vzoru različnih historičnih slogov. Glavni poudarek trga so ob stolnici postali monumentalna palača nekdanje Mestne hranilnice, gledališče s kazino in palača pošte.

Slika 2: Slomškov trg okoli leta 1900, gledališče na severni strani in palača Mestne hranilnice na zahodu trga (vir: PAM, zbirka albumov, fotografij in razglednic).

Rast prebivalstva in spreminjajoča se socialna struktura sta vplivali na nove oblike stanovanjske arhitekture. Prva med njimi je večstanovanjska hiša v strnjem uličnem nizu. Od sedemdesetih let naprej se je severno in vzhodno od historičnega mestnega jedra začela intenzivna pozidava dve- ali trinadstropnih stavb z meščanskimi najemniškimi stanovanji. Zaradi razmeroma hitre in strnjene gradnje so se do konca stoletja oblikovali sklenjeni zazidalni otoki oziroma ulični kareji. Na teh ulicah monumentalen in reprezentančen ulični videz ustvarja neprekinjena linija arhitektur s ponavljajočo se tridelno

vertikalno delitvijo fasad na rustikalno pritličje, dve ali tri podobno oblikovani nadstropji in zaključni podstrešni venec. Vendar zaradi premišljeno členjenih fasad in dodanega stavbnega okrasa nista pročelji niti dveh hiš enaki.

Slika 3 in 4: Večstanovanjska najemniška hiša na Krekovi 14, načrti mariborskega stavbenika Franza Derwuschka 1897 (vir: PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA/572).

Bogata in pestra oblikovanost zunanjščin učinkujejo kot dekorativna obleka notranjega skeleta.²²

Stanovanja v večnadstropni najemniški hiši so bila razporejena v globino stavbe, kar pomeni, da so bili prostori osvetljeni z ulične in dvoriščne strani.²³ Ostalo je pri tradicionalni razporeditvi bivalnih prostorov na prednjo stran stavbe in pomožnih na zadnjo. Stanovanja so imela dve ali tri sobe, kuhinjo in na prelomu stoletij nekatera tudi že prostor za kopalnico ter stranišče. Najbolj kakovostna in najdražja stanovanja so bila v prvem nadstropju. V sredino stavbe sta bila umeščena navadno neoklasicistično oblikovana veža ter stopnišče z likovno bogato kovano ograjo. Večji večstanovanjski objekti na vogalu dveh ulic so imeli lahko tudi dva vhoda in dvojne stopnišče.

Gradili so tudi stavbe poslovno-stanovanjskega namena. V pritličju so imele trgovski ali gostinski lokal in v nadstropnem delu stanovanja. Največ jih je bilo zgrajenih ob sedanji Partizanski cesti in v starem mestnem jedru.

Poleg meščanske najemniške hiše v centru je bila novost večstanovanjska hiša v delavskem naselju. V sklopu infrastrukture železničarskih delavnic pod okriljem družbe Južna železnica je bila med letoma 1863 in 1874 zgrajena delavska kolonija, ki predstavlja za tisti čas visok komunalni in stanovanjski standard v mestu.²⁴ Kolonija je bila grajena v dveh fazah, poleg štiridesetih štiri- oziroma osemstanovanjskih hiš so zgradili trgovino, šolo in otroško zavetišče. Hiše so bile postavljene na sredino parcele, prostor okoli njih pa je bil razdeljen v štiri dele – vrtove. Fasade stavb so skromno oblikovane in členjene, opečna vez med pritličjem ter nadstropjem objekt deli na dva dela. Pritlični del ima fasado iz vidnih opečnih zidakov, zgornji del je ometan. Arhitekturni slog kolonije je racionalen, brez posebnih stavbnih okrasov. Gre

²² Za predstavo o ulični pozidavi in izgledu večstanovanjskih gradenj je dobrodošla razprava Marjete Ciglencečki, Ulica talcev v Mariboru, *Patriae et Orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*, Ljubljana 2015, str. 291–313. Avtorica predstavi podobo Ulice talcev, njeno urbanistično preteklost od konca 19. stoletja dalje. Predstavljeno je spreminjanje ulice glede na uničenje stavbnega fonda v času obeh svetovnih vojn in nato prilagajanje glede na odločitev mestne oblasti, da se na pretežnem delu nekdanje Ulice talcev zgradi nova mestna vpadnica, ki bo preko Titovega mostu povezala oba bregova Drave. Prispevek podaja natančno analizo vseh tam zgrajenih stavb. V kontekstu gradbenega razvoja Maribora na prelomu 19. v 20. stoletje je omenjeno besedilo pomembno, saj potrjuje, da so v tem delu mesta bile zgrajene stavbe Josefa Petza in Huberta Misere, ki veljata za solidna projektanta s prepoznavnim slogom.

²³ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 265.

²⁴ Petek, Kratek etnološki oris železničarske kolonije na Studencih v Mariboru, str. 198. Več o življenju v železničarski koloniji tudi: Jerneja Ferlež, *Stanovati v Mariboru*, Maribor 2009. Več o stavbni zgodovini železničarske kolonije kot prvem primeru delavske socialne gradnje v Mariboru: Marjeta Ciglencečki, *Vurnikova kolonija v Mariboru*, Ljubljana, 2014, str. 27–32.

za primer zgodnje funkcionalistične gradnje, kjer je oblikovanje pročelij podrejeno namenu objekta.²⁵

Na prelomu v 20. stoletje sta severno od mestnega središča nastali dve območji meščanskih vil, ena vzhodno in druga zahodno od mestnega parka. Stavbe so bile postavljene v sredino večje parcele, ki jih obdaja z zelenjem urejen vrt. V večini primerov gre za družinske vile, nekaj pa je bilo tudi večjih, ki so imele v vsaki etaži eno ali dve stanovanji. Arhitekturno in slogovno so zanimivejše družinske, saj so bile tako njihova zunanja podoba kot notranja razporeditev ter opremljenost odvisne od okusa, predvsem pa ekonomskega položaja lastnika.

RAZVOJ HISTORIZMA

Pri načrtovanju novih stavbnih tipov uveljavljeni okus pozno baročne in klasicistične estetike začetka 19. stoletja ni več zadoščal. Pojavilo se je množično in hkratno povzemanje različnih historističnih slogovnih prvin v poljubni kombinaciji z novimi gradbenimi materiali ter tehnikami. Oblikovanje stavbnih zunanjščin je postalo pomemben pokazatelj, za kateri in čigav objekt gre. Izbor ter natančno povzemanje določene slogovne estetike v povezavi z osnovnimi stavbnimi tipi razumemo kot poklon zgodovini stavbarstva. Izoblikovalo se je nenapisano pravilo: izbira gotike, obdobje najznamenitejših katedral, za sakralno arhitekturo, renesanse kot obdobja umetniškega preporoda in humanizma za kulturno-izobraževalne institucije; medtem ko je bil barok s svojimi mogočnimi ter plastično okrašenimi pročelji kot nalašč za izražanje moči arhitektur aristokracije in gledališč ter muzejev.

Obdobje historizma je bilo v načrtovanju arhitekture prisotno vsaj sedemdeset let, ponekod pa tudi do prve svetovne vojne. Renate Wagner-Rieger, pionirka raziskovanja arhitekture 19. stoletja na Dunaju, je to obdobje v grobem razdelila v tri faze. Začetno obliko romantičnega historizma (1830–1850) predstavljajo zgradbe s simetrično oblikovanimi pročelji in voluminozno podarjenimi kombinacijami stavbnih členov, značilnih za srednjeveške sloge, renesanso ter klasicizem. V obdobju zrelega, tako imenovanega strogega historizma je mogoče objekte zaradi doslednega posnemanja značilnosti posamezne slogovne estetike označevati kot neoromanske, neogotske, neorenesančne ali neobaročne.²⁶ V zaključni fazi historizma (1880–1914) je slogovna predloga

²⁵ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 291.

²⁶ Wagner-Rieger, *Wiens Architekturi m 19. Jahrhundert*, str. 156–159.

spet poljubno interpretirana in kombinirana s sodobnejšimi, predvsem secesijskimi elementi.²⁷

Študija Wagner-Riegerjeve bolj ali manj velja za arhitekturo celotne nekdanje habsburške monarhije, saj je bilo avstrijsko gradbeništvo centralizirano in je imel historizem status neuradnega državnega sloga. Z modernizacijo gospodarstva ter infrastrukture je po letu 1848 prišlo do spremembe na področju gradbeništva. Slednje je bilo podjetniška dejavnost, ki je pripadala trgu, medtem ko je ministrstvo za trgovino in javne stavbe urejalo postopke, povezane z regulativo.²⁸ Uveden je bil obvezen javni natečaj za vse javne objekte. Državne ustanove so gradili tako rekoč serijsko po tipskem načrtu, ki so ga po obsegu prilagajali glede na velikost in pomen kraja. Zgodilo se je tudi, da so stavbe v manjših mestih ali provincialnih okoljih, zgrajene po vzoru velikega Dunaja, delovale neprimerno in tuje.

Poleg arhitekturne podobe cesarske prestolnice je na gradnjo po monarhiji vplival zelo razširjen tisk strokovnih revij o arhitekturnih modnih slogih in tehničnih novostih. S priročniki o stavbnih tipih, katalogi in vzorčnimi knjigami modernih fasad so se seznanili stavbeniki, ki so skušali ustreči naročnikom.²⁹ Objavljene ilustracije fasad in načrti imenitnih palač z dunajskega Ringa so bili idealna informacija najzahtevnejšemu naročniku ter zgled arhitektu ob projektiranju.

HISTORISTIČNI SLOGI V MARIBORSKI ARHITEKTURI

V mariborski arhitekturi prve polovice 19. stoletja prevladuje preprost provincialni slog s prepoznavnimi pozno baročnimi oblikami. Hiše trgovcev in obrtnikov v starem mestnem jedru so bile v začetku stoletja redko okrašene z izrazitejšim klasicističnim stavbnim okrasom.³⁰ Med ambicioznejše in kvalitetno izvedenimi izstopata večstanovanjska hiša lekarnarja Karla Koča v Miklošičevi ulici 2 ter mestna palača podjetnika Carla Gerdesa, kjer so danes razstavni prostori Umetnostne galerije Maribor.³¹ V drugi polovici stoletja se je mesto naglo gospodarsko razvijalo, razcvetela se je gradbena dejavnost, posledično se je pojavilo več novih stavbnih tipov in spremenila se je slogovna podoba zgradb. Na prvi pogled se zdi, da je največ objektov zgrajenih v maniri

²⁷ Wagner-Rieger, *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, str. 227–236.

²⁸ Mihelič, *Urbanizem in arhitektura avstro-ogrske dobe*, str. 224.

²⁹ Mihelič, *Urbanizem in arhitektura avstro-ogrske dobe*, str. 226. Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 37.

³⁰ Premrov, *Arhitektura devetnajstega stoletja v Mariboru*, str. 350–352.

³¹ Več o stavbni zgodovini palače Umetnostne galerije Maribor: Polona Vidmar, *Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel-Lannoy*, Ljubljana 2015.

neorenesanse. Oblikovanje zunanjščin po vzoru italijanskih renesančnih palač 15. in 16. stoletja je ustrezalo tako arhitekturam izobraževalnega ter upravnega značaja kot tudi večstanovanjskim najemniškim stavbam v strnjenem uličnem nizu. Stavb v tradiciji srednjeveških in drugih zgodovinskih slogov je neprimerno manj. Na osnovi Wagner-Riegerjeve v mariborski arhitekturi druge polovice stoletja meje med posameznimi fazami niso povsem jasne. Večina javnih stavb ima strogo in pregledno tlorisno zasnovo ter simetrično oblikovano pročelje, kar je lastnost zgodnjega (romantičnega) historizma, prehod od klasicistične forme v neorenesančno pa je značilnost strogega historizma.

Med letoma 1853 in 1856 je bilo v Magdalenskem predmestju zgrajeno monumentalno poslopje kadetnice, ki velja za eno redkih, ob tem pa tudi največjih zgradb romantičnega historizma pri nas. Cesarsko kraljevo vojaško učiteljišče je avstrijsko cesarstvo zgradilo po načrtih slavnega dunajskega arhitekturnega para Augusta Sicarda von Sicardsburga (1813–1868) in Eduarda van der Nülla (1812–1868), ki sta med drugim zasnovala Arsenal in državno opero. Ogromno štirinadstropno poslopje v oblike črke H ima strogo zasnovano zunanjščino, ki jo členijo polkrožno zaključena okna, poudarjena s polkrožnimi lokom in venčnim zidcem, oblikovanim kot ločni friz, značilnim za 19. stoletje.³² V šestdesetih letih je bilo kot odmev romantičnega historizma v mestu zgrajenih nekaj arhitektur z neogotskimi značilnostmi. To so bile hiša pivovarja Čeligija v Gregorčičevi ulici 29 (Gambrinus) in stavba v Dravski ulici 11 ter v Košakah vila Alwis, ki ju ni več. Vse tri so načrtovane po vzoru neogotske prenove dvorca v Slivnici pri Mariboru iz leta 1861.³³ Kot pozno klasicistično opisujemo leta 1864 dograjeno poslopje mestnega gledališča s kazino na severni strani Slomškovega trga.³⁴ Stavba ima reprezentančno simetrično zasnovano pročelje, členjeno s pilastri in velikimi okenskimi odprtinami ter poudarjeno z višjim triosnim osrednjim delom. Poseben estetski dodatek so stavbne plastike.

Najlepši in najpopolnejši primeri neorenesančne mestne palače so stavbe današnje Prve gimnazije, Pravne fakultete in Osnovne šole Bojana Iliča. Prva je bila zgrajena kot višja realka na zahodni strani sedanjega Maistrovega trga, drugi dve pa sta nekdanja klasična gimnazija in moško učiteljišče, ki stojita na sosednjih zemljiščih ob južni strani Mladinske ulice v kareju med Tyrševo in Trubarjevo ulico.³⁵ Stavbe so nastale v tridesetletnem časovnem okviru, a imajo zaradi enake vsebine zelo podoben tloris in zunanji videz. Le-

³² Lazarini, *Odmev dunajskega arsenala, Kadetnica*, Ljubljana, 2010, str. 43–55.

³³ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 504, 507, 531, 608.

³⁴ Sapač, Slovensko narodno gledališče Maribor: <http://www.theatre-architecture.eu/si/db/?theatreId=248>.

³⁵ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 527–528.

ta 1873 je bilo po načrtih nemškega arhitekta Wilhelma Bücherja (1824–1888) zgrajeno monumentalno dvonadstropno poslopje višje realke s talno zasnovo v obliki črke U.³⁶ Na glavnem sedemnajstosnem traktu na pročelni strani izstopa sedemosni rizalit, ki je v pritličju členjen s tremi vratnimi odprtinami, do katerih vodi nekaj stopnic in se zgoraj zaključuje z balustradno ograjo, opremljeno z uro ter štirimi personifikacijami muz. Celotna stavbna členitev spominja na renesančne florentinske meščanske palače 15. stoletja, za katere so bili značilni rustikalno pritličje in zglajen nadstropni del, horizontalni delilni zidci, kolosalni pilastri, polkrožne v isto okensko obrobo povezane bifore ali trifore ter podstrešni konzolni venec. Reprezentativen izgled imata tudi obe izobraževalni ustanovi ob Mladinski ulici. Stavbi nimata pred seboj trga, a sta toliko odmaknjeni od ceste, da z njunega glavnega trakta izstopa osrednji rizalit. Osnovna členitev fasad je takšna kot pri realki, razlikujejo se le dimenzije in oblike okenskih odprtin. Tloris obeh je prav tako sestavljen iz daljšega glavnega in krajših stranskih traktov. V notranjščini pa ima starejša Pravna fakulteta bolj ambiciozno opremljeno stopnišče in podobno kot Prva gimnazija stebriščno oblikovano vhodno vežo.

Slika 5: Višja realka/Prva gimnazija na Maistrovem trgu
(Vir: PAM, zbirka albumov, fotografij in razglednic).

V nadaljevanju opozarjam na zgradbe, na katerih se poleg neorenesančne predloge ponovno pojavljajo baročni in neoklasicistični stavbni elementi. Te

³⁶ Podrobnejša stavbna analiza: Mojca Štuhec, *Arhitektura in urbanizem v obdobju 1846–1918*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2015, str. 49–50.

stavbe so bile zgrajene v zadnjih dvajsetih letih 19. stoletja. Po Wagner-Riegerjevi gre za prehod zrele v pozno dobo historizma. Tak primer sta palači Mestne hranilnice in pošte na Slomškovem trgu. Mogočno poslopje hranilnice, v kateri je imela prostore tudi dekliška ljudska in meščanska šola, je bilo zgrajeno leta 1886 po načrtih mariborskega arhitekta Adolfa Baltzerja. Dvojna vsebina stavbe navzven ni opazna. Mogočna palača ima izredno bogato plastično razčlenjeno neorenesančno zunanjščino, ki jo dopolnjujejo neoklasicistično oblikovani strešni zaključki izpostavljenih delov pročelja. Poleg osrednjega rizalita sta poudarjena tudi vogala stavbe, oblikovana sta kot stolpa, zaključena s strešnim čelom in streho v obliki prirezane piramide. Osrednji štiriosni rizalit je v pritličju členjen s plitkim stebrnim altanom in zaključen s strešnim čelom ter polkupolno streho. Pošto, najmlajšo historistično palačo na Slomškovem trgu, so zgradili leta 1894 po načrtih Friedricha Setza (1837–1907), vodilnega dunajskega arhitekta poštних poslopij v monarhiji.³⁷ Trinajstosno neorenesančno pročelje poudarja portalni rizalit, ki ga zaključuje razgibano čelo z uro in pilastroma na balustradi. Fasadni okras tridelnega vhoda se nadaljuje v nadstropju, kjer sta med okni v nišah moška in ženska personifikacija poštних dejavnosti. Arhitekturni okras ima tudi vzhodna stran stavbe. Na vrhu atike sta dve majhni moški figuri. Tako kot pri stavbi višje realke gre tudi tukaj za lep primer arhitekturne plastike 19. stoletja, kjer so upodobljene figure, ki simbolizirajo dejavnost v objektu in se v svoji povprečni kvaliteti naslanjajo na klasicizem.³⁸ Vogal poštne palače je zaključen s stolpičem, ki ima kupolasto strešico.

Leta 1897 je bila na jugovzhodnem vogalu nekdanje Kopališke ulice po načrtih arhitekta Jana Vejrycha (1856–1926) in s slogovnimi prvini česke neorenesanse zgrajena zanimiva stavba z bogatim fasadnim okrasom in profiliranimi strešnimi čeli ter s stolpičem, zaključenim v čebulasto oblikovani strehi.³⁹ Narodni dom v Mariboru je postavila Slovenska posojilnica za Maribor in okolico; njen namen je bil obvarovati Slovence, predvsem kmete, pred nemškimi denarnimi zavodi. Pojav narodnih domov v zadnjih desetletjih 19. stoletja je bil povezan z vedno močnejšim odporom domačega prebivalstva do nemške prevlade. Slovenci so začeli ustanavljati razna društva z nacionalnim programom. Med njihove dejavnosti so spadali literarni, dramski in plesni večeri ali predavanja ter debate na temo enakopravnosti slovenskega jezika in kulture. Prizadevanja so zahtevala gradnjo slovenskih ustanov – narodne domove, ki bi nudili zatočišče vsem zvrstem kulturnega

³⁷ Štuhec, *Arhitektura in urbanizem v obdobju 1846–1918*, str. 55–56.

³⁸ Natančen opis in interpretacija z oceno kakovosti okrasa na palači pošte in stavbi Prve gimnazije: Vaupotič, *Kiparska dela na historičnih zgradbah v Mariboru*, 2013, str. 15–30.

³⁹ Štuhec, *Arhitektura in urbanizem v obdobju 1846–1918*, str. 57–59.

dogajanja in bi z reprezentančnim zunanjim videzom ter lokacijo poudarjal narodno prebudni diskurz. Pobude za nastanek ustanove so bile povezane z delovanjem Slovenskega političnega društva (1882). Za gradnjo Narodnega doma so bile možne tri lokacije v mestu. Leta 1892 je bil izbran vogal nekdanje Kopališke in Tattenbachove ulice, danes vogal Svetozarevske in ulice Kneza Koclja. Parcela bi bila lahko še pomembnejša, če bi se mesto res odločilo mimo Narodnega doma po Svetozarevski ulici urediti cesto, ki bi vodila na predvideni most. Drugi dve možnosti za stavbo Narodnega doma sta bili na mestu današnjega hotela Orel in v bližini frančiškanske cerkve, a ju ni bilo mogoče kupiti. Prva lokacija je bila v lasti nemškega gradbenega podjetja, v drugem primeru pa je šlo za premajhno površino.⁴⁰ Ker med Slovenci takrat še ni bilo usposobljenega arhitekta in ni bilo razvitega nacionalnega sloga, so se investitorji, spodbujeni s panslavistično idejo, obračali na Čehe.⁴¹ Ti so pri oblikovanju zunanjščin sledili varianti italijanske neorenesanse, medtem ko gre v primeru mariborskega doma za slogovno različico češke renesanse 16. stoletja, ki je prepletala elemente severne in italijanske renesanse in jo je v Pragi v drugi polovici 19. stoletja obudil arhitekt Antonin Wiehl (1846–1910).

Slika 6: Narodni dom (foto: Mojca Štuhec).

Na prelomu stoletja se je med kombiniranjem različnih stavbnih elementov na mariborskih pozno historističnih fasadah pojavi secesijski dekor, ki je dopolnjeval enega od neoslogov. Pogosti motivi so ženske glave, stilizirano rastlinje, različni geometrijski liki in rozete. Lep primer sta leta 1905 zgrajena deželno sadjarska šola (Kmetijsko sadjarski zavod) pod gričem Kalvarija in tri

⁴⁰ Hartman, *Sto let Narodnega doma v Mariboru*, str. 21.

⁴¹ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 145.

leta mlajša deška ljudska šola (Osnovna šola Prežihovega Voranca) na Gospo-svetski cesti.⁴² Med obema izstopa ornament na stavbi Kmetijskega zavoda, ki simbolizira sadjarsko in vinarsko dejavnost. Več secesijskih elementov je opaziti na stanovanjskih objektih.

Med pomembnejšimi mariborskimi objekti zgrajenimi v historičnih slo-gih, ne moremo spregledati mogočne frančiškanske cerkve s samostanom.⁴³ Gre za velik stavbni kompleks, zgrajen med letoma 1893 in 1895 vzhodno od mariborskega mestnega gradu, pred nekdanjimi Graškimi vrati, na parceli nekdanje kapucinske cerkve s samostanom iz 17. stoletja. Cerkev je bila po-svečena 1900 in v celoti opremljena leta 1904. Kot je zapisal Iztok Premrov, so frančiškani načrte zaupali specialistu za neoromanske in neogotske cerkvene stavbe, dunajskemu arhitektu Richardu Jordanu (1847–1922).⁴⁴ Cerkev z dve-ma pročelnima zvonikoma in z opeko ometano zunanjščino je za razliko od svoje predhodnice orientirana proti zahodu. Na njeni južni strani se je drži sočasni dvonadstropni samostanski kompleks, ki zaradi enotne arhitekturne členitve zunanjščine tvori s cerkvijo urejeno celoto. Stavbno celoto členijo neoromanski stavbni elementi (polkrožne odprtine, bifore, ločni frizi). V talni zasnovi je cerkev tipa triladijske bazilike brez transepta.

Z ugodnimi gospodarskimi razmerami in ekonomskimi uspehi se je ob koncu stoletja izoblikovala mariborska elita, ki je želela živeti v drznejše obli-kovani arhitekturi. Očitno je, da so naročniki poznali sočasno gradnjo na Dunaju in v štajerskem deželnem središču, od lokalnih arhitektov ter stavbe-nikov so pričakovali poznavanje najnovejših trendov. Redkeje se je zgodilo, da bi dunajski arhitekt načrtoval za mariborskega investitorja, pogosteje so ti bili graški. Pročelja večstanovanjskih hiš, predvsem pa oblikovanje zunan-jščin družinskih vil zaznamuje izrazit eklekticizem, s katerim so naročniki želeli izraziti svoj okus in ekonomski položaj. To pomeni, da se na zgradbah prepletajo neobaročni in neoklasicistični stavbni elementi v kombinaciji s tri-kotnimi strešnimi čeli, značilnimi za severno renesanso, ter ne prav redko

⁴² Prav tam, str. 527, 529. O stavbnem okrasu osnove šole na Gosposvetski ulici: Vaupotič, *Kiparska dela na historičnih zgradbah v Mariboru*, str. 50–55.

⁴³ Več o stavbni zgodovini frančiškanske cerkve: Franci Lazarini, *Frančiškanska cerkev v Mariboru*, Ljubljana 2013. Gradbena dokumentacija z načrti cerkve v Pokrajinskem arhivu Maribor PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora, MA/930, Partizanska cesta 2.

⁴⁴ Richard Jordan je veljal za enega najpomembnejših dunajskih sakralno usmerjenih arhitektov poznega historizma. Jordan se je strokovno o arhitekturi izobrazil na dunajski akademiji pri Eduardu van der Nüllu in Friedrichu baronu Schmidtu (1825–1891), s slednjim je v zgodnjih letih veliko sodeloval. Tako je tudi Jordan sprva načrtoval zgolj v neogotskem slogu, v zadnjem desetletju 19. stoletja pa je nanj vplival pozno historistični val obujanja romanskih stavbnih elementov (Lazarini, *Frančiškanska cerkev v Mariboru*, 2013).

dodanim secesijskim dekorjem v obliki stiliziranih ženskih glav ali rastlinja. Ob tej množici estetskih dodatkov se lahko strinjamo s trditvijo Jelke Pirkovič, da pri izbiri sloga naročnik najbrž ni iskal globljega pomena določene slogovne smeri.⁴⁵

Ena od odličnejših zasebnih stavb v mestu na prelomu stoletja je vila Scherbaum, v kateri danes domuje Muzej narodne osvoboditve. Industrialec Karl Scherbaum je načrte naročil pri arhitektu in profesorju na umetniško-obrtni šoli v Gradcu Leopoldu Theyerju (1851–1937), sodelovala sta Robert Schmidt in Fritz Friedriger (1859–1922).⁴⁶ Neorensančno zunanjščino, členjeno s pritlično rustiko in pilastri v nadstropju ter poudarjenimi okenskimi obrobami, dopolnjuje skrbno premišljena reprezentančna notranjščina, kjer še posebej izstopajo stebriščna veža, dvoramno stopnišče in osrednja sobana prvega nadstropja.

Slika 7 in 8: Vili Scherbaum (foto: Mojca Štuhec) in Feldbacher (Vir: PAM, zbirka albumov, fotografij in razglednic).

Za istega naročnika je bila petnajst let kasneje po načrtih prav tako graškega arhitekta Hansa Prucknerja zgrajena mogočna trinadstropna stanovanjsko-poslovna palača na Grajskem trgu. Neobaročna stavba na mestu nekdanjih Graških mestnih vrat s poudarjeno kupolasto streho v vogalu stopa v slikovit prostorski dialog z baročnim vogalnim stolpičem mestnega gradu.⁴⁷ Pruckner je desetletje pred Scherbaumom projektiral vilo za mariborskega odvetnika Juliusa Feldbacherja.⁴⁸ Ta slogovno popolnoma drugačna stavba

⁴⁵ Pirkovič, *Secesijska arhitektura v Sloveniji*, str. 25.

⁴⁶ Prelovšek (ur.), *Slavne vile na Slovenskem*, str. 86–90.

⁴⁷ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 522.

⁴⁸ Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 533.

je stala na severovzhodni strani današnjega Trga Borisa Kidriča. Izjemno razgibano zgradbo, oblikovano v severnorenesančni maniri z neobaročnimi stavbnimi poudarki žal vidimo samo s starih fotografij in načrtov, hranjenih v Pokrajinskem arhivu Maribor.⁴⁹

V nadaljevanju moramo med pozno historističnimi stavbami, ki se zgledujejo po sočasni graški gradnji, omeniti še tri poslovno-večstanovajske hiše ob Partizanski cesti. To so vogalni trinadstropni Martinčev dvor (Partizanska 9/ Prešernova 2), hiša trgovca Franza Bernharda (Partizanska 17) in slikovita trinadstropnica klinastega tlorisa na vogalu Cafove in Partizanske ulice. Avtor načrtov vseh treh je mariborski stavbenik sudetskih korenin Rudolf Kiffmann, ki je iz družinske gradbeno-tesarske dejavnosti ustvaril zelo uspešno podjetje. Od leta 1897 pa do prve svetovne vojne je bilo po njegovih načrtih ter gradbenih nadzorih v mestu zgrajenih veliko objektov različnih namembnosti.⁵⁰ V tem času je Kiffmannovo podjetje, sicer po načrtih dunajskega arhitekta Johannes Eustacchija (1969–1909), zgradilo reprezentančno trinadstropno stavbo na vogalu Glavnega trga in Poštne ulice. Stavbo je naročil »velemlinar« Ludvik Franz. Vsem štirim stavbam je skupna nemško neorenesančna slogovna osnova z različno oblikovanimi in stopnjevanimi strešnimi čeli (razen v primeru Partizanske 17) z uporabljenim konzolnim pomolom čez več nadstropij in s profiliranimi okenskimi obrobami (predvsem na Partizanski 27 in v Poštni ulici), dopolnjenimi s secesijskim dekorjem.

Slika 9 in 10: Partizanska 27 (vir: PAM, zbirka albumov, fotografij in razglednic), Poštna 1 (foto: Mojca Štuhec).

⁴⁹ PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora, MA/344, Kopitarjeva 11.

⁵⁰ Curk, Mariborsko gradbeništvo med sredinama 19. in 20. stoletja, str. 314.

Ob Rudolfu Kiffmannu in drugih v Mariboru dejavnih stavbenikih je treba izpostaviti tudi arhitekta Fritza Friedrigerja, transilvanskega Nemca, izšolanega na dunajski akademiji pri Theopilu von Hansenu (1813–1891). V Mariboru je živel med letoma 1894 in 1920 in je zapustil precejšen in kvaliteten fond večinoma stanovanjskih stavb historističnih slogov in po prelomu stoletja, opremljenih s secesijskih okrasom.⁵¹ Friedriger je bil precej priljubljen med mariborskimi nemškimi meščani, saj se jih je veliko odločalo imeti vilo, zgrajeno po njegovih načrtih. V Maribor je prišel najverjetneje leta 1894 in začel opravljati gradbeno obrt skupaj z družabnikom Robertom Schmidtom.⁵² Poleg celostnega načrtovanja stavb je Friedriger opravljal tudi prenove, adaptacije in stavbam urejal komunalno opremo. Od leta 1906 je bil mestni svetnik in vodja projekta za sestavo novega gradbenega reda ter izdelavo regulacijskega načrta za Magdalensko predmestje.⁵³

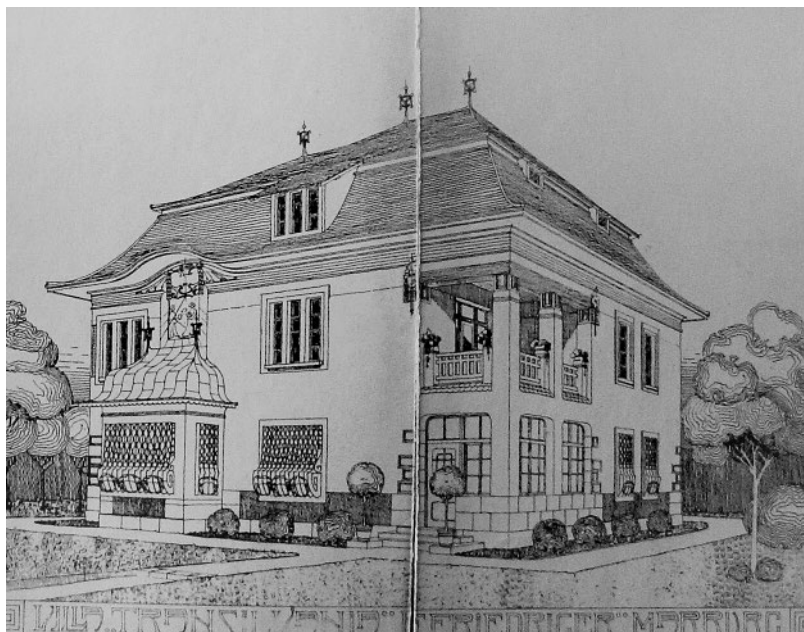
Friedrigerjeve večdružinske hiše za meščane srednjega razreda in enodružinske vile najbogatejših Mariborčanov so bile večinoma zgrajene v Koroškem predmestju in v bližini mestnega parka. Zaradi prehajanja med slogovnimi značilnostmi delimo arhitektov projektantski opus v tri ustvarjalna obdobja.⁵⁴ Hiše Aškerčeva 3, Kamniška 26 in Mladinska 33 so bile zgrajene pred prelomom stoletja in so še zasnovane v neoklasicističnem in neorenesančnem slogu. Sledilo je obdobje stavb, okrašenih s secesijskim elementi. Prejšnje bolj historistično in voluminozno profiliranje zunanjščin je nadomestil lahkotnejši gladek fasadni plašč brez horizontalnih in vertikalnih poudarkov, razgiban z različnimi odprtini, vogalnimi stolpiči, balkoni ali verandami ter obvezno okrašen s poslikanimi ali v ometu obdelanimi likovnimi vzorci. Vrsta takšnih vil je bila v prvem desetletju 20. stoletja zgrajenih v Kajuhovi ulici med Mladinsko in Kamniško. Bolj dunajsko secesijske so Friedrigerjeve stavbe, na katere opozarjamo v naslednjem poglavju o Baroničini hiši. Na tem mestu zaključimo, da se je okoli leta 1910 arhitekt vrnil k poudarjanju stavbnega volumna in uporabi neobaročnih elementov, kar je mogoče prepoznati na vili Transilvania, ki jo je na zdajšnji Mladinski 45 zgradil zase.

⁵¹ Pirkovič, Fritz Friedriger in »mariborske stavbne zadeve«, str. 6.

⁵² Perše, Premk, Zanoški, Gradbena dejavnost Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja v Mariboru, str. 204.

⁵³ Pirkovič, Fritz Friedriger in »mariborske stavbne zadeve«, str. 9–10.

⁵⁴ Perše, Premk, Zanoški, Gradbena dejavnost Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja v Mariboru, str. 205–213.

Slika 11: Vila Transilvania (vir: PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA/826).

BARONIČINA HIŠA

K podrobnejšemu opozorilu na Baroničino hišo pritegne dejstvo, da gre za lepši primer stavbe s secesijskim okrasjem, značilnim za dunajsko arhitekturo preloma 19. v 20. stoletje, v Mariboru. Zato so se na Univerzi v Mariboru odločili več desetletij propadajočo stavbo prenoviti in izkoristiti v študijske ter raziskovane namene ene od fakultet. V sodelovanju z Zavodom za varstvo kulturne dediščine in po projektni rešitvi biroja Styria Arhitektura je bila konec leta 2015 zaključena revitalizacija hiše.⁵⁵ Z ohranjeno arhitekturno substanco in novo vsebino je projekt več kot upravičil slogovne in estetskih kvalitete Baroničine hiše, s katerimi je vpisana v republiški Register nepremične kulturne dediščine in je z občinskim odlokom varovana kot arhitekturni spomenik.

Leta 1902 je Fritz Friedriger za baronico Emmo Mixich Rast na jugovzhodnem vogalu Prežihove in Smetanove ulice načrtoval večstanovanjsko hišo. Iz arhivske dokumentacije je razvidno, da je arhitekt za naročnico izdelal tudi

⁵⁵ Več o obnovi v publikaciji: Damir Mlakar (ur.), *Baroničina hiša*, Maribor: Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, 2015.

načrte za sosednjo enonadstropno stanovanjsko stavbo na naslovu Smetanova 23.⁵⁶ Vendar je bolj zanimivo, da je za vogalno stavbo napravil dve različici. Sklepamo, da si je baronica med izbiro projekta premislila. Iz prve variante leta 1902 je razvidno, da je sprva nameravala zgraditi poslovno-stanovanjsko stavbo s kavarno v pritličju in veliko dvorano v nadstropju. Ob kavarni je bil v traktu ob Smetanovi ulici predviden prostor za orkester, nad katerim bi bil v nadstropju oder oziroma kadilnica ali točilni pult.⁵⁷ Stanovanja so bila sprva predvidena le v stranskih delih obeh traktov. Risbi obeh fasad kažeta, da je arhitekt najprej ponudil varianto z bolj monumentalno in reprezentančno podobo, členjeno z različnimi slogovnimi stavbnimi elementi, značilnimi za pozni historizem. Do spremembe je prišlo 26. februarja 1903, saj so s tem datumom datirani Friedriigerjevi načrti za secesijsko stavbo, ki je bila potem dejansko zgrajena kot večstanovanjska hiša.

Baroničina hiša je enonadstropna stavba s petimi osmi na Smetanovo ulico in osmimi na Prežihovo ulico, njen tloris ima obliko črke L.⁵⁸ Friedriiger je zasnoval hišo z eno fasado, ki se vije okoli vogala.

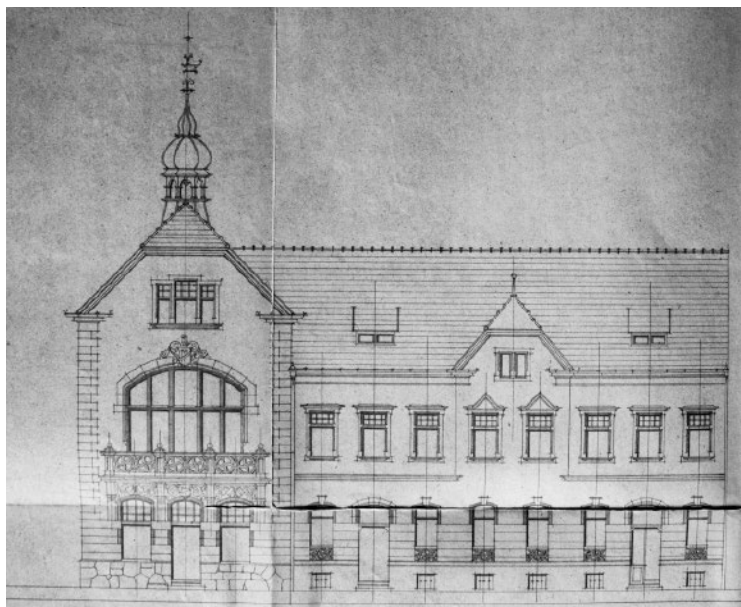

Slika 12: Baroničina hiša (foto Mojca Štuhec).

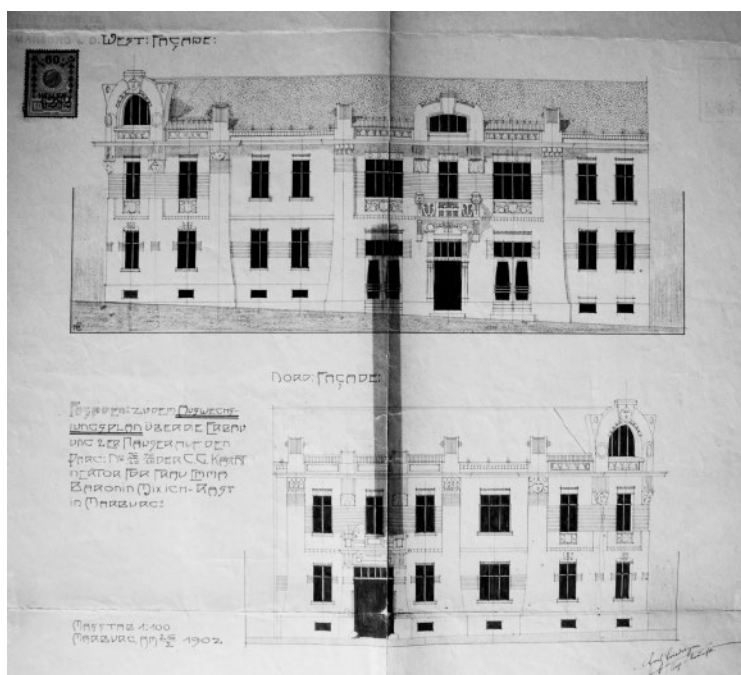
⁵⁶ PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnje in regulacije Maribor 1840–1963: MA/1213, Prežihova ulica 8, MA/1427, Smetanova ulica 23, MA/1429, Smetanova ulica 25.

⁵⁷ Vidmar, *Baroničina hiša*, spletni stran: http://www.mariborart.si/spomenik?p_p_id=mapview_WAR_artportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_r_p_564233524_articleUrl=baronicina-hisa.

⁵⁸ Opis stavbe je povzet po zapisu Polone Vidmar: Baroničina hiša, na spletni strani *mariborart.si*.

Slika 13: Risba zahodne fasade, nerealizirano (vir: PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA/1427).

Slika 14: Risba fasad, realizirano (vir: PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA/1427).

Enotno fasado razgibajo trije izmenično razporejeni rahlo izstopajoči rizaliti. Prvega, na severni fasadi prestavlja vhod na dvorišče, ki ga krasijo dekorativna pravokotna polja z vegetabilnimi in geometrijskimi motivi. Vrh rizalita naj bi po načrtih zaključevalo nizko pravokotno čelo, okrašeno s prečno pravokotnimi polji, ki bi segalo čez rob strehe. Dekorativno okrasje je bilo izvedeno, medtem ko na stavbi ni sledov nizkega pravokotnega čela. Srednji rizalit je bil zasnovan s podobnimi motivi kot levi, le da je dvakrat zalomljen, saj obteka prirezan vogal stavbe. Njegovo čelo in dekorativno okrasje sta zgrajena po načrtu, manjkata pa pravokotna podaljška v višini strehe, ob luneti. V osrednji osi desnega rizalita na zahodni fasadi je reprezentančen vhod v stavbo. Tudi v tem delu se načrt in sedanje stanje v veliki meri ujemata, razen spet v zaključku. Tam naj bi bil poleg pravokotnega čela v višini strehe, ki je narisano podobno kakor na severni fasadi, dodan obogaten segmentno zaključen osrednji del. Sklepamo, da nad celotnim strešnim vencem hiše načrtovani ornamentalni friz ni bil nikoli realiziran.

Glavna okrasna posebnost zunanjščine Baroničine hiše so ženski obrazi iz štuka, ki poudarjajo prirezan vogal stavbe. Vliti so bili s pomočjo treh kalupov, ki so se razlikovali po obliki in velikosti. Ploskovita obraza z značilno secesijsko vegetabilno oblikovani lasmi sta nameščena namesto kapitelov na stranskih pilastrih rizalita. Drugi tip ženskega obraza, ta je izrazito plastično zasnovan, nosi v smislu konzole napušč na vogalih prirezanega dela stavbe. Tretji tip ženskega obraza pa se pojavlja na segmentno oblikovanem strešnem čelu, prav tako na prirezano zasnovanem vogalu. Ženski obraz s strašljivo grimaso je vstavljen kot sklepnik nad veliko polkrožno in zastekljeno luneto. Zgornji rob lunete je ob ženskem obrazu poudarjen s predimenzioniranim bisernim nizom. Druga vrsta okrasa na stavbi so motivi iz rastlinskega sveta, kjer prevladujeta akant in stilizirano cvetje ter druge geometrijske in antropomorfne oblike. Vse to predstavlja okras okenskih in vhodnih obrob, balkonske ograje ter zaključek lizen pod napuščem. Značilno secesijski okras so tudi pasovi iz rumene keramike med okni.

Slika 15: Strešno čelo kot vogalni zaključek (foto: Mojca Štuhec).

Stavba s tako oblikovano zunanjščino je bila v začetku 20. stoletja zahodno od Strossmayerjeve ulice, kjer so bile poljske poti šele regulirane v ulice in ceste ter se je pozidava širila postopoma, redkost. Arhitekturne in slogovne vzore Baroničine hiše je možno iskati v sočasni dunajski secesiji, za katero je značilen lahkoten videz, ki ga ustvarjajo gladko ometane fasade brez težke historistične stavbne členitve in poudarjenih rizalitov ter horizontalnih venecv med nadstropji, spremenijo se tudi kapni venci v zaključku ter se pojavijo ravno zaključeni napušči. Stavbni ornament secesijske arhitekture izhaja iz abstraktnega likovnega sveta, rastlinske ali geometrijske motivike, ki so narisane na omet ali glazirano keramiko.

Med znamenitejšimi stavbami tega opisa sta »Majolikahaus« (1898) arhitekta Otta Wagnerja (1841–1918), ki je ime dobila po oblogi pročelja s keramičnimi ploščicami, poslikanimi s cvetličnim ornamentom, in tri leta mlajša poslovno-stanovanjska hiša podjetja Portois-Fix, zasnovana po načrtih arhitekta Maksa Fabianija (1965–1962). Okrasni detajli na Baroničini stavbi predstavljajo motiviko stiliziranega rastlinja, uporabljena je tudi keramika, vendar so tudi tu maske ženskih obrazov, ki so izdelane precej šablonsko. Izdelava v štuku ne kaže pretirane kvalitete, lahko se strinjamo s Pirkovičevo, da so dimenzije glav prevelike za enonadstropno hišo.⁵⁹ Zdi se, da je celotna dekoracija fasad nastala kot preris različnih motivov iz arhitekturnih revij, ki jih je Friedrigger uporabljal pri oblikovanju fasad, s katerimi je želel ustreči naročnikom.⁶⁰

Med letoma 1901 in 1903 je v arhitektovem opusu namreč znanih vsaj še pet arhitektur z izrazitimi secesijskimi formami. Prva med njimi je starejša dvonadstropna hiša na Koroški cesti 6, ki je secesijsko pročelje dobila leta 1902.⁶¹ Pri tem pročelju je (dunajsko) secesijskega to, da je oblikovano nesimetrično. Triosna fasada nima pričakovane osrednje vhodne osi, pač pa stransko, ki je poudarjena z geometrijskim ornamentom. Naslednja je trinadstropna stanovanjska stavba v Ulici kneza Koclja 16, ta danes žal ne kaže več popolnega okrasja – vitic stiliziranega rastlinja.⁶² Ostale so lepo profilirane obrobe okenskih odprt in vhodne odprtine, stavbni zaključek z rahlo izstopajočim ravnim napuščem in polkrožno zaključena strešna čela v vogalih stavbe (oblikovanje je zelo podobno kot pri Baroničini hiši). Družinski hiši v Linhartovi

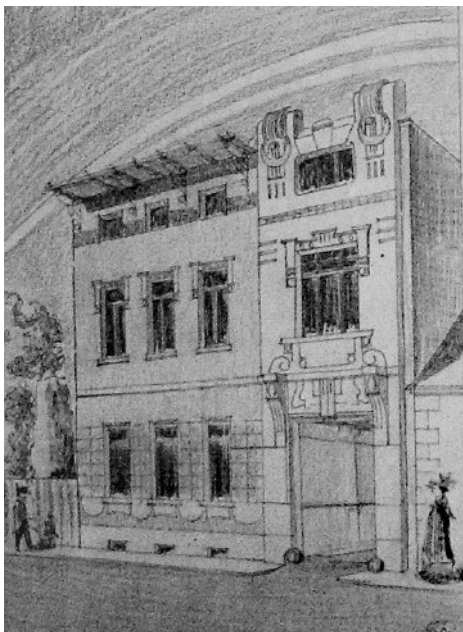
⁵⁹ Pirkovič, *Secesijska arhitektura v Sloveniji*, str. 114.

⁶⁰ Prav tam.

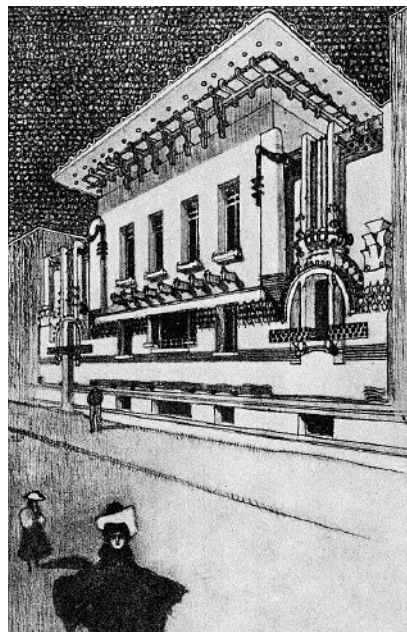
⁶¹ PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA/352, Koroška cesta 6.

⁶² PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA/1847, Ulica kneza Koclja 16.

19 in 21 sta hiši z vrtom, zgrajeni v Magdalenskem predmestju.⁶³ Tudi njuni zunanjščini sta danes spremenjeni, a je ob pozornem ogledu možno opaziti secesijske stavbne elemente, ni pa več rastlinskega okrasja. Po arhivskih virih je bila najlepša in najbolj »dunajska« hiša Ružička v Mlinski 10, ki je ni več. Bila je nadstropna štiriosna stavba z nesimetričnim pročeljem. Vhodna os je bila na desni strani in je glede na risbo širša. Triosni levi del se je zaključeval drugače kot desni. Pojavi se wagnerjansko secesijsko značilni ravno zaključeni napušč. Pročelje krasita kombinacija geometrijskih in rastlinskih motivov ter pasovi ploščic. Morda bi vzor za hišo zakoncev Ružička Friedriger lahko videl v reviji *Der Architekt*. Tam je bila namreč leta 1901 objavljena arhitekturna risba dunajske vile Vojcsik arhitekta Otta Schönthala (1878–1961).⁶⁴

Slika 16: Risba nekdanje vile na Mlinski 10 (vir: PAM, fond Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963, MA 839).

Slika 17: V primerjavo risba vile Vojcsik, Dunaj (spletni vir: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1901&page=112&size=45>, 20. 2. 2015).

⁶³ PAM, SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora 1840–1963: TA/606, Linhartova 19, TA/608, Linhartova 21.

⁶⁴ *Der Architekt*, 1901, spletna stran: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1901&page=112&size=45>.

Friedriger je bil po prelomu stoletja eden redkih v Mariboru, ki je vpeljal drobce dunajske secesije v arhitekturo. Razlog za odločitev o spremembi sloga je bilo verjetno dejstvo, da je sledil sočasnemu strokovnemu revijalnemu tisku. Manj verjetno pa je, da je neposredno dobil tako drzna naročila, saj vemo, da je bilo mariborsko meščanstvo precej tradicionalno in zadržano. Strinjati bi se veljalo tudi s hipotezo Jelke Pirkovič, da je nanj vplival mlajši kolega in kasnejši sodelavec Maks Czeike (1879–1945).⁶⁵ Ta naj bi se po nekaterih podatkih v prvih letih prejšnjega stoletja med drugim izobraževal na dunajski akademiji pri Ottu Wagnerju.⁶⁶ Iz arhivskih virov je znano, da se je v Friedrigerjevem ateljeju uradno kot družabnik zaposlil šele leta 1910. Vendar se inicialki Czeikejevega imena pojavljata na perspektivnih in fasadnih risbah Friedrigerjevih najbolj secesijskih stavb (tudi v primeru Baroničine hiše!). Zanimivo je, da te risbe, ki jih je domnevno napravil Czeike, prinašajo drugačen risarski slog in obliko pisave, kot ju vidimo na načrtih starejših Friedrigerjevih arhitektur pred letom 1900 in je zanje značilen odmev historičnih slogov. Skratka, zelo verjetno je, da je mladi Czeike risal v Friedrigerjevem ateljeju in seboj prinesel novo vizijo o arhitekturnem oblikovanju. Četudi je dejanska izvedba stavbnega okrasa na Baroničini hiši očitno šablonska in se zdijo maske, konzole ter kapiteli preveliki za enonadstropno stavbo in vse skupaj daje občutek potlačenosti ter neubranosti,⁶⁷ moramo pritrdati, da gre v tem trenutku po uspešni prenovi za najlepšo stavbo s secesijskim okrasjem v mestu.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

PAM, Zbirka albumov, fotografij in razglednic 19.–21. st.

PAM, Zbirka Uprava za gradnje in regulacijo Maribor (UGRM) 1840–1963.

Monografije

Janez Flis, *Stavbinski slogi, zlasti krščanski njihov razvoj in kratka zgodovina z dodatkom o zidanju in popravljanju cerkva*. Ljubljana, 1885.

Franci Lazarini, *Frančiškanska cerkev v Mariboru*. Ljubljana, 2013.

⁶⁵ Pirkovič, Fritz Friedriger in Maribor (1894–1920), str. 6.

⁶⁶ Perše, Premk, Zanoški, Gradbena dejavnost Fritza Friedrigerja in Maksa Czeikeja v Mariboru, str. 216.

⁶⁷ Pirkovič, *Secesijska arhitektura v Sloveniji*, str. 115.

Damir Mlakar (ur.), *Baroničina hiša*. Maribor: Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, 2015.

Jelka Pirkovič-Kocbek, *Izgradnja sodobnega Maribora (mariborska arhitektura in urbanizem med 1918–1976)*. Ljubljana, 1982.

Jelka Pirkovič, Breda Mihelič, *Secesijska arhitektura v Sloveniji*. Ljubljana, 1997, str. 25.

Jelka Pirkovič, Fritz Friedrigger in »mariborske stavbne zadeve«. *Fritz Friedrigger in Maribor (1894–1920)*. Umetnostna galerija Maribor. Maribor 1999, str. 5–17.

Damjan Prelovšek (ur.), *Slavne vile na Slovenskem*. Praha, 2013.

Eva Sapač, *Urbani razvoj Maribora v 20. stoletju. Umetnostnozgodovinsko in spomeniško-varstveno vrednotenje urbanistično oblikovalskih kvalitet mesta*. Ljubljana, 2010 (tipkopis doktorske disertacije).

Igor Sapač, Franci Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Muzej za arhitekturo in oblikovanje. Ljubljana, 2015.

Johann Schwertner, Domen Zupančič, *Arbeiterviertel und Arbeiterstädte zwischen 1750 und 1950, Munkásnegyedek és munkásvárosok 1750 és 1951 között, Insedimentoperai e città del lavoro dal 1750 al 1950, Radnička naselja i gradovi između 1750. i 1950. Godine, Delavska stanovanja in območja naselij med leti 1750 in 1950, Workers' neighbourhoods and workers' cities 1750–1950*. Maria Saal, 2011.

Mojca Štuhec, *Arhitektura in urbanizem v obdobju 1846–1918*. Ljubljana, 2015 (tipkopis magistrske naloge).

Renate Wagner-Rieger, *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien, 1970.

Članki

Marjeta Ciglencečki, Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju. *Studia Historica Slovenica* 6, 2006, str. 531–556.

Marjeta Ciglencečki, Ulica talcev v Mariboru, *Patriae et Orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*. Ljubljana 2015, str. 291–313.

Jože Curk, Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris I. *Časopis za zgodovino in narodopisje* NV 2, 1966, str. 63–95.

Jože Curk, Mariborsko gradbeništvo med sredinama 19. in 20. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* NV 40, 2004, str. 301–331.

Jože Curk, Topografska analiza urbanega razvoja Maribora med koncem 18. in začetkom 20. stoletja. *Časopis a zgodovino in narodopisje* NV 41, 2005, str. 23–40.

Janez Cvirn, Narodnopolitične razmere v Mariboru v času marčne revolucije in neoabsolutizma. *Studia Historica Slovenica* 3, 2003, str. 266.

Bruno Hartman, Sto let Narodnega doma v Mariboru, *Slovenija 1848–1998. Iskanje lastne poti: zbornik* (ed. Stane Granda, Barbara Šatej). Maribor, 1998, str. 21–28.

Ljubo Humek, Urbanistična problematika in regulacijske osnove mesta Maribor. *Nova obzorja: revija za kulturo in politiko*, 1950, str. 199–209.

Franci Lazarini, *Arhitektura 19. Stoletja na Štajerskem in Kranjskem, Slovenska umetnost in njen evropski kontekst: Izbrane razprave 1* (ed. Barbara Murovec, elektronski vir). Ljubljana 2007, str. 51–62, <http://uifs.zrc-sazu.si/sites/default/files/9789612540494.pdf>.

Breda Mihelič, *Urbanizem in arhitektura avstro-ogrske dobe, Slovenski impresionisti in njihov čas 1890–1920* (ur. Barbara Jaki). Ljubljana, 2008, str. 222–237.

Martina Perše, Anja Premk, Natalija Zanoški, *Gradbena dejavnost Fritza Friedriegerja in Maksa Czeikeja v Mariboru. Zbornik za umetnostno zgodovino*, NV 49, 2013, str. 201–230.

Tone Petek, *Kratek etnološki oris železničarske kolonije na Studencih v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje* 31, 1983, str. 197–202.

Iztok Premrov, *Arhitektura devetnajstega stoletja v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje* NV 10, 1974, str. 341–380.

Spletni vir

Der Architekt, 1901, spletna stran: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1901&page=112&size=45> (20. 2. 2016).

Polona Vidmar, *Baroničina hiša*. http://www.mariborart.si/spomenik?p_p_id=map-view_WAR_artportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view-&p_r_p_564233524_articleUrl=baronicina-hisa (20. 2. 2016).

Nika Vaupotič, *Kiparska dela na historičnih zgradbah v Mariboru*. Maribor, 2013. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=56410> (21. 10. 2016).

THE BARONESS' HOUSE AND THE HISTORICAL STYLES IN MARIBOR ARCHITECTURE

Summary

The historical styles in Maribor architecture are connected with the decision of the Habsburg Monarchy, according to which Maribor was in 1846 included into the network of the Southern Railway. The economic development and the gradual expansion of the old town centre followed. The population growth was quick and this demanded more residential buildings on the one hand, and on the other it meant shaping of the modern town centre with new buildings for education, culture, administration, healthcare etc. Back then the building procedures in the multicultural state were supervised by the ministry in charge. Not only the design, but also the exterior image of the buildings were regulated in detail. In the historicist period it was usual that the style and the location of a building determined its purpose. For designing school and administrative buildings, the Renaissance Revival style was the most suitable one. In this style representative public palaces, such as the gymnasium in Maistrov trg (Maister square), the post-office palace, and the town saving bank in Slomškov trg (Slomšek square) were built. The theatre building shows elements of baroque and classicism elements, while the Franciscan church and the monastery were built in the neo-romanticism style. A special stylistic feature of the Maribor historical architecture is Narodni dom, designed in the tradition of the Czech renaissance, which was typical for the 16th century.

Population growth and the ever changing social structure influenced new forms of housing architecture. The first one among those was the apartment building in serried street. From the 70ies on an intensive development of buildings with bourgeois rental apartments around the historic town centre took place. The harmonised exterior image of the buildings followed the established division of facades according to the Renaissance Revival musts. For the employees in the Southern Railway's largest railway plant in Studenci, the state built workers' housing estates. These buildings – for living and the public ones – were designed functionally. The rational arrangement of the rooms and of the environment was more important than the exterior design. The third group of housing architecture was architecturally and by style the most interesting one. At the end of the 19th century the bourgeois elite imagined living close to the city park. Villas of optional underfloor designs and of style eclectics were designed for the rich by local and also Graz architects. The main pattern for these ambitious objects was the synchronous building in Vienna and Graz. At the turn of the century the use of the secession decorations was the most popular one. Among the Maribor buildings with elements of the Vienna secession we would like to focus on projects by Fritz Friedrieger, who designed them between 1901 and 1903. Those buildings, also the Baroness' House, have a lighter architecture appearance, which is defined by a different façade division and building ornaments. We must be aware that these were reflections of Otto Wagner's, Joseph-Maria Olbrich's (1867–1908) or Maks Fabiani's architecture, which inspired the project leader to recap individual elements and to use them in his own way. The young architect Maks Czeike, who had probably been working in Friedrieger's office during his studies in Vienna, played an important role in this cases.

BARONIČINA HIŠA (DAS BARONIN-HAUS) UND HISTORISCHE STILE IN MARIBORER/MARBURGER ARCHITEKTUR

Zusammenfassung

Historische Stile in Mariborer/Marburger Architektur sind mit der Entscheidung der Habsburger Monarchie verbunden, Maribor/Marburg im Jahr 1846 in das Verkehrsnetz der Südbahngesellschaft einzuschließen, verbunden. Die ökonomische Entwicklung und die sukzessive Erweiterung der Stadt außerhalb des alten Stadtzentrums folgten. Die Bevölkerungszahl stieg schnell an und das verlangte auf der einen Seite mehr Wohnbauten und auf der anderen die Gestaltung eines modernen Stadtzentrums mit neuen Institutionen für Bildung, Kultur, Verwaltung, Gesundheitswesen usw. Das Bauen der öffentlichen Objekte war in dem gemeinsamen Vielvölkerstaat so organisiert, dass alles unter Aufsicht des dafür zuständigen Ministeriums verlief. Nicht nur der Bauentwurf, auch das äußere Erscheinungsbild der Gebäude war exakt vorgeschrieben. In der Periode des Historizismus galt es, dass der Still und der Standort eines Gebäudes auf seinen Zweck hinweisen. Für die Planung der Schul- und Verwaltungsgebäude war die Neorenaissance die geeignetste. In diesem Stil waren als repräsentative öffentliche Palais das Gymnasium am Maistrov trg (Maister-Platz), das Palais der Post und der Stadtparkasse am Slomškov trg (Slomšek-Platz) errichtet. Im Fall des Theatergebäudes erkennen wir Elemente des Barocks und des Klassizismus, während die Neoromantik bei dem Bau der Franziskanerkirche und des Klosters benutzt wurde. Die stilistische Besonderheit der Mariborer/Marburger historischen Architektur ist Narodni dom (Volksheim), das in der Tradition der für das 16. Jahrhundert typischen tschechischen Renaissance entworfen war.

Das Bevölkerungswachstum und die sich verändernde soziale Struktur beeinflussten neue Formen der Wohnarchitektur. Die erste von ihnen waren Mehrwohnhäuser

in dichten Straßenreihen. Von den 70er an begann um das alte Stadtzentrum herum ein intensiver Bau von Gebäuden mit bürgerlichen Mietwohnungen. Das abgestimmte äußere Erscheinungsbild der Gebäude folgte der bewehrten strikten Teilung der Fassaden nach Neorenaissance-Trends. Für die Arbeiter in dem größten Eisenbahnbetrieb der Südbahn-genossenschaft in Studenci/Brunndorf baute der Staat eine Arbeiterwohnsiedlung. Die dortigen Gebäude – Wohn- und öffentlichen Gebäude – wurden funktional angesetzt. Viel wichtiger als das äußere Erscheinungsbild waren die rationale Zimmerverteilung und gepflegte Umgebung. Der dritte Bautyp ist aus der architektonischen und stilistischen Sicht der interessanteste. Ende des 19. Jahrhunderts entstand eine Bürgerelite, die sich das Wohnen in der Nähe des Stadtparks leisten konnte. Villas von beliebigen Bodenentwürfen und von Stil-Eklektizismus wurden für die Reichen von einheimischen und auch Grazer Architekten entworfen. Der Hauptgrund für diese ehrgeizigen Gebäude war das gleichzeitige Bauen in Wien und Graz. Der Sezession-Dekor war um die Jahrhundertwende sehr beliebt. Unter den Maribor/Marburger Gebäuden mit Elementen der Wiener Sezession möchten wir die Projekte von Fritz Friedriger zwischen 1901 und 1903 hervorheben. Diese Gebäude, darunter auch das Baroničina hiša (das Baronin-Haus), haben eine leichtere architektonische Erscheinung, die von differenzierter Fassadenteilung und Baudekor gekennzeichnet war. Wir müssen dabei bedenken, dass es sich hier um eine Reflexion der Architektur von Otto Wagner, Joseph-Maria Olbrich (1867–1908) oder Max Fabiani handelt, die den Projektanten inspirierten, einzelne Elemente zusammenzufassen und sie auf seine eigene Art und Weise zu benutzen. Eine große Rolle dabei spielte der junge Architekt Max Czeike, der sehr wahrscheinlich noch während seines Studiums in Wien im Friedrigers Architekturbüro arbeitete.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

JOHANNES SACHSLEHNER:
*DVA MILIJONA SMO JIH
POSRAVILI. Odilo Globočnik –
Hitlerjev menedžer*; Cankarjeva
založba – Založništvo Ljubljana,
prevedla Stanka Rendla, 366 str.,
Ljubljana 2016

Pri Cankarjevi založbi je izšla zanimiva knjiga **Johannesa Sachslehnerja** z naslovom *Dva milijona smo jih pospravili*. Prevedla jo je Stanka Rendla, urednik pa je bil Tine Logar. Z njo smo tudi slovenski bralci dobili še en vpogled v delovanje enega od največjih nacističnih zločincev, ki je nosil slovenski priimek. Globočnik. O njem ni treba izgubljati besed, saj je javnosti dovolj znan podatek, da gre za človeka, ki je tesno povezan z ustanavljanjem taborišč Majdanek, Sobibór, Treblinka in Bežec. **Odilo Lotario Globocnik** (Globočnik) je imel torej slovenski priimek, a seveda ni bil (in tudi ne bi hotel biti) Slovenec. To je v novi knjigi zelo jasno poudarjeno, saj ta bližnji sodelavec avtorjev in izumiteljev plinskih celic ni imel s Slovenijo in Slovenci nič skupnega, razen da je tudi na slovenske taboriščnike gledal kot na manj vredne ljudi in nepotrebno »svojat«, ki jo je treba uničiti. Globočnik je izjemno vneto, skoraj zagrizeno, preganjal Slovence v Trstu in na Koroškem. A ni preganjal zgolj Slovencev, ampak predvsem »nevredne« Jude, pa tudi ostale Slované (zlasti Poljake) in seveda Rome. Klicali so ga tudi »Globus«

in je veljal za nacista, ki je dobesedno hrepenel po ukazih, ki jih je bilo treba po njegovem prepričanju ubogati in izpolnjevati. Bil je pravi ukazovalni stroj in njegovi podrejeni so morali vse ukaze izpolnjevati dosledno in za vsako ceno. Rad se je hvalil: »Dva milijona smo jih pospravili«. Da je bil dosleden nacist, celo mnogo doslednejši od svojih nadrejenih, piše tudi vodja Gestapa Heinrich Mueller v pismenem poročilu, ki so ga po končani drugi svetovni vojni objavili Britanci. V tem poročilu je Globočnika označil kot »povsem neobvladljivega. Za nameček pa sploh ni bil Nmec, temveč Slovenec«, je pripisal Mueller. Nacisti so njegovo poreklo dobro poznali in najbrž se je Globočnik tudi zaradi tega tako prizadevno in dosledno vključil v uresničevanje ukaza o »dokončni rešitvi judovskega vprašanja«, in to predvsem na Poljskem, kjer je imel vse pogoje, da se je lahko »izkazal«. In se tudi je. Brez obotavljanja, z vso vnemo.

Tisti, ki podrobneje poznamo holokavst, poznamo tudi Globočnika, za mnoge pa je bil ta krvavi zločinec v senci bolj znanih imen, kot so Hitler, Himmler, Eichmann in drugi. Namen avtorja knjige *Dva milijona smo jih pospravili* avstrijskega zgodovinarja in publicista Johannesa Sachslehnerja je prav gotovo, da mu da pravo podobo in ga vrne v javno zavest, pa tudi, da jasno osvetli, za kakšne zločine je odgovoren. V časih vse očitnejšega relativiziranja krivde med drugo svetovno

vojno, ki smo mu lahko vse bolj priče tudi na Slovenskem, je knjiga dokaz več, da moramo vendarle razlikovati »žrtve in njihove rablje«. In eden od rabljev nacističnega režima je bil tudi mož slovenskega priimka Odilo Globočnik. Portal Listverse ga, denimo, na lestvici zlobnih nacistov uvršča na šesto mesto. Zgodovinarji in drugi pisci, ki so pisali o njem, so ga označevali takole: poklicni morilec (Joachim C. Fest), prvinski nacistični krvosledni pes (Arno J. Mayer), genocidni morilec in najhujšobnejši vojni sodelavec Heinricha Himmlerja (Joseph Poprzeczny), eden najbolj zverinskih in najokrutnejših morilcev Judov in Poljakov, kar jih je dalo 20. stoletje, judovski likvidator in barbarski uničevalec Judov (Heinz Höhne). Sicer pa naj spomnimo, da je bil Globočnik rojen 21. aprila 1904 v Trstu in se je po obrtni šoli v Celovcu izučil za stavbnega delovodjo. Njegov oče je bil Franc Globočnik, ki je iz rodnega Tržiča, od koder izviraajo Globočnikovi, prišel v Trst. Bil je zdravnik. Globočnikova mama je bila Anna Petschinnka, Banatska Čehinja iz Vršca v Vojvodini. Odilova babica Theresia Hagl je bila Banatska Nemka. Od leta 1922 je bil Odilo Globočnik pripadnik nacističnega gibanja v Avstriji, od leta 1930 član nacistične stranke NSDAP, od leta 1933 pripadnik SS, kjer je dosegel čin grupenfirer SS in generalajtnant policije. Leta 1938 je sodeloval v prevratu v Avstriji, bil leta 1939 nekaj časa gaulajter nacistične stranke na Dunaju, od jeseni 1939 do junija 1943 pa vodja SS in policije za območje Lublina na Poljskem. Tam je bil odgovoren za iztrebljanje Judov v uničevalnih taboriščih. Od septembra 1943 je bil v Trstu višji vodja SS in policije v

operacijski coni Jadransko primorje in je vodil boj proti osvobodilnemu gibanju. Nekateri zgodovinarji in drugi poznavalci holokavsta ga označujejo za pravo »pošast« in za glavnega »rablja« v tržaški Rižarni. Po koncu vojne se je skrival v koroških gorah, in ko ga je v bližini Belega jezera prijela zavezniška patrulja, je 31. maja 1945 v kraju Špatrjan (Paternion) na avstrijskem Koroškem naredil samomor.

Avtor najnovejše knjige o tem nacističnem »mojstru ubijanja« in enem največjih nacističnih vojnih zločincev Johannes Sachslehner kljub vsem tem oznakam ne slika njegove podobe v izrazito črno-beli tehniki. Meni namreč, da ga ni mogoče razumeti zgolj kot »pošast«, saj »zahteva njegova osebnost precej natančnejši vpogled«. Menda je bil čuteč človek, po obisku kakega taborišča se je kar za ves dan zaprl v spalnico, in menda je bil prav prijeten šef, je med drugim vedela povedati njegova nekdanja tajnica Wilhelmine Trsek. Po njenih besedah naj bi bil tudi zelo priljuden in miren ter predan družini. A takšna ocena osebnosti ni bila značilna samo za Globočnika, temveč še za nekatere druge nacistične vojne zločince, ki so dosledno izvajali Hitlerjevo naročilo o »dokončni rešitvi judovskega vprašanja«. Iz vsebinsko bogate knjige z množico podatkov, a brez temeljitejših in poglobljenejših analiz Globočnikove osebnosti, lahko vendarle zaključimo, kaj je tega nacista dobesedno sililo v množične zločine, v ubijanje. To naj bi bilo bahaštvo, postavljaštvo in samopoveličevanje. Tako ga je namreč označil poveljnik uničevalnega taborišča Auschwitz Rudolf Höss. Za lažje razumevanje osebnosti tega soizumitelja plinskih celic in enega največjih

nacističnih rabljev pove dovolj že nekaj uvodnih stavkov avtorja knjige Johannesa Sachslehnerja, ki je zapisal, da je »zgodba Odila Globočnika zgodba mladega Avstrijca, ki pa ni maral biti Avstrijec. V Trstu rojeni in na Koroškem odrasli mladi mož je menil, da Avstrija ni njegova prava domovina, njegova prava domovina je Nemčija. In da bi dosegel ta cilj, je postal veleizdajalec, podaljšana roka nacističnega režima, sodelavec pri milijonskih umorih«. Ena od njegovih značajskih lastnosti je bilo strašansko častihlepje, veljal pa je tudi za človeka, ki ni znal prenesti poraza.

Marjan Toš

RICHARD J. B. BOSWORTH:
MUSSOLINI. Cankarjeva založba (skupina Mladinska knjiga), Založništvo, d. o. o., Ljubljana, urednik Tine Logar, prevajalki Danica Križman in Polona Mesec Križman, Ljubljana, 2016, 583. str.

71 let po smrti fašističnega diktatorja in italijanskega dučerja Benita Mussolinija smo dobili izjemno obsežno in zgodovinsko nadvse korektno knjigo izpod peresa svetovno priznanega strokovnjaka za novejšo italijansko zgodovino Richarda J. B. Boswortha z naslovom *Mussolini*. Gre za obsežno delo avtorja, ki predava zgodovino na zahodnoavstralski univerzi in na univerzi v Readingu v Veliki Britaniji in kot gostujoči profesor nastopa v številnih ustanovah, med drugim na italijanski akademiji Univerze Columbia,

v Clare Hall v Cambridgeu, na kolidžih Balliol in All Souls v Oxfordu ter v Centru za humanistične študije ANU v Canberu. Kot je ob izidu zapisal dober poznavalec nacističnega in fašističnega totalitarizma dr. Ian Kersaw, je »knjiga *Mussolini poglobljena študija v sijajnem slogu in v humanističnem duhu, skrbno pretehtana in z bogatim vpogledom v tematiko – v vseh pogledih odlično delo o Mussoliniju in njegovem fašističnem režimu*«.

Uvodno besedo k slovenski izdaji je napisal zgodovinar dr. Jože Pirjevec. Lahko rečemo, da se je kljub vrhunskega poznavanju tematike tega pisanja lotil izjemno previdno, odgovorno in brez večje čustvene zavzetosti. Kot primorskega Slovenca bi ga namreč lahko čustvenost zapeljala do preveč subjektivnih ocen, ki pa se jim je spretno izognil in sam korektno pripomnil, da s »čustvenostjo vendarle ne gre pisati zgodovine«. Več kot umestna pripomba avtorja, ki je v strnjem uvodu avtorju knjige Bosworthu priznal, da ne skriva kritičnega odnosa do italijanskega diktatorja in njegove votle retorike, katere žrtev je bil v prvi vrsti sam italijanski narod. »Knjiga o Mussoliniju je odlična, znanstveno in psihološko utemeljena. Fascismo di frontiera« – torej obmejni fašizem, je tipičen za dežele, ki jih je Italija zasedla po prvi svetovni vojni (Južno Tirolsko, Primorsko, preimenovano v Julijsko Benečijo) in »ni bil samo dučejevo delo. Imel je globoke korenine v iredentizmu, gibanju, ki se je pojavilo med Italijani znotraj habsburške monarhije v drugi polovici 19. stoletja po nastanku združene Italije leta 1861«, opozarja Pirjevec. In dodaja, da je znal Mussolini s svojim političnim talentom »imenitno interpretirati

miselnost, strahove in čustva množic, ki so mu sledile, saj je nasilje opravičeval v imenu tritisočletne italijanske kulture, s katero se pač »slovanska« ni mogla meriti«. V spremni besedi se Pirjevec ni izognil nastanku organizacije TIGR in tudi siceršnjemu odporu primorskih Slovencev zoper fašistični teror. Nanj so odgovorili z uporniško držo in tudi z ironijo, ki ni ugasnila vse do Mussolinijeva padca. Po italijanski kapitulaciji je veliki duče zgolj živoritaril, in to le še v Salojski republiki, v zadnji postojanki svoje diktature, ki je lahko preživela samo s pomočjo nemškega Wermahta med oktobrom 1943 in aprilom 1945. V njej je bil Mussolini »samo klovn, ki se ga ni bilo treba več bati«, je sklenil uvodno besedo dr. Jože Pirjevec.

Uvodni besedi sledi avtorjev predgovor, nato pa kar dva uvoda s pojasnili, kar ni ravno običajno. Toda po premišljenem branju lahko ugotovimo, da se je odločil prav, saj nam predstavi predgovor k novi izdaji iz leta 2010, za njim pa še predgovor k izdaji iz leta 2002. S tem smo dobili še bolj argumentirano in prepričljivejšo pojasnilo o zgradbi in predvsem o vsebini in namenu pričujoče knjige, ki jo je avtor napisal skrbno in z velikimi preudarki, da bralci ne bi ostali prikrajšani za nobeno bistveno poglavje iz dela in življenja italijanskega fašističnega diktatorja. V maniri vernega kronista in objektivnega interpretatorja historičnih dejstev nam že v uvodnem delu celovito pojasni »dučejev obraz« in ga označi za osebnost, »ki ni nikomur diktirala, temveč se je prepuščala toku usode«. Nekoliko nenavadno in sprva nerazumljivo, a skozi tehtno branje povsem razumljivo razlaganje osebnosti, ki se je štela za

pomembnega »fašističnega misleca«. Strinjamo se lahko tudi z avtorjevo oznako, da »vsakdo v življenju naleti na prelomnice, celo na zgodovinska razpotja in v življenju Benita Mussolinija jih je bilo kar nekaj. V času cele generacije je bil diktator Italije, vendar svoje kariere ni oblikoval povsem sam in mu tudi ni prinesla veliko osebnega zadovoljstva«.

Knjiga je razdeljena na 18 smiselno zaokroženih poglavij, ki imajo bogat znanstveni aparat. Iz njega veje precizno in študijsko poglobljeno avtorjevo delo, ki je slonelo na zahtevnem znanstvenem delu in pretresu velikanske in raznolike množice virov in literature. Knjigi je na koncu dodana obsežna izbrana bibliografija s pregledom uporabljenega arhivskega gradiva, revij, biografskih del o Benitu Mussoliniju, fašističnih (in protifašističnih) publikacij, memoarske literature in izbranih sekundarnih virov (knjig in člankov v angleškem jeziku). Avtorjevo vsebinsko podajanje podkrepijo skrbno izbrane dokumentarne fotografije v ravno pravšnjem obsegu. Na koncu ima knjiga še obsežno stvarno kazalo, kar samo potrjuje obsežnost tega monografskega dela, s pomočjo katerega bodo mlajše generacije lažje razumele fašistično in nacistično gibanje ter ideologijo v kontekstu totalitarizmov 20. stoletja, tudi komunizem, Mussoliniju očitno dobro znan iz mlajših let, ko se je razglašal za prepričanega »socialista«.

Ne bi bilo korektno, če bi vsebino knjige na dolgo in široko predstavljali, in še manj, če bi posebej izpostavljali posamezna poglavja. To bi bralc(e)a lahko zavedlo in bi morebiti spregledal rdečo nit avtorjevega dela. Rad pa bi izpostavil dejstvo, da se knjiga za razliko

od mnogih podobnih biografij ne začne z Mussolinijevim rojstvom, otroštvom in odrasčanjem. O vsem tem beremo v nadaljevanju, ko kronološko brezhibno spoznavamo njegovo življenje in usodo kot človeka, predvsem pa kot fašističnega voditelja in »dučēja«. Avtor namreč začne delo s poglavjem, ki nosi naslov *Furijski in Benito Mussolini, 1944–1945*. Seznanani nas z usmrtno petih fašističnih funkcionarjev 11. januarja 1944 pred mestnimi vrati Verone. Med usmrčenimi je bil tudi Mussolinijev zet Galeazzo Ciano, grof Cortellazzo. Njihova kri je bila »spravna daritev novi italijanski socialni republiki (Repubblica Sociale Italiana-RSI)«, ki so jo ustanovili septembra 1943 kot neke vrste fašistično vladavino za severno Italijo. Čeprav ni nihče odkrito povedal (in novejšje italijansko zgodovino o tem ne piše veliko), je bil Ciano ustreljen namesto Mussolinija, propadlega totalitarnega vladarja, propadlega fašističnega diktatorja, propadlega voditelja ljudstva, propadlega vojskovodje za nacionalsocialistični novi red. Bolj ko prebiramo vrstice tega poglavja, laže dojamemo smisel avtorjeve odločitve, da nam za začetek postreže s smrtjo in ne rojstvom, in ga lahko docela razumemo v delu besedila, ki govori o klavnem koncu velikega dučēja. »Propadlega diktatorja, ki je na vrat *na nos pobegnil pred dokončno usodo, so rojaki ujeli kot podgano in ga za zločine ter nesposobnost kaznovali s kroglo*«. Hitler in Stalin sta umrla drugače, nam pojasni Bosworth, saj se sklepni dejanji v življenju teh dveh diktatorjev prepletata s strahotno podobo sveta, ki je »zdrsnil v pogubo«. Benito Mussolini ni umrl kot ta dva, pa vendar je tudi fašizem prelil preveč krvi, saj je

Mussolinijeva diktatura spravila v grob vsaj milijon ljudi, če ne še več. »Zgodovina 20. stoletja je obširna kartoteka zločinov, zablod in tragedij. Mussolini v njem zavzema sorazmerno banalno poglavje, saj je bil najneznatnejši od tiranskih morilcev, ki so zaznamovali medvojno Evropo. Bil je zvest odsev svojega naroda, razredne pripadnosti in spola, čeprav lahko tudi Hitlerja in Stalina učinkoviteje analiziramo z izhodišč strukturalizma in intencionalizma«, je prepričan Bosworth. O vsej širini in objektivnosti njegovega pisanja o dučēju pa se lahko najbolj verodostojno prepričajo bralci sami skozi prebiranje smiselno zaokroženih poglavij od njegovega rojstva do smrti. Iz njih veje avtorjeva dobronamerna želja, da bi tega diktatorja kompleksno predstavil tudi kot osebnost, kot moškega, moža in očeta, ljubimca in podeželskega učitelja, vnetega mladega socialista, vojska med prvo svetovno vojno, človeka z mnogimi družinskimi in zdravstvenimi težavami, nekaj časa tudi italijanskega emigranta v Švici, najbolj pa kot italijanskega voditelja med obema svetovnima vojnoma v minulem stoletju. To mu uspe, enako kot mu uspe razložiti razlike med nacionalsocializmom oz. nacizmom in fašizmom, pojasniti Mussolinijev odnos do zloglasne Hitlerjeve rasne politike in še posebej njegovo stališče do preganjanja Judov in antisemitizma nasploh. Med Hitlerjem in Mussolinijem so bile kar znatne razlike, sploh v začetnem Hitlerjevem obdobju po spodletelem pivniškem puču. A že leta 1932 pride do jasnih in očitnih povezav med Nemčijo in Italijo oz. med Hitlerjem in Mussolinijem. Gre za zaupno povezavo nacizma in fašizma kot različice nacionalsocializma.

Skupen jima je bil »*branic pred marksističnim socializmom*« oz. boljše vizmom in kasnejši sijaj nacističnega uspeha v Nemčiji je dodatno okreplil italijanski fašizem. Glede vojno-strateških ciljev se diktatorja nista povsem ujemala, tudi glede Judov sta bila na dokaj različnih bregovih, saj Mussolini tu podpiral radikalne rasne politike in popolnega uničenja Judov (glede njih je duče leta 1928 izjavil: »Z njimi nisem ravno prijatelj, toda nacistični protisemitizem ni vreden evropskega naroda«). A ne glede na vse to se moramo strinjati z avtorjevo oceno, da nacističnih rjavosrajčnikov ne bi bilo brez fašističnih črnosrajčnikov, in da je najbrž Hitler v dobršni meri kopiral svojo podobo prav od dučaja. Ne smemo namreč pozabiti, da je Mussolini s pohodom v Rim že leta 1922 prevzel oblast v Italiji in v tem v času je bil Hitler v Nemčiji še nepomemben strankarski politik. Popolnoma točno pa je, da fašizem ni nikoli premogel energije in materialne moči nacionalsocializma, bil pa je moralno ravno tako škodljiv, ali celo še bolj, ker je bil izrazito »nepošten«. Fašizem je bil goljufija in »socialna grožnja, pred katero je duče rešil Italijo, je bila goljufija«, je Mussolinija nekoč označil A. J. P. Taylor. Dodal je, da je bil »Mussolini samovšečnež, šušmarski bahač, brez zamisli in ciljev«. Karkoli že si mislimo o njem – bil je italijanska (za nekatere tudi evropska in celo svetovna!) zgodovinska osebnost, ki je kot fašist vse življenje »sejala veter nasilja«. Skupaj z njegovim fašizmom ga lahko brez pomislekov uvrstimo med zgodovinske relikte. A ne smemo pozabiti, da so se po njem zgledovali mnogi diktatorji 20. stoletja. Njegova usoda še vedno buri duhove tudi med mnogimi

novodobnimi italijanskimi zgodovinarji, ki ga poskušajo prikazati v povsem drugačni, v glavnem pozitivni luči zato, ker se naslanjajo na izročilo že nekaj časa ofenzivnega in znova vzpenjajočega se nacionalizma v Evropi, in ker jim je blizu oznaka, da je bil »Benito Amilcare Andrea Mussolini (29. 7. 1883, Predappio – 28. 4. 1945, Mezzegra) *kljub častihlepju le ambiciozni podeželski izobraženec, ki je menil, da mora vedno in povsod uveljaviti svojo voljo in da zmore Italijo popeljati v lepšo prihodnost*«, in to kljub temu da se je v najglobljih vprašanjih človekovega obstoja skoraj brez izjeme – motil. Njegov duh v Italiji še živi.

Marjan Toš

SPOMINJANJA OB DNEVU PRIMOŽA TRUBARJA V UNIVERZITETNI KNJIŽNICI MARIBOR

Počastitev dneva Primoža Trubarja, državnega praznika, ki ni dela prost dan, je v Mariboru prvič potekala 8. junija 2015 in tudi drugič na isti dan leto kasneje v Univerzitetni knjižnici Maribor. Pripravljena je bila v okviru projekta Spominjanja, potekajočega že celo desetletje v okviru Zveze kulturnih društev Maribor, in s sodelovanjem Univerzitetne knjižnice Maribor.

Koncept projekta Spominjanja je ozaveščanje kulture spominjanja, zato so posamezne prireditve, posvečene uglednim posameznikom ob okroglih obletnicah ali pomembnim dogodkom iz mariborske in slovenske preteklosti, vezivo za zdaj že tradicionalna

srečanja, ki enkrat mesečno pritegnejo, najpogosteje v dvorano IZUM, lahko pa tudi kam drugam, stalno in tudi občasno občinstvo, odvisno pač od teme. Spominjanja so študijski krožek, ki nima znanstvene ambicije, ampak je njegov namen prebuditi zanimanje za našo preteklost in védenje o njej, torej iztrgati iz pozabe tisto, kar nas kot posameznike in skupnost (ne)zavedno soblikuje, pa smo zaradi vse močnejšega pritiska vsakodnevnih in vsemogočih informacij prekrili, kar smo nekoč že vedeli ali pa se s tem poprej še nismo srečali.

Zato je odločitev, da postane počastitev dneva Primoža Trubarja stalnica v programu Spominjanj, povsem logična. Domnevni Trubarjev rojstni dan, to je 8. junij 1508, je državni praznik od leta 2010, zato se uveljavlja bolj obotavljivo, čeprav je Primož Trubar med ljudmi tisti, ki mu velika večina pripisuje mesto najuglednejšega slovenskega moža. Utrjevanje zavedanja o njem kot utemeljitelju slovenskega knjižnega jezika in začetniku slovenske tiskane besede je tako dobila prilžnost, da se nadaljuje tudi v času, ko posameznik preraste šolske klopi in se posveča predvsem svojemu poklicnemu in zasebnemu življenju. Sodelovanje Univerzitetne knjižnice Maribor daje dogodku dodatno težo, še posebej zato, ker je po našem védenju to v Mariboru edina javna prireditel v čast temu državnemu prazniku.

Dan Primoža Trubarja lahko vidimo kot simbolno stičišče individualnega in skupnostnega zavedanja o pomenu jezika za narodovo zavest in samozavest, zato je praznik izraz spoštovanja do posameznikove vloge v kulturni zgodovini ne samo njegovega naroda,

ampak tudi njegove vpetosti v evropski kulturni prostor. V Primožu Trubarju se združujejo duhovna širina, ustvarjalnost, delavnost in podjetnost. Z dnevom Primoža Trubarja dobiva stvarna podoba na kovancu še simbolno sporočilo o življenjski moči slovenščine tudi v času globalizacije.

Ko je Primož Trubar vstopil v verski, jezikovni, duhovni, pravni, etični, pesemski, biblični, glasbeni, intelektualni, izobraževalni ... prostor 16. stoletja, je s svojim obsežnim opusom, pa tudi javnim delovanjem postavil temelj za vzpon iz raztresenega posamičnega zapisovanja v nepretrgano pisanje v slovenščini ter s tem slovenščino dvignil med sodobne omikane jezike. Njegova življenjska izkušnja in delo sta nas odločilno zaznamovala, tako da ozaveščenega posameznika v vsaki dobi vedno znova kličeta k razmisleku. Pri tem se odpirajo nova vprašanja in novi pogledi, ki jih soočamo z doslej dognanim, in tako razširjamo ter posodabljammo svoje vedenje.

Pogled na pomen Primoža Trubarja za slovenščino, na njegovo odločitev za pisanje knjig v slovenščini, zraslo sicer iz reformacijske misli, moramo znova samostojno in odgovorno premisliti prav v današnjem času. Trubar se namreč ni ustavil samo pri konstituiranju narodovega knjižnega jezika, njegovo delo pomeni tudi stopnjo v dograjevanju jezikove globlje izrazne zmogljivosti. Trubar je sicer razmišljal o jezikovni razumljivosti za vse sloje vernikov, toda hkrati ni mogoče prezreti artistske oziroma retorične veščine njegovega jezika vse od prve knjige naprej. Prav to je lahko spodbuda vsem, ki se danes spopadajo z odgovornostjo za razvoj vseh zvrsti slovenskega jezika,

torej tudi znanstvenega in strokovnega, da ne bi zapravili bogate dediščine zavzetega razvijanja slovenščine in se izgubili v jezikovnem univerzalizmu sodobnega časa.

Prav osupljiv obseg in raznovrstnost Trubarjevega dela sta vodila iniciativno skupino, ki je zasnovala prvo počastitev državnega praznika, pri razmisleku o tem, da bi prireditev postala tradicionalna. Začrtali smo jo kot splošni uvod, ki bi mu sledili posamični vsebinski sklopi, izhajajoči iz Trubarjevega opusa. Temu namenu je sledil tudi naslov prvega dogodka – *Trubar za Slovence*. Svečano vzdušje je pričaral murkosoboški pevski zbor Cantate pod vodstvom Dejana Prasla, za vsebino pa so poskrbeli trubarologinja Fanika Vrečko Krajnc z uvodnim predavanjem o Trubarjevi antropološki misli, predsednik Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar Viktor Žakelj, evangeličanka duhovnica in namestnica vojaškega vikarja Violeta Vladimira Mesarič Jazbinšek, slovenist in teolog Srečko Reher, profesorica mariborske Filozofske fakultete Blanka Bošnjak, vodja projekta Spominjanja in predsednik Zveze kulturnih društev Maribor Franci Pivec ter slovenistka Majda Potrata kot povezovalka.

Za drugo počastitev je iniciativna skupina sprejela zamisel, da bi prireditev odgovorila na vprašanje, ali in koliko je Trubar v našem vsakodnevem življenju navzoč. In sicer je zamisel zrasla iz dejstva, da ga imamo upodobljenega na evrskem kovancu skoraj vedno pri sebi. Iz različnih anket pa je mogoče posneti, da vprašani praviloma vedo, da je Trubar avtor prve slovenske knjige (naslov je lahko že redkeje omenjen) in največkrat

ga štejejo za najpomembnejšo osebo slovenske zgodovine in kulture. Zanimalo nas je torej, kako in kje se lahko vsak med nami sreča s Primožem Trubarjem, pa če se tega zaveda ali pa tega sploh ne opazi, ker je to postalo že tako vsakdanje. Pri tem nismo mogli biti vseobsegajoči, ampak smo izbrali nekaj tem oziroma področij in nanje uglasili okroglo mizo in za ilustracijo še razstavo. Nismo imeli v mislih ne celovitega prikaza Trubarjeve ustvarjalnosti ne poglobljenih znanstvenih razprav in monografij o njegovem življenju in delu ter pomenu. Na stvari smo skušali pogledati z očmi posameznikovega vsakdanjika in njegovega zaznavanja javnega prostora in časa, v katerem živi. Okrogli mizi in razstavi smo zato dali naslov *Primož Trubar na naših vsakdanjih poteh*.

Okroglo mizo je uvedlo predavanje Marjete Ciglencečki o kiparju Francu Bernekerju in njegovem spomeniku Primoža Trubarja v ljubljanskem Tivoliju (1909). Fanika Krajnc Vrečko je spregovorila o Trubarjevi podobi Boga in človeka, kakršna izhaja iz njegove teološke antropologije. Svoje razmišljanje je oprla na Trubarjev teološki traktat *Ena dolga predgovor k Ta celemu novemu testamentu iz leta 1557*. Trubar je s podobo Boga, kakršno je posređoval človeku svojega časa, sodobnike vzgajal v veri in opogumljal v vsakdanjih stiskah. Mitja Gobec je predstavil Trubarja kot urednika in izdajatelja protestantskih pesmaric in s tem omogočil vpogled v Trubarjevo pesemsko in glasbeno izročilo, kar je podlaga za zlasti zborovsko poustvarjanje glasbenega reformacijskega izročila. Bojan Bračič je ovrednotil Trubarjevo prisotnost na slovenskih

znamkah, Franci Pivec pa nas je znova popeljal v 16. stoletje, vendar iz sodobnega zornega kota teorije spola. Spregovoril je o ženskah v reformaciji, in sicer, kaj je naredila reformacija za ženske in kaj ženske za reformacijo. Zanimalo ga je, ali je Trubarjev pogled na ženske drugačen od pogledov sodobnikov in je tako premagal prevladujoče mnenje o nevidni ženski. Predstavil je usodo nekaj izjemnih žensk, ki so kot žene imele odločilno vlogo pri voditeljih reformacije, zgodovina pa se z njimi praviloma ne ukvarja. Vlasta Stavbar je predstavila koncept razstave in pri tem opozorila predvsem na to, da je omejena na ozemlje Republike Slovenije in da je skušala z značilnimi primeri predstaviti posamezna področja, nikakor pa ni imela namena posameznih pojavov celovito in natančno izčrpati.

Poseben pečat je razstavi dala reliefna upodobitev Primoža Trubarja iz lipovega lesa, delo Ivana Napotnika (1913), ki je izstopala med razstavljenimi eksponati. Statičnost razstavljenih predmetov pa je razgibavalo predvajanje televizijske upodobitve Primoža Trubarja po Jančarjevem scenariju z naslovom Heretik ter videa Upodobitve Primoža Trubarja.

Avtorici razstave Vlasta Stavbar in Majda Potrata ter sodelavke iz UKM so gradivo razporedile v polkrožni niz vitrin, ki so ga vpeljale enciklopedične predstavitve Primoža Trubarja in verzificirano življenje in delo Primoža Trubarja Walterja Döttlinga v nemščini in v slovenskem prevodu. Sledile so vitrine z gradivi, povezanimi s Trubarjem, ki od posameznika ne zahtevajo posebnega znanja ali pretirano naporenega iskanja, ampak predstavljajo podobe iz vsakodnevnega življenja

ali zapise in upodobitve v javnem prostoru. Tako so bili izpisani vsi kraji, v katerih je mogoče najti cesto, ulico, trg, drevored, park ali nabrežje s Trubarjevim imenom. Takih krajev je 37, v njih pa 42 uličnih poimenovanj. Kraji so razpršeni po celi Sloveniji, z gostijo se v predelih, povezanih s Trubarjevim življenjem in delovanjem ali pa reformacijsko tradicijo in evangeličani. Nekatera poimenovanja so bila dokumentirana s fotografijo. Fotografija je pospremila tudi posamezna stvarna lastna imena, to so imena javnih zavodov, društev, gostinskih lokalov ter turističnih objektov in dejavnosti. Od predmetov, ki nosijo Trubarjevo ime, so veliko pozornosti pritegnili sadni kruh in odtisi iz delavnice tiskarskega mojstra. Jože Nemeč je zbral eksponate za prikaz Trubarja na denarju. In prav ob Trubarjevi upodobitvi na evrskem kovancu se je porodila ideja, ki je dala prireditvi tudi ime *Primož Trubar na naših vsakdanjih poteh*. Glasbena vitrina je predstavila primere protestantskih notnih zapisov, Trubarjevih pesmaric, pa tudi modernega repa o Trubarju. Pripravljen je bil še pregled upodobitev Trubarja v literaturi – od Antona Aškercja in njegove pesnitve Primož Trubar do Draga Jančarja in zgodbe o slovenskem jeziku Jezični možje Kozme Ahačiča in Jaka Vukotiča. S fotografijami je bilo predstavljenih tudi dvanajst javnih spomenikov iz osmih slovenskih krajev od prvega ljubljanskega do zadnjih iz Trubarjevega leta. Odločile smo se namreč, da spominskih plošč in drugih likovnih upodobitev ne bomo vključile v razstavo. Morda bo to narejeno ob kakšni drugi priložnosti. Razstavo je sklenil prikaz temeljnih monografij, treh jubilejnih

zbornikov, zbornikov simpozijev in pregleda prireditev v Trubarjevem letu 2008.

Razstavo je odprla Violeta Vladimira Mesarič Jazbinšek, odprtje je poživilo petje ženske vokalne skupine Kresnice, oba dela pa je povezovala Majda Potrata.

Iz spletnega pregleda dogajanja v Trubarjevem letu izhaja, da se je v 116 dneh zvrstilo 221 dogodkov. To utrjuje domnevo, da so zanimanje za Primoža Trubarja praviloma spodbudile okrogle obletnice iz njegovega življenja in dela. Prav tako pa se je daleč v dvajseto stoletje vleklo polemično vrednotenje njegovega dela, ki pa je – vsaj tako je

nekaj časa kazalo – izzvenelo, čeprav je mogoče še vedno zaslediti tudi poskuse sprememb v simbolnem sistemu slovenske družbe. Vendar to ne more zaustaviti poglobljenega raziskovalnega in znanstvenega dela trubarologov in njihovih najnovejših dognanj.

Javno spominjanje ima močno povezovalno vlogo in utrjuje narodovo identiteto, zato je prav tako pomembno kot znanstvena in strokovna trubarologija, brez katere tudi javnega spominjanja ne bi mogli dostojno in prepričljivo izpeljati. In pri tem ima Maribor lahko pomembno vlogo.

Majda Potrata

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškovo trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €